

A

DEÉSI EV. REF. EGYHÁZKÖZSÉG

TÖRTÉNETE.

KAPCSOLATBAN A VÁROS KIVÁLÓBB

ESEMÉNYEIVEL.

ÍRTA:

KÁDÁR JÓZSEF.

DEÉSEN,

NY. DEMETER ÉS KISS GYORSSAJTÓJÁN.

1882.

334. 409

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
ȘI MUNICIPALĂ „HARGHITA”
MIERCUREA-CIUC

Dokumentációi k.t.

DESI EV. REF. EGYHÁZKÖZSÉG

TÖRTÉNETE

AZ EGYHÁZKÖZSÉG A VILÁGOS KIVÉDELÉS

ESZEMÉNYEIVEL

KADAR JÓZSEF

A KÖNYV A VILÁGOS KIVÉDELÉS

NYOMTATVA A VILÁGOS KIVÉDELÉS

NYOMTATVA A VILÁGOS KIVÉDELÉS

NYOMTATVA A VILÁGOS KIVÉDELÉS

JÓAKARÓINAK TISZTELETE JELEÜL

AJÁNlja

KÁDÁR JÓZSEF.

Bevezetés.

A keresztény vallás állapota országrészünkben Szent István király előtt.

Az egész emberiségre boldogító s nemesítő hatással bíró keresztény vallás magasztos eszméi országrészünkben már az első században terjedni kezdtetek.¹⁾ Palestina legyőzetvén, lakói szétmentek s kebelökben vívék Jézus magasztos eszméit, idévezítő tanait, az igazság és erkölcsiség valóságát. Decebál, dák király, alatt a hazátlan zsidók tömegesen jöttek be, különböző vidékeken letelepedvén, községeket alkotának.²⁾ Traján hodító seregével számos keresztény foglyot hozott, kiket a rómaiak több helyen alapított gyarmataikba telepített s bánya-munkára alkalmazott.

A mai Deés helyén, D'Anville szerint a rómaiak „Optatiana“-ja feküdt³⁾ s igen hihető, hogy ide is, mint bánya helyiségre, telepített le belölök.

A rómaiak birodalmát a győztes goth nép foglalá el, kik az Arius hitrendszer követői voltak s itt püspökséggel s virágzó egyházzal bírtak ugyanígy, hogy külföldre is innen vittek magokuak e hitrendszer követői oktatókat.⁴⁾ E vallás mel-

1) Friedwalszky. Mineralog. Transylv, P. II. §. 33.

2) Székely S. Unitár. vallás tört. 4, 5. l.

3) Jakab Elek. Kolozsv. tört. I. köt. 114. l. A római út a Bélahegy alatt Kozárvárfelé most is jól látszik.

4) Haner. Hist. Eccl. pag. 60, 61.

X) Milyen s művészetek ismét, ahonnan is, de minden
felvétel szerint, hogy optatiana nem létezik volt
Ráday

lett, daczára a romboló nagy népvándorlásnak, a hunnok bejövétele után, a görög kath. egyház hitelvei is terjedni kezdettek s a sok rombolás pusztítás daczára fenntartatott erejében sok századon keresztül.

A magyarok bejövétele alkalmával a meghódított nép nem csak ismerte, hanem követte, gyakorolta e vallást. Deés vidékén lakó kozárok Árius hitvallása szerint éltek, keresztények voltak. ¹⁾

Az első fejedelmi korszakban a keleti görög egyház hitelvei csaknem általánosan elváltak terjedve a nép között. Történet állítása szerint Hierotheus nevű szerzetes annyira belecsepegtette a hívők lelkébe a keleti egyház tanait, hogy a koronás apostol szent István király s utódai sem voltak képesek a lakosságot a nyugati egyház kebelébe való térésre megnyerni. Megmaradtak e hit követői napjainkig. Az Ariánusok azonban, szent István király 1002—3-ban országrészünkben való apostolkodása után felvették a nyugati egyház elveit s megtartották azt a vallásujítás koráig. ²⁾

Deés kiváló fontos fekvésénél fogva a keresztényies eszméktől nem maradhatott elszigetelten, talaja elvolt készítve a mag elfogadására, azonban az ültető, oltó kertész később jött, a ki elhintette a mustár magot, melyből terepélyes fa növekedett fel az idők folyamán.

A deési ev. ref. egyház történetének felosztása.

E város kebelében a vallásos élet különböző változásokon menvén át, korszakokat élt, melyek

¹⁾ Ilia András Különböző nemzetek s vallások eredete stb. 2 kiad.

²⁾ Székely. Unitár. v. tört. 25. 1.

úgy az egyház, mint a város szellemi és erkölcsi értékére nézve kiváló fontosságuk. E végből a következő öt korszakot különböztetjük meg:

I. Rész. Magában foglalja az egyház keletkezését s állapotát Szent István király idejétől a vallásujításig, vagy 1002—1540-ig.

II. Rész. A vallásujítás megkezdésétől a város és egyház romlásáig terjedő időszakot foglalja magában 1540—1603-ig.

III. Rész. Az ev. ref. egyház megalakulása, város és egyház feldulásáig 1603—1703-ig.

IV. Rész. Az egyház és iskola nyomtatása s önfenntartási korszaka 1702—1848-ig.

V. Rész. Az újra ébredés korszaka, mely terjed 1848-tól jelenig.

I. RÉSZ.

Az egyház keletkezése Szt István király idejétől a vallásujításig általában.

1. AZ EGYHÁZ MEGALAPÍTÁSA.

Egy monda tartja fenn magát, támogatva több történetíró állításaival, hogy új hazát kereső ősünk, Deéshez érkezve, háromszor kiálták: „Deus!“ S e szótól kapta e város Deés nevét.¹⁾ Annyi fáradság után itt pihentek meg először. Az óvárbán egy nagy kövön ülve tanácskozott a hét vezér az elfoglalandó haza nagy munkája felől. — Innen küldötték ki követeiket felkérni e hazát bíró fejedelmeket birodalmuk átadására. Zalántól küldött föld, Dunavíz s alpári fű jóságával itt ismerkedtek meg. Innen indultak ki hódító hadjárataikra. E világ fontosságú eseményt a későbbi unokák megörökitendők, emeltek emléket, melyet 1578-ban megújítottak, s keleti oldalán e feliratot irták reá:

HVNNVS DE SCITHICIS DIGRESSVS SEDIBVS HOSPES
PANNONIAE GLEBAM TRANSFERT HVC GRAMEN ET
VNDAM.

1) Bonfin, Turóczi stb.

TER CLAMANS: **DEVS!** HAC LICEAT TEL'VRE POTIRI.
DESIACAMQVE DIXIT DEI DE NOMINE TERRAM.

1578.

HAEC FABIVS RENOVAT IVDEX MONUMENTA NEPOTI
CVM LVCAS PASCIT OVILE DEI. *)

A kegyelet a sok viszontagságot ért tanács-
követ maig megtartotta.

E monda alapján indult Pannonia megvéte-
léről czimű ének szerzője is, midőn őseinkről azt
mondja :

Istent ők ott imádának, ¹⁾
Háromszor „Deust“ kiáltának,
Arról nevezék ott az várost
Szamosmentében az nemes Dézsnek. ²⁾

Nem bocsátkozhatunk sem a monda, sem a
vers érdemleges birálatába, mert rég eldöntött
s megczáfolt igazság, hogy a hét vezér soha sem
látta e helyet, s a magyarok ugyan hol tanulhat-
tak volna meg deákul? Annyi azonban elbihető,
hogy Erdély elfoglalására bejövő Töhötöm alvezé-
reivel e szép fekvésű óvárban, melyet „Scythák
Földvárának“ neveztek régen s mely alatt az egye-
sült Szamos ringott — áldoztak ősi szokás szerint

*) Magyarúl :

Scithiai lakhelyekből kijövő hunnvendégek (magya-
rok) miután Pannoniát elfoglalák, magot és vizet hoztak
ide, háromszor kiálták : Deus—Isten! engedd e földet hatal-
munkba ; melyet az Isten nevére Deésnek neveztek el.
1578. Az utódoknak emlékül Kovács bíró megújította. Deési
Lukács az úr nyájának pásztora idejében.

¹⁾ L. Névy irod. tört., 100 l. Anjoukorabeli valamely
szerzetes művének tartatik.

a magyarok istenének s e helyen imádkozhattak hitők szerint a keresztény vallás felvételeig. A latin beszédféle mondának alapja később kori.

Habár több történetíró a legnagyobb jó akarrattal fáradozik azon, hogy Deés nevét a „Deus” szóból kimagyarázza, még sem fogadhatjuk el biztos vezér fonalul, mely oly erőltetett s hihetetlennek látszik, hogy kénytelenek vagyunk valamely későbbkori szerzetes tulbuzgó keresztényies gondolkozása szüleményének tartani.¹⁾

Az ismeretlen szerző e költeménye által mintegy jelezni akarta, hogy e város a keresztény vallást korán fel vette s a később alapított Szt.-István egyházának s Ágoston szerzetnek ezáltal mintegy fényét, nymbusát akarta emelni.

E nevezetes mondai esemény emlékére emelt tornyot Deés város pecsétjébe czimerül fogadta el s használja — tudtunkkal I. Mátyás idejétől jelenig. Később annyíra hitelesnek tartották, hogy a megye is fölvette czimerébe a hét vezért hét

¹⁾ Huszti Andr. Dacia stb Turóczi. Így magyarázza: Deus = Isten vagy Ésten, Eesten, ennek gyöke: Éés, régi scythia szó, melyhez hozzávették Deus első betűjét D-t, s lett: Deés stb. Pluit = esik, vagy eés = és. Eső adó az Isten, latin D, elébe téve lett belőle: . . . Deés. Mi azokkal tartunk, kik Deés nevét Deés alvezérről vélik neveztetni, a mi nagyon valószínű, mert ha volt Torda, Doboka stb. vezér, miért ne lehetett volna Dézs is. Nem kellene ily esetben oly erőltetett magyarázatra szorulni, minőt sokan tettek, melynek valószínűtlensége oly kézzel fogható.

csillaggal az emléktornyot előtte fekvő tanácskö-
vel jelezte.

Ha e mondának hitelt adhatnánk, úgy el
kellene fogadnunk azt, hogy e város már a 9
10-ik században felvette a keresztényvallást. Ha
voltak is itt keresztények, kik Arian és a görög
keleti egyház hitelveit vallhatták, azonban az első
egyház alapítása, az első István király műve.

Szerintünk e mondának annyi alapja lehet,
hogy I. István, hazánk legbuzgóbb koronás apos-
tola, megkoronáztatása 2-ik évében keresztény
térítő papokban bővölködő serge élén országré-
szünkbe jöve s maga magyarázta a nyugoti egy-
ház hitelveit városonként, falunként a legnagyobb
buzgósággal, különösen székelyföldön, hól erősebb
volt az őspogány hithez való ragaszkodás; a po-
gány szertartás minden jeleit eltörölte, s a po-
gány falvak neveit valamely szentnek nevéből ne-
vezte el. Bevégezvén székelyföldön apostoli mű-
vét, Deés felé vette térítési útját s e kiváló szép-
ségű s hadászatilag fontos helyet meglátva sere-
gében levő számos idegen ajku pap, nem lehe-
tetlen, hogy fel ne kiálltott volna: Deus!

A vallásos király térítési útjában a kiváló
népesebb helyeken, egyházat alapított s több ke-
vesebb papot hagyta ott elkezdett munkája foly-
tatására s a hivek lelkeinek vallásbeli erősítésére.
Megparancsolta, hogy minden tiz község egy temp-

lomot s mellé egy iskolát építsen, hogy ezáltal biztosítva legyen az egyház fenállása.

Deésvár, mert így nevezték e várost 1450. előtt — is azon kedvező fekvésű s népes helységek egyikéhez tartozott, hová Mária, — a Boldogságos szűz iránt határtalan tiszteletet tanusító király tiszteletére a scythák vagy a régi magyarok által épített földvárba, melyet ma Ó-várnak nevezünk, egy kápolnát építtetett, parochialis egyházat s mellé iskolát alapíttatott, melyet azután V. István vezér s király korában a tatár pusztítás után újra életre emelt hamvaiból.*) Vallásos buzgoságáról feltehetjük, hogy gazdag javadalmakkal látta el s kiváltságokban részesíté.

Az egyház lelkészei s tanítói voltak hivatva hogy e vidék nem keresztény vallásu lakóit égi igazság ösvényére s nemes erkölcs utaira vezéreljék.

Az egyház alapítása alkalmával több idegen ajku s fejlettebb iparu nép telepedett meg, kiktől szelidebb erkölcsöt, nemesebb foglalkozást sajátítottak el az itt lakók.

Az ifju egyház a keresztényvallás isteni szellemétől még át sem melegedhetett, midőn a

*) L. Báthori Andr. 1599 jul. 20-án Gyulafehérvárrt kelt okmányát az egyházi levéltár ez s több okmányát. Ez oklevél szerint VI. István király kiváltságait erősíti meg Robert Károly s utánna Báthori András is. Mit foglaltak magokban s mik voltak azok? Nem tudhatjuk, mert az egyház okleveleit 1703-ban Tige német generalis Deés pusztításakor orzó s gyilkoló katonái elrabolták.

radnai havasokat bíró kunok, besenyők 1070-ben Besztercze felől a Szamosmentén Deés felé húzódva raboltak, pusztítottak, égettek, feldúltak mindent. A lakósok nagy részét legyilkolták, más részét barom csordaként rablánczokra fűzve hajtották maguk előtt. A Szamosmentét s ugy e várost is pusztává, néptelenné tették. Nem maradtak ugyan büntetlenül, mert Salamon király a gazdag zsákmánnyal visszatérő vad csordát, Kerlésnél utól érte s majdnem az egész sereget levágta. A rabszíjtól megmenekült lakósok vissza tértek ismét feldúlt tűzhelyeikhez.

A néptelenné lett Deésre s máshelyekre a kereszties hadjárat alkalmával több külföldi lakós telepedett le a kunok nyilaitól megmenekülő magyarság közé. Egy hitet vallva, együttesen munkálkodtak az egyház és város megépítésére, segittetve a vallásos királyaink bőkezű adományai által. Élvezte az egyház a béke áldását, gyarapodva hitben, erkölcsben és vagyonban. S már is kiépülendő vala régi sebeit, midőn a kunok 1089-ben ujólag tüzzel, vassal pusztították s foglyokat s gazdag zsákmányt vittek magokkal.

Ennyi pusztítást szenvedett város lakói száma ujra nagyon megfogyatkozott; azonban új meg új települők jöttek 1141-ben, különösen II. Géza uralkodása idején a keresztény vallásu Flamand nép telepítettet le országrészünk déli részében, melyből egy rész Deésen és ettől keletre fekvő

helyeken keresett magának új hazát.¹⁾ Sok nélkülözések között a régi romokon új egyházat, templomot, s iskolát alkotának.

Egy század művét megsemmisítette a következő 1241-ik év. Gyászszal voná be a Szamos mentét. A borgói havasokon áttörő tatársereg, a templomot, iskolát felégette, a lakósokat legyilkolva, pusztává, néptelenné tette az egész országot s e keserű sorsban részesült Deés városa is. — Annyi fáradsággal épített egyházának kormos falai hirdették egykori létezését. A város és egyház sirja lett lakóinak. A romboló vihar elseperte az előbbi század minden alkotásait.²⁾

A nagy csapás miatt lelkében meg nem tört király, IV. Béla, külföldről Németországból való népeket édesgete s a jország nagy részét a papságnak s a szerzetes rendeknek adá, s így adá e várost s a szomszédos Deés-aknát a teutonoknak, kiket az okmányban deésvári vendégeknek (hospites) nevez. Mint édes anya gyermekét úgy ápolá s édesgeté s a királyi hatalomnak minden kegyével elhalmozá őket. Kivevé a Zonuki grófok hatalma alól, saját bírái alá rendeli s lefejezési vagy pallos joggal ruházza fel.³⁾

¹⁾ L. Jakab E. Kolozsv. tört. I. 226. l.

²⁾ Szilágyi S. Erdély tört. I k. 54. l.

³⁾ A városi levéltárban IV. Béla 1236. kelt adománylevelét, továbbá Jakab E. Kolosv. tört. I. k. 232. l. Szilágyi S. Erdély tört. I köt. 55. l.

Idegen nyelvűvé leve a város; más faj állott a kihunyt helyére, s a Szt. István egyháza új életet nyert. Lakói napról napra szaporodtak; V. István új telepeket hozott s ezeket is gazdag javadalmakban s kiváltságokban részesíté. IV. Béla elsőszülött fia, István, vezér korában ez idegen ajku települőknek s különösen az egyháznak első pártfogója s nevét több rendbeli nevezetes és bőkezű adományaival teszi emlékezőssé. Adománylevelét Robert Károly is átírja s megerősíti, de hogy mit foglalt magában nem tudhatjuk, csak hivatkozás van reá; annál nevezetesebb és ismertesebb városnak tett adománya, melyszerint megengedte, hogy azon sőt, melyet Szt.-Márton napjától Szt.-György napjáig apró áruikért cserébe kaptak s szereztek, szabadon vihessék s elárusíthassák bár hol; őket ebben se a vajda, se a szolnoki, vagy királyi kamara gróf ne gátolja.¹⁾

Míg a város egyrészt a deési sóaknában dolgozott, másrésze a kincstár számára szállítá tengelyen a Szamoshoz a sőt, harmadik rész faltalpokon, hajókon usztatá s vivé Szolnokra elárusítás végett, miből tetemes jövedelmet szerezének maguknak.

A vagyonosodni kezdő várost, valamint a szomszéd Deés-Aknát IV. László alatt 1282-ben

¹⁾ L. a városi levéltárban III. Endre 1290-ben. IV. Béla, V. István, IV. László kiváltságait, szóról szóra-átírt megerősítő okmányát.

pusztító tatáresapat kirabolva, a lakósok elmene-
külvén, megmaradtak s szomoruan kelle tapasztal-
niok, hogy a kiváltságaikat tanúsító adomány-
leveleik javaik nagy részével együtt elraboltatattak.
III. Endre azonban nem csak addig élvezett jo-
gaikban hagyja meg, hanem részökre még a szerda-
napi vásárt adja.¹⁾

A város és egyház németajku lakóssága az
Árpádházbeli királyok jótéteményeiben részesült;
élvezte áldásos béke korszakát. Azonban a sok
király választási zavar alatt Apor László vajda,
nem tekintve szabadalmaik s kiváltságaikra, a város
felett főuri hatalmát gyakorolta.²⁾ Robert Károly a
Deés város határán lévő összes egyházi javakat
körül írja, s azt az egyház birtokába bocsátja. —
Eddigi kiváltságaikba való visszahelyezés által
alapját veté az egyház jövődöbeli vagyonosodá-
sának.

2. A SZENT ÁGOSTON-SZERZET KELETKEZÉSE.

Szent István király egyháza, mely eddig a
vallásos hivek lelki erősítése végett fennállott, ugy
látszik mintha nem elégítette volna ki a város
és vidék buzgóságát, midőn 1256. tájt Olasz-
országban keletkezett s már meghonosodott Szt.-
Ágostonról nevezett kolduló szerzetet kebelébe

¹⁾ L. A városi levéltárban III Endre 1291-ben kelt
ókmányát.

²⁾ Szilágyi S. Erdély története I köt. 87 l.

fogadta. E szerzet letelepedési ideje 1256—1310 között levő időre esik. Ki által lettek behíva? határozottan meg nem tudhattuk, azonban hajlandók vagyunk az Olaszországból jövő Robert Károly királyunk vallásos buzgóságának tulajdonítani. A szerzet, a város éjszaki felében a Szamos mellett a mostani ev. ref. fiu-iskola és Rákóczy-féle házastelek helyen telepedett le, hová 1310 körül zárdát és templomot építének. Robert Károly tetemes pénzadományon kívül még azzal is segíté, hogy minden szekér sótól, melyet Deésvárra a Szamoson való tovább szállítás végett hoztak, két darabot a nevezett szerzet számára adatni rendelt.¹⁾ Fentartásokra és ételmezésökre, hogy ne csak könyör adományokból éljenek, malom helyet adott. Mindezek felépíthetésében előmozdította a deésvári sóakna kamara ispánjának bőkezősége.

A szerzet tagjai felöltötték fekete vagy fehér bő ujjú köntösüket, bőr övüket, sarukat s kezökben arasnyi hosszú görbe fogantyúval ellátott botjaikat s így felöltözve léptek be alamizsna kérés végett a keresztény hajlékába.²⁾ Kérésöket s

¹⁾ Fridwalszky, Diplomátár, Reges Marián pag. 69.

²⁾ Kéregetések alkalmával csak a leirtami öltözetben indulhattak el, azonban a karban vagy más nyilvános helyen viseletök fekete felső ruhán kívül, fehér köntös s lebenyegből a fekete bőrvig érő hegyes csuklyával ellátott öltözetből állott. Ezen öltözettről a nép fehér barátoknak is nevezte. Ilyenek létezéséről van monda a közel fekvő Némában is, hol a reformatio előtt ők voltak az istenige hirdetői. L. Almási Sámuel kéziratban levő ismertetéseit.

fáradságukat siker-koronázta, mert monostoruk a mostani ev. ref. iskola helyén az elzugó Szamos partján tizenkét s több szerzetes számára csak hamar felépüle. Ugyanekkor tehették le alapját a goth stylu templomnak, mely zárdájokkal összeköttetésben lévén, annak déli főtér felől való részén nyugatról keletnek tartva emelkedék. E templomot Mária Magdolna tiszteletére szentelték fel s róla is nevezték. A templom alatt nagy sirbolt vala, hová a magasabb állásu hivek temetkeztek. A nép, a korszokása szerint azt hitte, hogy ha a templom kerítésében helyeztetik örök nyugalomra, hamarabb jut az üdv fejéhez.¹⁾

Mint minden templomban, úgy ebben is több oltár volt. Legnevezetesebb a Mária oltára és szobra volt, ragyogott a gazdagságtól. Különösen a nőnem tanusított iránta határtalan tiszteletet, s megkönyebbülve érezte magát, ha vagyonát, ha-

¹⁾ L. Az egyházi levéltárt. Állításomat bizonyítja az, hogy midőn a 18 század második felében, a jelen század elején boltokat építettek, annak alapja ásatása alkalmával roppant sok csontvázt találtak, a többek közt egyet olyant is, hol sisak, fegyver, kard volt mellette. E templom 1603 közt a Básta idejében romboltatott le, s azóta pusztán állott, míg az idő romboló keze lassan lefejtette kőveit s az egyház által az iskola felépítésére, másrésze Rákoczi birta lakházának építésére, sőt egy rész a Szt-Ferenczrend monostorának szolgált anyagúl, mint ezt az egyház 1711-ben kezdett jegyzőkönyvéből látjuk. Csucsives faragott kővekből készített ablakoszlop darabjai 1877-ben a ref. iskola elbontásakor annak falaiból kikerültek, azonban az új iskola falába újból berakták.

lála közeledtével ez oltár számára hagyományozhatta.

A zárda élclmezésére s fentartására a hivek áldozat készségén kívül — volt adományozva ama termékeny s birtokosaikról „Barátok szigetének” nevezett hely, mely a város és Szamosfolyó között (?) terül el. Ennek terményeit hordák asztalukhoz s később jövedelmezőbbé tévén, reá vendégfogadót építenek.¹⁾

Folyton népesedő szerzet élclmezésére nem vala elégséges az addig élvezett jó. A nagy Szamoson a sziget mellett malomhelyet nyertek, mit az akkori kamaraispán Ancha György és Mosdatlan András deési polgár kérésére, Lajos 1378. Budán kelt oklevelében meg is erősít.²⁾ Ez időtől fogva 12. szerzetes élén a zárdafőnökkel- (prior) folyt bé a vallásos élet emelésére.

Szent István parochialis egyháza imahelyül kezdetben az Ó-várban levő Boldogságos szüz Mária fogantatására épített Kápolnát használta; de nem fogadhatá falai közé a folyton gyarapodó hívők sokaságát. Plebánusa, ki felségi kinevezés által nevezett kápolna igazgatója vala a XIV. század közepe táján letévé alapkövét a Szent Istvánról nevezett goth stylu imaháznak a köztér nyugoti vagy a város emeltebb helyén. Teljes

¹⁾ L. Egyházi levéltár. Izabella Tordán 1557, jul. 6-án kelt oklevelét.

²⁾ L. az ev. ref. egyh. levéltárában.

334.409 felépülése nem sok időt vett igénybe, mert a Hunyadiak alatt mint felépített egyház említetik s azóta ötször ujiták meg. Első megujítása 1504. történt,¹⁾ hossza 14, szélessége 7, szentély hossza 7 $\frac{1}{2}$ szélessége 5 $\frac{1}{2}$, falának magassága 9 öl. Egy hajója oszlop sor nélkül van.²⁾ Az egész templom erős kő boltozattal bira, mely később a 17-ik században leomlott. Déli és keleti oldalán előjövő ablakai csucsivesek, egy közülök eredeti állapotban. A szentély észak felől levő részében fekvő sekrestyébe vezet egy kis ajtó. Ez lehet az ugynevezett piscina vagy azon hely, hol a csecsemőket szokták régebben keresztelni. Ennek boltivezete megmaradt eredeti állapotban. Innen nyugat felé lépcső vezetett fel az öltöző szobába de ezt az újabb időben elzárták.³⁾

A templom homlokzatának közepéről négy oszlopon nyugvó karcsu 19 öl 5 láb, 9" magas faragott kövekből csucsives ablakkal épített torony emelkedik ki. A templomba való bejárás az oszlopok közt levő üregen át történik. A torony alsó része szintén boltíves volt, azonban a templom leégésekor (1642. júl 25.) ez is beszakadt s azóta várja kiépítőjét. A toronyba való feljárás faragott kövekből készített csigalépcsőn történik mintegy

¹⁾ L. Bod Péter, kéziratban maradt Egyház tört., a kolozsvári egyetem példánya szerint, 545 lap.

²⁾ L. Kővári, Erdély Építészeti emlékei, I köt, 294 l.

³⁾ Egy kis templomhoz hasonló, eredeti boltivezete még teljesen ép. Ma szalonnát tartanak benne.

10 ölnyi magasba; s ezután falépesőken lehet jutni a harangokhoz.

Az imaházban a főbejárás a déli, s vele szemben éjszakfelől, s a már említett torony alatti a harmadik. A templom alatt sirbolt van, hová az egyház főbb emberei időnként temetkeztek, a legujjabb időben betömetett.

A régi földvár s erős kerítéssel ellátott Ágoston zárda úgy látszik nem nyujta elég biztosságot a sokat zaklatott s kiölt városnak. E végből a templomot a kor szokása s szükség parancsolta erős lőrésekkel ellátott magas kőfallal vevék körül a XIV. században. Éjszaki felén a főbejárat felett a Porkolábnak nevezett ór lakháza; éjszak felől az emeletes kerek bástyát s a mellette levő épületeket az ujjabb időben a város szépítési czéljából rombolák le. A védtelen lakósoknak a kastély szolgált menedék helyül. Kapuját korán reggel az isteni tiszteletre mindig kinyitották, éjjel azonban még a bennlakók sem nyerhettek bebocsátást. —

A kastély délkeleti felén gazdagon feldiszi-tett, a szentháromság tiszteletére épített kápolnának a templommal egy időben tették le alapját s ugyanazon építészeti modort viseli magán. E kápolnának is valának buzgó hivei, kik idő folyamán gazdag hagyományokkal biztosíták fenállását, mint történetünk folyamán meglátandjuk.

Mily változáson ment át az egyház és szerzet egy század alatt, bizonyost, oklevelek hiányában nem mondhatunk. Zsigmond király és utodai alatt épült fel teljesen az imaház, valamint az egyes kápolnák, mivel a Hunyadiak korában kiadott oklevelek már mint meglevő templomok- és kápolnákról tesznek említést. Különben fel nem tehető, hogy oly gazdag egyház minő ez is vala, hol annyi munkássá hirdeté Jézus tudományát s a keresztény vallás örök ígéit, sokáig halogathatta volna ezen imahely felépítését.

Az anjou királyok korszakában az egyházi élet hajnala derengett, dele azonban csak a Hunyadiak korával köszönt bé. Hunyadi János kormányzósága idejében (1446—54) ki nemcsak a világi, hanem az egyházi téren is buzgóságának nagy jelét adá s halhatatlan érdemeket szerze ez által magának. Örök hálára méltó marad neve az egyháztörténelemben, mert ő vala az, ki a boldogságos szüz Mária tiszteletére épített szerzetnek, mely azon időben Albert mestert vallotta elöljárójának, ugy neki, mint az itt levő összes éneklő szerzetesek számára s fentartására a deési sóaknából évenként fizetendő 500 drb kőst s kilencz rőf posztot rendel adatni örök időkre s megengedi, hogy szabadon szállithassák, hajón vagy tengelyen az ország bármely részeibe s elárusithassák.) E nagy mérvű jó téteményét még azzal tetézi, hogy évenként 50 arany forintot ado-

mányoz a szerzet élélmezésére. Úgy ezt, mint előbbi adományát Mátyás király is megerősíté Bertalan tartomány- és Péter zárdafőnök kérésére Budán, 1458 és 1462. években kelt oklevelében.¹⁾

A szerzet és egyház ez ideig úgy látszik kölcsönös egyetértésben éltek, az isteni tiszteletet és temetkezést keresztényies módon intézték el egymás között, azonban most egymás iránt féltékenykedni kezdtek, sőt két egyházfő Pál plébánus és Imre zárdafőnök Kodori János városbírája előtt 1475. kötött szerződés értelmében körül irták az egyház és a szerzet jogkörét, 500 frt birságot határozának felbontójára.

E század igen gyümölcsöző volt a szerzetre nézve. Nogradi Jonhos Péter, a deési sóakna királyi alkamarása, a szerzet templomában levő Mária oltár számára Kovács Tamás bíró előtt 1481-ben kelt végrendeletében a Cziczhegyen, a szerzet szőlője mellett levő szőlőjét hagyományozá oly feltétellel, hogy évenként Nagyboldogasszony napján, Szent-István és mindenszentek után való kedden, a szerzet a végrendelkező lelke üdvéért egy nagy énekes misét tartani köteles legyen, melyre főtiszt. Imre, mint zárdafőnök s erdélyi Ágoston szerzet vicariussa utódait s az egész conventet kötelezi.²⁾

A derék szerzetfő Imre halálával szomorú napok következének a monostorra. Az egyházi

¹⁾ Lásd egyh. levélt.

²⁾ " " "

fegyelem meglazult, a jövedelem elzüllött, a szerzet romladozó állapotban, a barátok száma megapadt, Isten iránt mutatkozó nagytisztelet s szeretet meglankadt, szóval pusztulás, végenyészet fenyegette a szerzetet. Ekkor előállott a buzgó egyháztag Félegyházi János, Deés és Szék kamara ispánja, Mátyás elé járul, megható szavakban előadja a szerzet súlyos és nyomasztó szegénységét, az egyház terén szerzet kiváló érdemeit s fontos helyzetét, s a nagy szegénység miatt bekövetkezendő romlását. A király szive megindul s nemes elhatározásának s lelkületének fényes bizonyágát adá, midőn kijelenté, hogy Teremtője iránt, kiben minden bizalmát és reményét helyezi, hodoló tisztelettel kíván viseltetni s azt akarja, hogy országában az isteni tisztelet s vallásosság öregbedjék, megtekinté a szerzetnek siralmas voltát, s elhatározza, hogy régi fénye s jóllétébe vissza állítja; 12 barát élelmezése és fentartására s a zárda felépítésére évenként örök időkre a deési sókamara jövedelméből 200 arany forintott adományoz 1482-ben Hamburg mellett levő főtábori szállásán kelt okmányában. Megszabja az isteni tisztelet módját s hogy királyi elődei s utódai lelkők üdvéért és tiszteletére naponkint a fő oltárnál egy nagy énekes misét tartsanak, a szertartásos könyvszerént ily renddel: vasárnap a Szentháromságról (de sancta trinitate); hétfőn a meghaltakért (pro defunct.); kedden, Mindenszentekről (de

omnibus sanctis); szerdán, a bűnökért (pro peccatis); csötörtökön, Jézus testéről (de corpore Cristi); pénteken a szent keresztről (desancta cruce); megemlékezvén, ugyanekkor Jézus szenvedéseiről s a fekete vasárnapról; szombaton a Boldogságosszűz fogantatásáról (de a assumptione virginis gloriosae). Ezzel elintézté s megszabá az isteni tisztelet módját; meghagyá Félegyházi s leendő utódainak, hogy az adományozott összeget minden évben a helybeli sóakna jövedelméből fizessék ki. E nagy mérvű adományt élvezte a szerzet az ellenkirályok korszakaig, mert Mátyás provincialis kérésére Dobse László, s később Balázs szerzetes főnök előterjesztésére II. Lajos király is megerősíti s átírja, Budán, 1516. november 10-én kelt levélben.¹⁾

A meglazult fegyelem helyre állott, az adományozott pénzen a zárdát helyre hozzák s megtakarított összegben, magokat bőjtben biztosítandók, czegei Litterati Benedek Deés és Torda stb. kir. sókamara grófjától megvették Deésakna határán levő — Fodor Alberttől 100 arany forinton kiváltott — halastavát. Imre szerzetfőnök és az összes rend vikarius, minden jövedelmeivel és hasznáival, hasonlóan 100 aranyforintért s ezen szerződést 1484-ben Denes martyr ünnepe után eső kedden Nagy László bíró, Litterati Ambrus, Mátyás és

¹⁾ Lásd Egyházi levélt.

István mester, Porkoláb Pál, Latzfý András, Füzesi Tamás, Bodolay Imre és Bekri István stb. esküdt polgárok előtt meg is kötötték.¹⁾

A szerzet vagyonosodásával szaporodott a szerzetesek száma is ugy anyira, hogy a meglevő vagyon nem vala elegendő fentartásukra, szükében voltak a kenyérnek és ruhának. Ezelőtt birtalmokat Mátyás alatt történt lázadás alkalmával feldulák. Most 1490-ben Mindenszentek előtt való kedden, a szerzet főnöke és tartományi főnök Domboi Virányi Pál vezetése alatt Demeter, Tamás, Venczel, Egyed, Gallo és János szerzetesek több társai nevök képekben megjelennek a város tanácsossa és ötven esküdt polgára előtt, a Jézus Krisztus szent nevére s a szüz Mária iránt való tiszteletből kéri a tanácsot, hogy a szerzet fentartására és élelmezésére egy malom helyet adjanak a nagy Szamoson, hol hajdan malmuk volt vagy jelöljék ki annak helyét, hogy azt ujból felépíthessék. A tanács hajlott kérésökre, s a sziget mellett kijelöli a helyett, melynek akkori szomszédja keletről és délről Nyilas Gergely gyümölcsös kertje és Szabó György rétje, nyugatfelől Chath Kelemen, éjszakon Mikeházi Venczel rétje vala. —

Megengedé, hogy a malom összes jövedel-

¹⁾ Lásd ugyanott Joserew Petheő, Zombory, Zékel, stb nevű esküttek.

meit élvezzék s azt élelmük, ruházatuk és egyéb szükségseik fedezésére fordítsák.

A szerzet vagyonának gyarapítója Gywlai Litterati István szolnoki kamara gróf, ki 1505 ben Budán, Szt. Antal ünnepe után következő pénteken, a budai Ágoston szerzet nagy tudományu tagjai előtt tett végrendeletében, Dobokamegye területén, Szék város határán lévő „Kodoritho“ nevezetű halastavát, melyet Kodory fiától saját pénzén vásárolt meg, hagyja és testálja összes jóvelmeivel és hasznaival a deési Szt. Máriáról nevezett Ágoston szerzetnek, hogy lelki üdveért naponkint egy misét mondjanak. E végrendeletet István presbiter plebánus kérésére II. Ulászló 1505. II. Lajos 1525-ben Budán keltezve átírják és megerősítik.

A mohácsi szerencsétlen csata után a szerzet is veszteséget szenvedett, mert az eddig élvezett sóadás belett szüntetve, azonban ujra folyamodott annak megnyeréseért. Zápolya János 1534-ben a szerzet részére 200 drb kőst s ötven arany forintot rendel, mely az elhalt királyok lelkiüdvéért kiszolgáltatandó miséért volt adományozva, meghagyja a deési kamara ispánnak, hogy azt ezutánra minden évben szolgáltatassa ki.¹⁾

A szerzet mellett az egyház vagyoni állapota is javulásnak indult, különösen Mátyás idejében.

¹⁾ Egyh. levélt.

A város, melynek századokon át erős német ajku lakói voltak — engedve az idő nemzeties irányu fejlődésének, lassanként kezdték levetni s elhagyni az ó-német szellemmel együtt nevöket is úgy annyira, hogy 1460 tájt Deés lakói tiszta magyarok lettek. Magyarosodásukat — a sok átutazó nemzeti sereg, s a nagy szabadság élvezte városba tömegesen megtelepedő magyarság, más felől az egyház kebelében levő nemzeties irányban vezetett iskolának lehet legfőképen köszönni. E változás nem maradt elszigetelten, kihatott hasonnyelvű a várostól keletre lakó idegen ajkukra is, kik nyelvöket a magyarral cserélék fel.¹⁾

A királyainktól sok kiváltságban részesített város csak úgy remélte azt továbbra is fenntartani, ha a trónhoz mindig hű marad. Azért a Mátyás ellen való lázadásban nemcsak hogy részt nem vett, hanem azt az idemenekültekkel, erejéhez mérten meggátolni igyekezett. Az egyház és szerzetnek, kik szellemi és lelkiekben a városra nagyhatással voltak — tulajdonithatjuk, hogy a felkelökhöz nem csatlakoztak; ezért sok kárt is vallottak, de az igazságos király, hűségökért a várost oly

¹⁾ 1458-tól fogva e város a beköltözö Magyarországgal összevegyült régi nyelvét, szokásait ujakkal cserélte fel. Így magyarosodott s enyészett el a szász-ság Deésen, Kolozsvárt s a hon apróbb városaiban s nyomukat csak a történelem tartotta fenn. Kövári. Erd. tört. III köt. 193. l. és e tört. 18 lapján, lásd a város eskütt polgárai nevét a város levélt. ezidőből.

kiváltságokban részesíté, minővel akkor nem sok város dicsekedhetett. Megerősíté a város régi kiváltságait, szabadalmait s azokhoz még ujakat is csatolt. Nevezetesen: mindennemű közteher alól kivette, vám mentesekké tette, úgy anyira, hogy az iparos szabadon, minden megszorítás nélkül árulhatta készítményeit. A lakosok vagyonosodására befolyt azzal, hogy a helybeli és deésaknai sóbányából kivágott sónak, melyet tovább szállítás végett a városnak révéhez, az Ó-vártól nyugatnak a Szamosfolyó mentén elterülő téren fekvő sóraktárhoz hoztak-, szekereken való szállításért fizetett pénz a lakosságnak nagy hasznára volt. Innen való tovább szállításra szintén csak a helybeli sóhajósok voltak feljogosítva; innen szállították fatalpak- és hajókon a sót Szolnokra a királyi főkamarához. Minden 200 darab kősó szállításaért 46 aranyforint fizetést rendelt.¹⁾

A város mellett nem feledkezett meg annak parochialis egyházáról sem, midőn a plebanus, ki egyszersmind a megyében levő egyházak előljárója vala — fizetésének emelésére ezer darab kősót adományoz évenként örök időkre, melyet II. Ulászló Budán, 1498-ban kelt átiratában is megerősít, — mivel Mátyás iránt jó emlékkal viseltetik, kinek nyomdokait akarja követni — azon hozzáadással, hogy Mátyás lelkeüdvéért az egyházban

¹⁾ Lásd Városi levélt. Mátyás 1467-ben kelt okmányát.

minden hét 5-ik napján misét tartsanak.¹⁾ Ulászló még ezen kívül a városnak Oculinapra országos vásár tarthatására is jogot ad 1502-ben.²⁾

Ez időtől fogva osztogatta és részeltette az egyház a város lakóit a vallás jótéteményeiben; azonban a köznép a reá nehezedő teher súlyait nem bírván, az 1514-iki pórlázadás alkalmával annak lezárására a város is fegyvert fogott. Kegyetlenséggé nem fajult lázadásuk, miért Zápolya János vajda kegyelmében részesíté.³⁾ Ujra felvette régi terhét, s keresztényi megadással tűrte nyomasztó sorsát, vigasztalást csak vallásában lele. Átéltte a szomorú s a magyartörténelemben örökre {nevezetes mohácsi gyásznapot, mely a hazára, míg magyar él, mindig fájdalmas emlékü marad s mely csaknem végveszélybe sodorta hazánkat. Lezajlott a vész, két királya leve egy hazának. Mindenik kiváltságokkal édesgette alattvalóit, hogy pártját növelje. Így János plébánus és presbiter, ki egyszersmind a Mária kápolna igazgatója vala, kieszközölte, hogy Zápolya János király a Szamosmentén, a városon alól az állambirtokában levő egy darab helyet enged át, hová malmot építhessen s a felépített malom jövedelme fele részben a kápolna, fele részben a Szt.-István alapította egyház vagyona gyarapítására fordíttassék

¹⁾ II. Ulászló levele egyh. levélt. Fejedelmi oklevelek czim alatt.

²⁾ Városi levélt. — ³⁾ Városi levéltár 1514.

örök időn keresztül, s egyszersmind meghagyja a kamara grofoknak, úgy a város lakóinak, hogy a malomnak az egyháztól való elidegenítését semmi körülmények között meg ne engedjék. Ezen adománylevelét 1530-ban Budán keltezve ki is adta.¹⁾ A malmot felépíték s a vallásujítás után is az egyház birtokában megmaradt. Ennek jövedelméből élelmezték az iskola tanítóit, más részét a papok fizetésére fordíták.

3. KÁPOLNÁK S AZOKRA TETT ADAKOZÁSOK.

Az István-egyház és a szerzet templomán kívül, mint fennebb említők két kápolna is vala, melyek közül az Ó-várban levő Mária kápolnát hihetőleg még I. István királyalapította s javadalmakkal látta el. S mintha a vallásos lélek nem nyerhetett volna elég tápot, a most is meglevő templom délkeleti részén, a Szentháromságról nevezett kápolnát építék fel. A kegyes szívű adakozók biztosították fennállását, melyek közül, tudunkra, először Vingárthi Geréb János, Deés és Szék kamara grófjának neje, 1466. júl. 22-én adott egydarab irtoványt, melynek éjszokról szomszédja a kis Szamos.²⁾ Különösen a nők adták vallásos voltuknak legfőbb tanujelét. A Mária kultusznak úgy látszik oly buzgó követői voltak, hogy nagyobb tisztele-

¹⁾ Egyh. levéltár, E malomhely ott vala, hol az állam számára szállított és elhelyezett sók valának az Óvár alatt.

²⁾ Deés város levélt. 41 sz. a.

tet tanusítottak s készségesebben áldoztak ennek oltárára, mint bármely nemes emberbaráti czélra. Innen magyarázható ki, hogy annyi adományt tettek idők folyamán. Varsoly Péterné 1484-ben a Deberke pataka mellett fekvő kaszálóját a Szt.-Lélek kápolnának hagyományozta. Fabri Tamásné Borbára, Varga Benedek bíró, Varsolaczi Péter, Lörincz Péter és Pethő Ágoston esküdt polgárok előtt kötött szerződés szerint eladta a Czicz-hegyen levő szőlőjét a b. szűz Mária kápolna igazgatója György presbiternek és utódainak, 1502-Mindenszentek előtt való napon.¹⁾ Majd Tánczos Máté járult e kápolna nevelésére egy földdel 1513-ban decz. 24. kelt végrendelet szerint.²⁾ Márton Tamás deési polgár, neje testvérének Albert papnak végrendelete szerént, miután nemzetségében Deésen élő pap nem találkozott deési házátki birná, azt a tanács védnöksége alatt a kápolna számára hagyományozta. 1516 nov. 8-án kelt végrendeletében³⁾ Zsombori Tamásné a tölgyesbeli kaszálójával gazdagitá, 1520-ban, mely birtok jövedelméből a kápolna felügyelősége még vásár útján is szerzet Kiis Imre özvegyétől a Cziczhegyen egy szőlőt 1526-ban deczember havában.⁴⁾ János presbiter az egyház és a Mária ovárbeli kápolna számára a városon alól, a Szamosmentén elterülő helyen I. János királytól egy malomhelyet esz-

¹⁾ ²⁾ ³⁾ ⁴⁾ Lásd A város és ekklezsia leveleit ez időből.

közöl ki, hogy ennek jövedelmét fele részben élvezze. Ezeken kívül még számosan lehettek, kik örömmel áldoztak az egyház oltárára Birt egy mészárszéket is, melyet Deesi György, csepáni lelkésznek atyja, a szerzet templomában levő Mária Magdolna kápolna számára hagyományozott, mint ez a város birtokában levő eskető levélből látszik 1528-ban.¹⁾ E kápolnákon kívül még többről is van emlékezet. 1529, nov. 9-én Ferencz presbiter születési nevén nagy-iklodi Deési András erdélyi egyh. kerület jegyzője által vezetett vallomást tárgyzó levélben tanukul: Retteggy Benedek, mint a „Szentkereszt“ oltár igazgatója, Mátyás, mint a „Keresztelő Szt. János“ kápolna igazgatója vannak felemlítve. Sőt még Katalin tiszteletére is volt egy kápolna építve. Hol feküdtek ezek s milyenek lehettek, eddig nyomára nem juthattunk. (L. az egyh. levélt.)

Szenthely vala bővön, hol kiönthették szívők bánatát s hol megszomorodott lelkők a valás balzsama által enyhülést, a világ zaklatásai ellen kibékülést nyertek.

4. ISKOLA.

Oly gazdag egyház s oly sok kiváltságot élvező város kebelében iskolát is tartott fen. Már István király, az egyház alapító, elvéhez hiven iskolát állit fel a hit erősítésére,²⁾mely az egyház-

¹⁾ Lásd A város és eklezsia levélt.

²⁾ Benkő. Milkovia. Bod. P. kéziratban levő Egyh. tört.

zal együtt a mindent pusztító tatársereg kezeitől nem menekült meg. Azonban az új német települők, vendégek (hospites) tudatával birtak annak, hogy fenmaradásuk csak úgy lehetséges, ha szellemiükben is előhaladnak. És így ők is a parochialis egyház mellé iskolát állítanak fel, melyet úgy az egyház, mint a város sok áldozatárán tartának fen, s mely eleitől fogva virágzóknak vala mondható. Mennyire lettek ez iskola növendékei tanítva s kik voltak azok, hol feküdt az iskola, oklevelek hiányában meg nem mondhatjuk. Annyi bizonyos, hogy nem a szerzet, hanem a parochiális egyház mellett volt, s ennek papjai vitték felette a főfelügyelési jogot. Számos tanuló volt benne mint következtetnünk lehet, annyi előmenetelt tettek, hogy ennek végeztével a szerzet tagjai közé léphettek. Tehát oly algymnázium féle iskola vala. Mások tudományok folytatására magasabb fokú intézet tagjaivá lettek. A városi szülők tömegesen egyházi pályára nevelék gyermekeiket, látván azoknak kedvező állapotát s az egyházi férfiak iránt tanusított nagy tiszteletet — úgy anyira, hogy országrészünk egyházaiban több deési szülő gyermeke működött mint lelkész, kik pályájuk iránt való hajlamukat ez iskolában örökölték. Hogy ez iskola mennyiben folyt bé a város szellemi életének fejlődésére, mutatja a sok városi polgár fejlettsége, kik írás tudás nélkül akkora forgalmat s nagy ipart nem fejthettek volna ki, minőt ez időben tapasztalunk.

A városnak sok értelmes irástudó polgára vala, kik az egyház és város előjárói voltak s többnyire „Litteratus“ mellék névvel bírtak s feltehetjük, hogy azon tudományokat, melyek folytán e megtisztelő szép czimre érdemesekké lettek, az itt levő iskolában sajátították el.

A város és egyház adománya mellett a tanítók fizetésének emelésére az állam is járult. Maga Mátyás s ennek nyomdokait e részben követő II. Ulászló Budán, 1498-ban kelt adománylevele értelmében az iskola-igazgató fizetésébe a déési sóaknából 400 drb kőszót adományoz.¹⁾ Ebből úgy látszik, hogy az iskolának, melynek igazgatója ily királyi adományt élvezett, birnia kellett több tanítóval, kik a város műveltségének emelésére befolytak. A nevelés ügyét lelkükön hordó nemesebb gondolkodásuak a reformatio ideje alatt és után is megtartották ez iskolát s a mellette, vagy a vele összeköttetésben levő elemi tanintézetet is, mint történetünk folyamán látni fogjuk.

5. TIZED. (Dézma.)

Az egyház a gyulafehérvári püspök felügyelete alatt állott s jövedelmét képezte a tized, melyet minden terményből fizettek. S ezt mindig a városi hatóság szedte és kezelte a püspöki egy-

¹⁾ Egyh. levélt. nevezett évből való oklevelet.

ház számára. Ki adományozta az egyház számára a tizedet, határozottan kimutatnunk nem lehet, azonban IV. Béla és V. István királyok adománynak hisszük, mivel sok édesgetés és kiváltságok biztosításával nyerte meg, hogy a kipusztult város helyére a teutonok megtelepedjenek. Nyerték, legyen bárkitől, annyi tény, hogy 1526-ik évben február havában, szelecskei Gözt-hön János, mint püspökség igazgatója írja: a boldog emlékezetű István király által alapított fő-egyház iránt kegyelettel viseltetik s jótéteményében részeltetni kívánja, a szerencsének minden kedvezménye felhasználásával nem akar a polgárságnak mostoha atyja s az egész közönségnek rablója lenni, azért az egész városra kiterjesztett tizedből a jelen évtől (1526) kezdve, megengedi, hogy csak 12 frtot fizessenek évenként, mely összeg kifizetésének határidejéül Szent-György napját tűzi ki.¹⁾ A vallásujítás idejében 1543-ban Bornemissza Pál erdélyi püspök, királyi consiliarius, a tizedet nem a deésiek, hanem mások által szedette, mi ellen a város közönsége I. Ferdinándhoz folyamodott, hogy ősi szokás szerint a dézmát mindig ők szedték, senki más nem arendált, azért kéri, hogy őket e kiváltságaikban tartsa meg. Ferdinánd megis hagyja a nevezett püspöknek, hogy kérelmezők folyamodványa értel-

¹⁾ Ugyanott.

mében járjon el, 1543 Sopronban, május 17-én Oláh Miklós esztergomi érsek aláírásával ellátott levél tanusítása szerint.¹⁾

A folyton terjedő hitujítás s a fennebb említett okból magyarázható ki, hogy az István és a Mária Magdolna kápolna igazgatója nem akarván szőlője s bora után az illetőséget megfizetni, felhívja Enyedi Adrian fehérvári vicarius a várost, hogy ettől a püspök számára járó tizedet szedje fel s adja át a tizedszedőnek.²⁾

Nem sokáig használta az egyház a dézmát, mert a pénzsovár Martinuzi ettől a negyvenes évek utolján megfosztotta. Azonban, hogy a város hajlamát a maga részére megnyerje s biztosítsa, 1551-ben ismét viészabocsátja.³⁾

A dézmán kívül volt az egyháznak, szerzetnek s kápolnáknak birtokuk felesen. Több bérházas kertje, rétje s szőlője, melyek 1556-ban világiasíttatván, a fejedelem részben az egyháznak részben egyes hű embereinek adományozta.

6. AZ EGYHÁZ PAPJAI; A SZERZET FŐNÖKE ÉS AZ EGYHÁZI TANÁCS.

A deési parochialis egyház első ige hirdetői nevét mély homály fedi. A mit e téren kinyo-

¹⁾ Egyházi levélt.

²⁾ U. o idegen kéz által az okmány hátára van írva: „12 frittal váltatott meg az dezma.“

³⁾ Városi levélt. 1543-ból,

mozhattunk — egyes adományok kérésénél, midőn egyházuk számára valamely kiváltság megerősítését kérik — van fel említve nevök. Miatán az egyháznak kezdetben misszióiszerep jutott, a lelkész köre kibatott a vidéki egyházakra is, melyeknek előljárója, presbitere s esperesse vala. Az egyház népessége több pap tartását, melyek közül az első plebánus vagy presbiter volt, tévé szükségessé s ezek többnyire keresztnéven említettnek.

A kápolna igazgatóságát az első pap viselte s e hivaltatra mindig a király nevezte ki magyar királyi felségi jogánál fogva. Ő ügyelt fel az egyház lelki ügyeire, a gazdasági s egyéb dolgokat a consistorium kezelte, mely kebelében számos világi és egyházi személy által volt képviselve, mint ezt az egyház levéltárában 1410 és 1534 évekről szóló okmányok tanusítják. Többször gyűltek ök össze részletes vagy megyei zsinat tartására az egyház kerületből. Ennek elnökségét többnyire a deési egyház lelkésze vitte. A milyen fensősége vala az egyháznak a vidékiek felett, épen olyan vezér szerep jutott az Agoston szerzet előljáróinak (prior), kik oly érdemes férfiak voltak, hogy az Agostonszerzetek kerületi főnökségével (provincziális) lettek megtisztelve.

Első szerzetfőnök Angelos nevű volt 1335.¹⁾

1.) Fejér. Codexes diplomatar. VIII. 615.1.

Albert, 1446—50:

Péter, 1458—62.

Imre, 1481. összes rendek provinciálisa.

Domboi Virányi Pál, 1490 s alatta Demeter János, Venczel, Egyed, Gallus és János stb. szerzetesek.

Balázs 1516—?

Szent István parochiális egyházának tudunkkal 1502 és 1508-ban papjai György és Pál presbiterek voltak, kik egyszersmind az Óvárban lévő Mária kápolna igazgatói is valának, kiket a fehérvári püspök a Szamoson levő egy malomnak Kodori György által való elfoglalása iránt a dengelegi s n.-iklói papokkal együtt kihallgatás végett maga elébe idéz.¹⁾

1410 január 20-án tartott egyházi gyűlés tartása alkalmával a világiak részéről 12 esküdt polgár, 50 tanácsos, mint consistortag veszen részt benne, e gyűlésben Clori János „serenissimus“ és „honorabilis“ megtisztelő czimmel, ki a deési Fábri fia vala, vivé a jegyzői szerepet, s ekkor a Mária óvárbeli kápolnája már felvala építve, s ettől délre fekvő helyet a város neki ajándékozta minden hasznáival. Lajos király 1529 Budán, András napja előtt való hétfőn kelt levelében a György presbiter halála által megüresedett kápolna-igazgatójává Paly János plebánus mestert nevezi ki kiralyi jogánál fogva („juris patronatus nostri Re-

¹⁾ Egyházi levéltár.

galis“) s meghagyja az erdélyi püspöknek, hogy ezen általa kiszemelt méltó személyt a szokásos szertartás szerint nevezett igazgatóságba vezesse be.^{1.)} 1528-ban az egyház parjai hárman voltak, névszerint: László, oltárigazgató; Mátyás, kapellanus és András presbiter.^{2.)}

1529 november 7-én Ferencz presbiter, mint az erdélyi egyházkerület jegyzője esketést viszen végbe, mely György, mint a Mária kápolna igazgatójának testamentumában említett s nevezett kápolna számára hagyományozott metallum (érc-arany-ezüst?) felől visz véghez vallatást. S ekkor a főegyháznak (parochiális) 6 papja van felsorolva, mint tanu. u. m.

a) Retteghy Benedek presbiter, mint a szentkereszt oltár igazgatója;

b) Benedek szintén presbiter, melléknevén Gracianus;

c) Mátyás presb. a keresztelő Szt.-János kápolna igazgatója;

d) Lőrincz, presbiter;

e) Chatho Máté vicarius, a szerzetből és:

f) László az egyház papja.^{3.)}

1530ban oltár igazgató szintén János plebánus és presbiter, ki az egyház számára az ovár alatt lévő malom helyet szerezte.^{4.)}

^{1.)} Egyh. levéltár. ^{2.)} Városi levélt. 117 sz. a. ^{3.)} ^{4.)} Egyh. levéltár.

1534 ben május 27-én tartatott nagy részletes megyei zsinat és törvényszék tartása alkalmával az elnökséget Ferencz, deési plebánus és vicéarchidiaconus (Zolnok-kerületi alesperest) vitte s jelen volt itt a helybeli szentkereszt-oltár igazgatója Benedek presbiter s több consistorialis személy, továbbá János presbiter s a vidéki egyházak világi és egyházi tagjai számosan. (?)^{1.)}

János király Budán, 1539 Márton püspök napja után következő pénteken Pali János oltár-igazgatóságról való lemondása után Paly István mester és plebánust nevezi ki.

A reformatio mozgalma alatt Ferdinánd, Oláh Miklós érsek aláírásával ellátott oklevél szerint Agoston halála után, mint törvényesen megüresedett igazgatóságba Fekesházi Pál presbitert nevezi ki a szokásos meghagyással, hogy ezen kápolna jóvedelmét senki másnak rajta kívül ne adják s a kinevezett Pál presbiter mindig itt székeljen s ügyeljen fel az egyházra, nehogy valamikép az Isteni tisztelet meglankadjon.^{2.)} Kivoltak téve a városiak, hogy a püspök gyakran egyházi törvényszéke elé idéztette, de második Lajos megparancsolja a püspöknek, hogy ezután a deésieket dézma, házasság, végrendelkezés és papmegveretés esetén kívül más tárgyban egyházi törvényszék elé ne idézze, 1521-ben. L. a városi levélt. 114. sz. a.

1.) 2.) Egyh. levéltár.

A város egylévén az egyházzal, világi s egyházi ügyeit a templom, iskola s kápolnák körül a városi tanács hajtatta végre s igazgatta a papokkal egyetemben.

Az egyház további fejlődését lássuk a következő fejezetben.

Második rész.

A vallásujítás megkezdésétől a város és egyház romlásáig
— 1540—1603. —

A lutheranus, helvéthitű és az unitárius egyházba való
átmenet korszaka.

A VÁROS ÉS EKKLÉZSIA ÁLLAPOTA A VAL- LÁSÚJÍTÁS KORÁBAN.

Az 1517-ben Németországban keletkezett val-
lásmozgalom hullámai, nem sok idő után érez-
hetővé lettek országrészeinkben is. A Németország-
gal kereskedelmi összeköttetésben levő szászok
az új tannal megismerkedvén, átültették, megho-
nosították az új eszmét Erdély bérczei között is.
Az új hit apostolai oly eredménnyel hirdették
az ígét, hogy Szébenben már 1529-ben
Luther hitvallását fogadták el. Hasztalan hozták
a rettenetes égetési parancsot, (1525 rákosi orszgy.)
nem volt a ki végrehajtsa. A mohácsi vész után
a két király a hű alattvalók lelkiügyeibe avat-
kozni nem tartotta céljára nézve előnyösnek,
hallgatva elnézték folytonos vívmányait s hódítá-
sait. 1530-ban Brassó, tíz év múlva Kolozsvár,
Besztercze vetette el az óhitet s tért az új egy-
ház kebelébe. Ily viszonyok közt Deés, mely val-
lásváltoztatás tekintetében rendesen Kolozsvárt
szokta követni, — sem maradt elszigetelve. Át-
térése 1540—3 közt levő időre esik, azonban
megismerkedtek az új tannal már korábban. A ke-
reskedést folytató s üzö lakosság fogékony volt

az új eszmék iránt s még fogékonyabb volt az Ágoston szerzet, mely követte a szerzetből kilépett Luther, a nagy reformator példáját; ennek nézetét nemcsak mindenütt elfogadták, hanem hirdetőivé is lettek és sokat nyertek meg a reformácziónak.¹⁾ Az itt lakó Ágoston-szerzetesek mellett az egyháznak két nagy hírű és tudományos férfja volt, kik fennren lobógtatták a vallás-újítás szövétnekét, s oly eredménnyel, hogy jótekonysághoz, mint víztükrén a hullámgyűrű, lassanként kiterjedt az egész országrészre. Az új hit apostolai egyike István (Pály ?) mester (azaz tudós), a másik Lajos mester az ekklezsia főlelkipásztora, kik (1546—65) az új szövetség némely részeinek lefordításával mozditották elő a vidék reformálását s ezen kívül apostoli szavok tűzével serkenték a népet a tudomány, felvilágosodás, a hit, az eszme felforrására és megerősítésére, mint Heltai Gáspár Új testamentumának, melyet Nádasdy Annának ajánlt, előszavában írja. A szent István parochiális egyháza mindezek mellett nem szakított oly korán a régi hitelveivel, mint a szerzet, megtartotta azt még részben 1554 tájáig. A kath. egyház utolsó presbitere s oltárigazgatója Litterati Ágoston meghalt ez évben. Ferdinánd Oláh Miklós érsekkel egyetemben, mint törvényesen megüresedett egyházi hivatalra, Fékesházi Pál presbitert nevezi ugyan ki a deési óvárban levő Mária kápolna igazgatójává, s meghagyja a városi előjárásnak, hogy vezessék be, — s minden jóvedelmét kezébe adják, mindig itt székeljen s ügyeljen fel, hogy az isteni tisztelet a régi szokás szerint gyako-

¹⁾ A szerzetes rendek Egyet, tört. Karcsu A. Arzén II. kötet 100 stb. lapjait.

roltassék:^{1.)} azonban Agostonhalálával megszűnt a k. egyház Deésen, magával vitte sirjába azt a szeretett pásztor. Pál presbiter pedig nem foglalhatta el e megtisztelő vagyonos hivatalt, a Lutheranusok tették rá kezöket. Ez idő óta egy szívvel, lélekkel új „keresztények“^{2.)} Lutheranusok lettek. Megváltozott a cultus, a templomot átalakították, a latin helyett a magyar lett az egyház nyelve. Magyar nyelven hirdették az igét itt e városban, s úgy predikálták azt a szomszédos községekben.^{3.)} A vallásujítás terén 1557-ben megjelennek magyarhon apostolai Kalmanecsehi Sánta Márton, Szegedi Lajos, Fodor Bálint és mások, kik Kálvin értelmében tanítanak. Ennek elveit csepegtették a hívők lelkébe, s számos követőkre találtak. Hiába hirdettek Kolozsvárra ellenők zsinatot, a szikrát nem tudták elfojtani; hóditottak a tudomány s ékesszóllás fegyverével, különösen a magyar lutheranus egyházakban. 1558-tól fogva Deés is magyar vallásra (reformatus így nevezték akkor) tér. E nagy hóditást Kalmanecsehi halála után a Debreczenből bejövő Melius (Juhász) Péter

^{1.)} Ferdinándnak Brünben 1554 október 5-én és Oláh Miklos esztergomi érsek aláírásával ellátott levelét lásd az egyház levéltárában.

^{2.)} Ez időben még szoros vallásbeli megkülönböztetés, a mi a későbbi kor fejleménye — nem volt. Mint minden ujítás kezdetén úgy akkor is tulzásba estek. A protestánsok magokat „kereszténynek“, a katolikusokat mint a kiknek templomuk képekkel van tele s ékesítve s ezek előtt imádkoznak, bálványimádóknak tartották. Lásd, az egyh. levéltár. 1563 ban kelt okmányt. Krisztus és az első keresztények vallotta tanokat itt úgy gyakorolták, mint egy egykoru keresztelési feljegyzésből ismeretes, hogy a templomban egy keresztelésre szolgáló medenczét tartottak, melybe a megkeresztelendő új egyház polgárt egészen bemerítették.

^{3.)} L. Almási Sámuel. A deési ref. egyházmegye történeti és tatistikai leírását. Kézirat.

éles dialectikájú ékes szóló tudós papjutatta diadalra. A főbb rangnak nagy részét, az egész székelységet és magyarságot megnyerte. E város reformálása is közvetve neki tulajdonítható. Tordán.(1558) zsinatot tartanak és a hitelveket szabályozák. Itt mondták ki, *hogy kiki azt a vallást kövesse, melyet inkább akar.*

Ez időtől fogva folytonos vita folyt a két egyház között, leginkább az urvacsora kérdésében.¹⁾ A teljes szakadás azonban az 1564 április 1-én Enyeden tartott zsinat alkalmával következett be. A Magyar és szász egyházra, szent jelesek vagy lutheranusoknak, a reformatusokra urvacsorásoknak való elnevezés ekkor jött szokásba.

A város a magyar vallás- (reformatus) ban megmaradt 1566 tájáig. Legnagyobb buzgalommal munkálkodott az egyház híveinek szaporításán és megerősítésén, szóval és tettel, a templomban és azon kívül: Polus László presbiter, az egyház ekkori lelki pásztora. A vagyonában megcsönkítást szenvedett egyház számára, mint keresztény ember, hagyta összes vagyonát. E végrendeletet János, választott király, 1563 július 31-én megerősíté.²⁾

2. AZ UNITÁRIUS ESZMÉK ELTERJEDÉSE ÉS ELGOGADÁSA.

Az enyedi zsinat végzései nem egyeztették ki teljesen a különböző vallásos nézetekkel bíró férfiakat. A vita alkalmával Blandrata, a fejede-

1.) Bod. S. sz. Polikarpus 261. Székely S. Unitár Vallástört 52, 53 l.

2.) L. Egyház levéltárában.

lem orvosa, mint elnök vezette a gyűlés folyamatát; meggyőződött arról, hogy Dávid Ferenczet nagy észtehetségű, ékes szóló, éles látás és okossággal bíró férfit illeti meg a koszoru. Épen egy ily apostoli hivatással bíró férfira volt szüksége, hogy rég óhajtott vágya teljesüljön. Dávid Ferencz közbenjárására a király udvari papjává fogadta. Itt megismertette vele a Lengyel unitáriusok vallásos nézetét. Dávid elfogadta, ékes szólása s erős érvei nem maradtak hatás nélkül valok. A király s az ország nagyjai az Unitárius vallás követői lettek. Az 1556-iki gyulafehérvári vitatkozás után többé nem az urvacsora felett való vita lett a fő, hanem az Isten egysége és háromsága. Az ékes szavu, téritő s kedvelt szónok Kolozsvártt az utcán, oly hatalmas beszédet tartott, hogy az egész város az unitár. vallásra tért át.^{1.)}

Kolozsvár példáját még ugyan azou évben követte Deés. E város is, mint annyi más, kora példáját követve, az előbb fel vett két vallást egy harmadik- az Unitáriussal cserélte fel.^{2.)} Emlettük, hogy az ország nagyjai korán felvették e vallást s ezek-közül e városra és egyházra legnagyobb befolyással volt Hagymási Kristóf a király tanácsossa, Deés város, Deés-Akna és Véch ura,

^{1.)} Ekkor a nép szeretett papját, mert kolozsvári pap volt azelőtt, vállára vette s úgy vitte be a piacon levő nagy templomába. A kő, melyről beszédét tartotta, most is megvan Kolozsvártt az unitár templom mellett.

^{2.)} Székely S. Unitár. vallás. tört. 62. l. Bod Péter. Unitár. vall. tört. 184. l. Kéziratban levő Ref. egy. tört. 545. l. az egyetemi könyvtárban levő példái szerint 545. l.

Belső-Szolnokmegye főispánja.¹⁾ Az ő tekintélye döntő hatással volt a hittérítés ügyében. A vidék reá függeszté szemét, s tőle, mint főúrától várta sorának javítását. A város az unitárius vallás érdekében oly tevékenységet fejtett ki, hogy a közel fekvő helységeknek irányadója lett. Deésakna, Szt.-Benedek, Némában stb., a hol azelőtt szürke barátok laktak, a deési bebíró nemesek voltak a hitujítás apostolai és terjesztői.²⁾

Az egyház a külfény helyett az ész a természetszerűség elvét látszék követni. Kegyeségében ugyan nem tagadta meg magát, áldozott most is mint régen, csak nem azzal a nézettel. És ez áldozatra nagy szükség volt, mert az 1556. nov. 25-től dec. 7-ig Kolozsvárt tartott országgyűlésen az egyházi javak világiasítását vagy elvételét kimondották, az akkor élt kath. püspököt Bornemissza Pált, elűzték; az egyház és a szerzet vagyonát az állam részére lefoglalták, melyből egy rész később visszakerült az egyház birtokába, másik része a városé lett, a többit a fejedelem egyes hű embereinek adományozá. Így jutott az egyesült zugó Szamospartján levő Ágoston szerzet és az Ovárban levő kápolna összes jövedel-

3.) Hagymási Kristofnak a deésiek minden szekér szénától egy denárt tartoztak fizetni. Városi levélt. Kiváltságait veszített városnak Hagymási „testamentumos úr“ főurasága alá való jutásából, — minden kára mellett — az a haszna lett, hogy János király halála után kiűtött trónviszály alkalmával, Békes Gáspár segélyére hívott Gyulafi László Deést, mint a Békéspárti Hagymási birtokot megkimélte s helyette Kozárvárt állapodott meg s ültette föl táborát. A háboru mindenütt és mindenkor sok pusztítás és pusztulással járt s kivált ekkor, midőn fegyelmezetlen katonaság van a táborban, több romlást okozhatott volna. Erdély történeti adatok 283. 1.

¹⁾ Almási S. előbb idézett művét.

meivel váradi várparancsnok somlyói Báthori Kristóf, István és Endre birtokába.¹⁾ Nagyrész a a Hagymásiaké lett, kik szintén ajándékoztak belőle egyes hű embereiknek.*) Ezt megelőzőleg a város oly nagy örömnapot ünneple és ére meg, minőt keveset számlál történetében. A Martinuzzi fortély a kijátszása által trónjától megfosztott s elűzött királynő — Báthori István, később fejedelem és lengyel király, két oláh vajda, török küldöttség, egyházi és világi főur kíséretében, — fiával 1556. október 21-én Deésre érkezett, itt e város falai, Erdély főurai, ország tanácsossai s a nemzet örömrivalgásai között Petrovics Péter üdvözölte s miután itt egy napot és éjet töltött, s megpihent, október hó 22-én délután 2 órakor elbucszott, s utját nagyszerű diadal menettel Kolozsvár felé vette, hol a trón erősítésére tarták ez ország történetében örökké emlékezetes országgyűlést.²⁾

Az egyház hajóját e városban, mely akkor 1743. évig egy volt az ekleziáival, a fő patronuson kívül, annak nagy híré papjai s a városi tanács vezették. Azonban Hagymási az egyház

¹⁾ Lásd. Egyházi levélt. 1560 ban kelt. okmányt. *) Városi levéltár 165. sz. stb. 1557. Chakor Ferencz és Bud János részére adományozott telkek, szőlők.

²⁾ Szilágyi S. Edély tört. I. 334, 5. 1. Groi Mikó I. Erdély külön válása Magyarországtól 107. l. Katona. XXII. köt. 843. l. Keresztény magvető II. köt. 174 stb.

fővédőjének 1577-ben történt halála után sülyedni kezdett, a végpusztulástól csak a Bethlenek és Rákócziak mentették meg.

A város az egyházzal kezét fogva, hogy az ősi emléket teljesen végenyészet ne érje, megújították több történetíró állításai után az Ovárban lerombolt s oda ajándékozott kápolnát, melyet nem mint a monda tartja, hanem a valószínűség bizonyosságával bíró tény, Szent-István 1002—3. seregével itt járta tesz nevezetessé. Ők, csakis mint keresztények imádkozhattak az Istennek háromszori segítségül hívásával — mert az ősi magyaroknak nem volt háromságuk — mint a felirat mondja: „Oh Isten! engedd e földet elfoglalnunk!” t. i. hogy a keresztény egyház számára megnyerhessék. Szent István alapította kápolna volt ez.¹⁾ Mit a Mongol dúlás lerombolt, újra felépíték, de más fordulatot adtak a dolognak s más emléket, történetet kötének a helyhez és kápolnához. Deési Joó Lukács unitárius pap és Kovács bíróságában megújíták, Heltai stbek alapján az utódok emlékére ellátták felirattal is.²⁾ A valót csak a máso-

¹⁾ Az egyház levéltárában levő levelek legtöbbje. szent István alapította kápolnának mondja, a mi nem zárja ugyan ki, a monda lehetőségét, de mégsem lehet feltennünk a pogány magyarokról, hogy háromszori segélyhívást bocsátottak volna Istenhez, hogy őket e föld birtokába juttassa. Szabó Károly kitűnő tudósunk is, más nevezetes esemény, — nem a magyarok bejöveteléhez, — hiszi kötni e torony emlékét. Magyar-vezér kora Budapesti szemle 3. köt. 274. l.

²⁾ Lásd e munka elején a feliratot.

dik 1758-iki javítás alkalmával deríték ki s hozták helyre. „Sacellvm“ s „nem emléktorony“ nevet nyert.

Az egyház az unitárius király halála után nem zavartatott meg békés életmódjában s gyarapíthatta egyházi vagyonát, mely Báthori István „kegyes emlékével“ van összefűzve, ki az egyház számára Kereszturi Kristóf hive által ajándékoz egy kőházat a Kispiacz-utczában, (?) a hozzá tartozó Cziczhegyen levő szőlővel, szántok s más jövedelmeivel.^{1.)}

A vallásujítás után az ekklezsia és városa a romladozni kezdő felső templomot (így nevezék ekkor, ezelőtt „István templom“) megjavították mint a templom torony felől való részén ma is I. sz. a. látható: MDLXXXVIII. Ezután az egyház meglevő vagyonát akarák biztosítani, egy küldöttséget küld Báthori Endréhez e végett, ki 1599 július 20-án mind az 5 alapító levelet megerősíti.^{2.)}

Ezután elborul a láthatár az egész ország felett. Siralomra fordul az egyház és város öröme. Básta és Mihály vajda korszaka, mint pusztító ár teszi semmivé a jólétnek örvendő helységeket. Hadaik nyomát pusztulás követi. Félelem, rettegés és kétségbeesés közt menekülnek a városok és falvak lakói a gyilkosok elől az erdőkbe,

^{1.)} Lásd az ekklezsia levei között 2.) U. ott.

hol gyökerekkel, makkal, sőt saját embertársaik hullájával tengeték nyomoru életöket, hogy elkerüljék a borzasztó éhhalált. De a sok vad tatár, rác, oláhad s hajdu ott is felkeresés s a legiszonyubb kínzások közt legyilkolták. Jobb érzésü ember irtozik ezek kegyetlenségeit elmondani. Az otthon maradtakat a legkikeresettebb kínzások közt égeték, öldöklék, nem is említve a nőnemet. *) E keserűség poharából bőven kijutott a deésieknek is. Báthori Zsigmond Bástát üldözöbe veszi a kiegyezkedés alkalmával 1601-ben; ez a város felett egy hegyen (Rózsahegy) erősen elszózza magát, s ott marad, míg az országnak pusztulását okozó Báthori, seregével elvonul. Alig várja ezt, mint hiéna csap le e városra, éget, rabol, öl, gyilkol, a lakósok egy része menekül ugyan, de utól érik, éltők s javaiktól fosztják meg.

*) A közel fekvő falvakról s úgy Deésről is a város felett levő erdőségekbe menekültek s a kegyetlenek itt is felkeresték őket. Némelyek hátából szíjakat metszettek, a nők emlőjét meghasították s kezeiket belé vonák s úgy függeszték fel s a gyermekeket a szülők szemeláttára égették meg. Másokat összekötözve a tűzön keresztül hajtottak, tüzes vassal égették, vagy hajuknál fogva függesztették fel. Azt mondja egy egykoru író: nem tudom minden hegyetlenségeket leírni. . . . Azt tudom, hogy mind elfogyatták őket a hajduk. E romlás szenvedék ez helyek: Kolozsvár, Deéstartomány vidéki stb. Tordán 350 embert vágának le. Lásd Erdély történeti tára II kötet 28, 30, 33 34. I kötet. 86, 94, 207, 187, 8, 1, Borsos T. kronikája s Enyedi Pál éneke „Az erdélyi veszedelmekről“ stb. Szilágyi S. Erdély tört. II kötet, 30, 37 stb. lapok.

A kegyetlen pusztítás nyomait a pusztán maradt s leégett házak kormos falai s néptelensége rémülve hirdeté.¹⁾ A haramia rácság, vallonok, hajduk vandal tette iszonynyal tölté el a kevés életben maradt lakósokat. Nem kedveztek még az Isten házának sem, leégették, pusztává tették az alsó templomot, (Mária templom, a szerzeté volt) hogy többé soha fel ne épüljön.²⁾ E nehéz idők s háboru okozta súlyát Deés több alkalommal kinosan érezé.³⁾

Néptelenné lőn a város most másod izben, s hallgató nélkül valóvá az egyház. Ily körülmények és viszonyok közt ki gondolhatna a templomozás és iskolázásra, a sirás és jajgatások között, csak hogy most már azok is ritkák lettek, elnémitotta a fájdalom s a kinteljes halál.

A vagyonos szomszéd községek lakói kiölettek, Básta és Mihály vajda temetőt csinált belőlük s belé temeté az ország magyarságának nagy részét.⁴⁾

A régi magyarok lakta községek, csak névben vannak még meg; lakói más nyelven beszélnek. Egy-egy templomrom látszik még

¹⁾ Magyar tört. emlékek. Mikó F. Historiája 7 kötet 153 l. Erdélyi tört. tára II köt. 28 30 207. l.

²⁾ Székely S. Unit. egyh. tört. Almási S. esperes kéziratban levő egyházak statisztikáját. Erd. tört. tára II. 28, 30. 1.

³⁾ Szilágyi Erd. tört. II köt. 30 s köv. 1. Básta szerkerét huzta már. Fosztó Uzoni Egyh. tört. kézirat 556, 7 stb. lapok szerint.

⁴⁾ Lásd 1, 3. szám alatt idézett helyeken.

itt-ott e gyászszokszakból; idővel ez is megsemmisül, s emléke sem marad.

A gyilkosok dühétől megmenekedett néhány városi — állítólag 63 — lakos elhagyott, de felégetett lakhelyéhez visszatért. Az 1602-ki nagy kegyetlenségeket is megkellett érniök, halálküzdelmek közt szerzett vagyonát s gyűjtögetett gabonáját, nem érzi e városban biztosítva többé, a rabló elől Beszterczére viszi, mert Básta a vandal vezér, 1603. országgyűlést hirdet, mely alkalommal nemcsak megkegyelmez a megmaradottaknak, hanem a város szabadalmait is megerősíti.¹⁾ Csakhogy kevesen voltak, kik e keserű kegyelmet megérhették.

3. AZ ISKOLA.

A hitujítás érdeke szükségessé tette a tudomány fejlesztését. Utat kelle nyitni, hogy a nép a szent-írást olvashassa s egyes hitfelekezet által elfogadott, megállapított hittételeket tanulmányozhassa, ezt pedig csak az iskolák csepegtetheték be az egyház jövőbeli tagjaiba. Minden felekezetnek érdeke parancsolta egyháza híveinek tudományos kiképeztetését; reformálták a tanügyet, ujitást hoztak be az iskolákba is. Ez

¹⁾ Deés város levéltárában. Nagy népes város minő e korban Deés vala megdöböntő pusztulás képét tárja fel ha azon szájhagyománynak, hogy csak 63 család maradt életben, hitelt adhatunk. Szerző.

egyház a reformatió után is megtartotta jó karban lévő iskoláját.

1566 után, midőn az egyház s az egész város az unitáriusok hitelvét fogadta el, beregszói Hagymási Kristóf, az akkori főurak szokása szerint felekezete egyháza számára Deésen közep-tanodát (gymnasium) állit fel, mely a mostani ev. ref. fiu-iskola helyén feküdt, hol romja II. Rákóczi György fejedelem konyhája mellett még akkor megvolt, melynek erősítésére a szomszédos Deés-Aknán is létesit egyet, saját vagyonából hozva meg áldozatát.¹⁾ Azt írják róla, hogy szépen virágzott, népes és látogatott volt. Ide jöttek tudomány szomjas lelkők kielégítésére nemcsak e város, hanem az egész egyházkerületből (dioecesis), mely a Szamos mindkét partján a Sajó és Besztercze vidéki egyházakból állott.²⁾ Kik voltak ez intézet tanítói s mennyire tanítottak benne adataink nincsenek. Pusztulása ideje Básta Ma-

1) Fosztó Uzoni kéziratban levő egyh. tört. Székely S. Unitar. Egyh. tört. 97 és II. 1.

2) Ez időben több jeles képzettségű ember került ki e város szülőtteiből, melyek közül egyik Szilvási János, ki itt unitáriusnak született, tanuló korában reformátussá lett, 1588-ban Strassburgba ment tanulni, visszajöven, 1591-ki m.-vásárhelyi zsinaton egy jeles beszédet tartott, mely Szebenben nyomtatásban megjelent. 1594-ben szászvárosi ref. pap lett; Báthori Zs. fejedelem kedvéért papistává lett s mint ilyen egy munkát írt: *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae* cím alatt, kiadvá Kolozsvárról az unitar. ifj. Heltay G. nyomdájában 1597 4 r. Erd. Prot. Közlöny 1876 év. f. 21 lap. Korának egyik legképzettebb embere volt. Lásd bővebben Benkő Trans. II, 358 l.

gyarországot öldöklő s e várost elpusztító korára esik.¹⁾ A pusztulás után is tengődött ugyan, de 1638. jul. 1—8 deési complanatio előtt és után több magyarországi ref. vallásu lakós telepítettvé le, végkép elenyészett; e felekezet kevés számra lepadván egyházát, iskoláit fen nem tarthatta, a reformatus egyházba beolvadt.²⁾ Az iskola az öreg pusztá templommal együtt az ev. ref. egyháznak lett átadva, a mint az Aprobata Regni Transylv. I. rész. 1 cim. VI. cikk mondja, a nagy reformatus fejedelem I. Rákóczi György idejében.

4. AZ ELAGGOTT SZEGÉNYEK MENEDÉKE VAGY KÓRHÁZUK (Isptály.) ALAPÍTÁSA.

A keresztényi szeretet melege és nyilvánulása inkább csak egy valódi női kebel tulajdona lehet.

Emberbaráti gyöngéd vonzalommal s nemes szívvel kiválóan a nőnem bir. A szegényen s ügye fogyott szerencsétlenül ő szánakozik, ő kíván segíteni legnagyobb készséggel s önfeláldozással. Minden kornak megvoltak e részben patronai s jutott belőle egy koronás fő e városban levő egyháznak is, Izabella, János király özvegyében, ki megemlékezvén szomorusága s bujdosása keserves idejére, midőn az országból Martinuzi kiját-

¹⁾ U. o. ²⁾ Lásd 1—3 sz. alatt és Bod P. Hist. unit. című könyvét. Lásd A deési szent eccl. könyvét 1711—1790 176-ik lapon levő közgyűlésből kelt Folyamodványt stb.

szása folytán Kassára menni kénytelen volt. Bujdosó útjában e város falai között talált egy kis oázst, hol fáradt testét, kimerült lelkét kevés időre kipihenhette. A város lakói őszinte vonzalommal övedzték s szeretetökkal halmozák el a bánatos királyi özvegyet. Nemes lelke mélyen megihletődött s már ekkor elhatározhatta magában sorsa javulásával meghálálni e jótéteményt, mely 1557-ik évvel be is következett.

Az egyházi javak 1556-ban Kolozsvártt tartott országgyűlés alkalmával az állam részére foglaltatván le s így az itt levő Ágoston szerzet és annak birtoka is, a fejedelem kezébe ment át. Izabella 1557-ben Tordán tartott egyházi gyűlés alkalmával, hol Deés is képviselve volt, ezek a királynő elé alázatos kéréssel járultak s kérésöket meghallgatta: azon királynői kegyelmes jószággal, melylyel a szegények iránt mindenek felett viseltetett, a deési vendégfogadót, az itt levő elgyengült tehetetlen s előregedett szegények részére adja és adományozza, továbbá a Kis- és Nagy-Szamos mellett levő termékeny szigetet a Czichegyen egy darab szőlővel és a Szent Ágoston szerzet összes szántóföldeivel egyetemben, melyek Belső-Szolnok vármegyében vannak. Ez adomány levél Tordán, 1557. július 6-ik napjáról van keltezve s Izabella által sajátkezűleg aláírva.¹⁾

¹⁾ L. az egyh. levélt. E terménysziget a kétvízközt elterülő hely lehetett, melyet akkor „Barátok szigete“ néven

Ezzel a menedékház meglett alapítva, de úgy látszik, hogy e kegy adomány az elaggott szegények számához mérten nem volt elegendő, mert a következő évben Deés város birái és esküdt polgárai ujólag egy kérelemmel fordulnak a kegyes szivü királynőhöz, erős vonásokban festik a szerencsétlenek nyomorait s égető szükségait; a királynő szivét megghatja s előbb tett adományaihoz még a következőket kapcsolja: „A deési Cathedralis ekklezsiában levő s egykor a boldogságos szüz Mária fogantatásának szentelt oltár-igazgatóságához tartozó s a hegyen levő templom szomszédságában épített kőházat¹⁾ a hozzá tartozó szőlőkkel, szénafüvekkel s szántókkal, továbbá a nevezett igazgatósághoz már régtől fogva tartozott egyéb jövedelmei és hasznaival egyetemben és külön-külön a deési kórházban levő szegények és elgyengült öregek kizárólagos hasznára és fentartására adja és ajándékozza örökös joggal és visszavonhatlanul, úgy mindazonáltal, hogy a hagyományozottak évi jövedelmei csakis az itt célra fordíttasanak. A szegények élelmezésére hagyományozott birtokok kezelése két becsületes és Istent félő ferfiura bizassék, évenként való igazságos és pontos számadás kötelezettsége mellett anélkül azonban, hogy a szegények részére bejött jövedelemből valamit megtarthassanak. Melyre

neveztek. Hogy jutott ez a város birtokába? megmondani nem tudom. Szerző.

¹⁾ Egyh. levélt. Ez a mostani Kovács lakta papilak, melynek különös építés imodora régi korra vall. Ujabban sok javítás és változáson ment keresztül.

magokat a deési esküdt polgárok a közönség nevé és képében szigoruan kötelezik.“

A főfelügyelettel a város tanácsát bizta meg. Az adomány végén még egyszer lelkökre köti, hogy a nevezett szegényeket híven gondozzák. Kiadva Gyulafejérvártt, 1558. december 6-án, — aláírva: János, választott király.¹⁾

5. AZ EGYHÁZKÖZSÉG LELKÉSZEI.

Az ekklézsia lelki pásztoraik, kik az új vallás magvait elhintették s az egyházat ennek követőivé megnyerték nem ismerjük mind. Az egyház ujtás előtt több papja vala az ekklézsiának, népessége megkivánta s szükségessé tette. Ily népes maradt a reformáció után is. Rendesen két pap van, kék szintúgy, mint a régiek, kitűnő szónokok, irodalmi férfiak s az egyházkerületnek esperessei, igazgatói (senior) voltak, s mint ilyenek a vallásos élet fejlesztésére legnagyobb mértékben befolyással valának. Csak a következőket sikerült a feledékenység homályából kiragadnunk:

1. Ez időben (1546—49) a reformáczióknak egy jeles és éles dialectikájú papja élt névleg Gergely, ki innen Magyarországra menvén ki, a protestantismus ügyét a legmelegebben védte a katholikus egyház hitelvei ellen. 1550-ben erős érvei és ügyes szónoki fogásával többeket a Kalvin értelmére hódított. Lampe Hist. E. R. 101. l.

¹⁾ Egyházi levélt.

2.) Lajos (vezetékeve ismeretlen) mester azaz tudós, ki paptársa

3.) István (hihetőleg Pály) mesterrel 1546—65 között deési papok voltak és az Ujszövetség némely részeit, latin, görög és zsidószövegből lefordították. Heltai Gáspár által részben fordított és kiadott Bibliának megjelenését elősegítették. Nekik köszönheti részben a város, hogy az új tiszta vallásos eszmékkel megismerkedtek s az egyháznak az új hitre való átmenetele az ők érdeme. Kezdetben a Luther vallotta hitelveket s később Kálvin értelme szerint való tant fogadták el s ezeknek valának buzgó apostolai.¹⁾

4. Polus László presbiter, ki 1563-ban Jakab apostol napján kelt végrendeletében összes vagyonát „mint keresztényember a deési keresztény ekklézsia számára hagyományozza.“ Ő volt azok egyike, ki a katolikus egyház vallotta hitelveivel szakítván, hallgatóit a protestansok kikötőjébe vezette.²⁾

5. Fejérváry Márton akkori nevén: Martinus Albanus, volt e városnak, mint unitárius hitre tért ekkléziának első papja; az ő hathatos szónoklatai és elvei folytán, melyeket szószékről és mindenütt hirdetett, hallgatóiban buzgó követőkre talált, melynek eredménye lett, hogy az egész város az unitarismus hirdette s vallotta tanokat

¹⁾ Lásd Heltai G. 1546—65 köt. Nadasdi Annának ajánlt Ujtestamentum előszavát. ²⁾ Egyh. levélt.

korán fogadta el, segítvén őt ebben Hagymási Kristóf főúr is. Az egyháza részéről, mint gyorsíró, jegyző 1568-ban Gyulafejevártt tartott második egyházi vitatkozás alkalmával szerepel. E gyűlésről vezetett jegyzőkönyv alá nevét a következőleg írta: Martinus Albanus minister ecclesiae Dei in oppidi Deés.¹⁾

6. Törös Máté, első pap, kerületi esperes (senior) Nagy-Bányáról hozták ide 1586-ban; az unitáriusok főegyházi tanácsossai sorában 1598-ik évben első helyen írja be nevét, ebből úgy látszik, hogy nagy tekintélyű pap volt. Kerületében többször tartott vizsgálatot (visitatio). Halála ideje bizonytalan.²⁾ Paptársai:

7. Deési Joó Lukács (Lucas Bonus Desius) közkedveltségű szónok, az egyház buzgó lelki pásztora; 1578-ban az ő közreműködése folytán újították meg az Ovárbán levő emléktornyot, más eseményt kötvén a helyhez; a rajta levő latinfelíratot is ő szerkesztette; különben irodalmi

1) Fosztó Uzoni Hist. Eccl. Székely S. Unitár. egyh. tört. 65 1.

2) Ez időből néhány unitár egyháznak a nevét, melyekben mint esperes visitatiót tartott, Klio megtartotta: Almási Márton, Makodon felül levő Szentgyörgyön pap volt. Szinye papja Girothy Pál; Sibói Demeter, kinek utóda lett 1594-ben Soos Albert (Clemens Sali), kinek felesége: Peterdi András veresegyházi pap leánya volt. Deési Mihály némai isk. igazgató, hol 1598 május 20-án Törös M. vizsgálatot tart. Akkor ezen községek mind unitáriusok s tiszta magyarajkuak valának s ma „alig értik nyelvünket már.” — Fosztó Uzoni.

férfiu volt. Egyházát még a nagy pusztulás után is hiven szolgálta; 1608—9 tájt halt meg. Ugy látszik, hogy minden idejét az Ur szőlőjében való munkálkodásban töltötte, öregkorára nem sok vagyont szerezhett családja számára. A városi tanács szeretett papjának s családjának egy kő házat ad. Halála után, 1611-ben, így emlékezik meg róla a tanács: „a város tanácsa és esküdt-polgárai, tekintvén deési Joó Lukácsnak a tudományokban való jártasságát, lelki pásztorkodását s hű szolgálatainak elismerése mellett ajándéku adjuk az Ur szolgájának azon kőházat, mely a scythák, vagy a régi magyarok által épített földvár közvetlen szomszédságában van¹⁾ egy szőlővel a Czichegyen, megengedjük, hogy míg ő és családja él, használhassa.“

Deési Joó Lukácsnak, Párizzpapai Imre szerint, Károlyi György reformatus esperessel, sokáig éles polemiája volt a vallás felett, mely kéziratban egyes hiveinek még sokáig megvolt; 1703-ban Rabutin raboltatta el. Párizzpapai e vallási vitának tulajdonítja, hogy e város a 17-ik században reformatussá lett, holott a jól értesült Bod, Fosztó, Tözsér s Székely S. munkái szerint ez nem a polemi-

¹⁾ E házat d. Joó L. halála után veje eladta a k-i konvent előtt Borbely János. rogalbensis Peteró Agoston, mint protestans emberek, ellene mondanak. E ház akkori szomszédja: K.ról Szeged Eötvös János, romladozó pusztaháza. délf. az egyház papitelke, nyugatról a scythák vagy a régi magyarok építette földvár. Lásd az egyh. levélt. 1611.

ának kifolyása, hanem a város pusztulása után megmaradt kevés számú unitárius vallású lakósoknak a betelepített tul nyomó ref. vallású lakósokkal való egyesülése folytánk életkezett,¹⁾ mint ezt történetünk folyamán látni fogjuk.

Tudtunkra ő volt e város utolsó unitárius papja.²⁾

Ez időtt élt e városban egy irodalmi férfiú, ki a theologiai tudományokban való jártassága s költeményeiért közszeretben állott. Ez a férfi Temesvári János vala, kinek — úgy hiszszük — feles számú költeményei valának, melyek közül csak egy maradt meg nyomtatásban Heltai G. által Kolozsvártt 1574-ben kiadott „Concionale az az Historias *Enekes Könyv*“-ében e cím alatt: „A Béla királyról, mint jönnenec be a Tatárocz, és elpusztítottac mind egész Magyar országot. — A Szent Tobias notáiára mondiac.“ Végső verse:

„Themesuári János Deák öszue szede,
Deak Chronikabol versekbe rendele,
Deszen (Dézsen) lackásaban be szerze énekbe,
Ezer ötszáz hetven és egy esztendőben.“

(Erd. M. E. Évkönyve 1869 V. kötet 47. l.)

¹⁾ Lásd. Bod. P. Hist. Unitár. című könyvét. Fosztó Uzoní kéziratban levő munkáit. Székely Unitár. vallás tört.

²⁾ Bod P. Hist. Unitár. című művében ez időből Kövendi Mihályt írja még unit. papnak, ki Deésről Kolozsvárra vitettetvén, rövid idő múlva elhalt. 186. l. Székely S. Egyh. történetében ily nevű papról, ki generalis notarius is volt, van emlékezet téve; de ez 1663-71 körül élt. Bod ez állítása szerint feltehető, hogy Kövendi Mihály is paposkodhatott itt kevés ideig. Az unitár. hívek száma 1600 után megapadt, s Kolozsvárra ment papnak.

6. AZ EKKLÉZSIA VAGYONA ÉS ADOMÁ- NYOZÓI.

Midőn az egyház a megtisztított vallást elfogadta, megtartotta s élvezte mindazon javakat, jóvedelmeit és hasznait, melyeket ezelőtt birt. A vallásújítás után azonban annyi papra nem volt szükség, mint a mennyit a katholikus szertartás igényelt. A templomok, kápolnák feldíszítésére most nem kellett semmit fordítaniók. Így gondolkozhattak az ország nagyjai is, midőn az ország külön válása után, állami alapot kelle szerezniők az új fejedelemség számára; kimondották az egyházi javak világiasítását Kolozsvárt, 1556 nov. 25. decz. 7-ig tartott országgyűlésen s Bornemissza Pál kath. püspököt Erdélyből száműzték.

Ez idő után az Agoston-szerzet s részben István alapította egyház birtokai s javai az állam tulajdonába mentek át. A fejedelem egyes hű embereinek adományozott ezekből s részben a protestánsá vált ekklézsia javára vissza engedte-tett. —

Igy jutott az Ágostonszerzet zárdája, melyet később a Rákócziak alatt a fejedelem számára lakó házul alakítottak át, s az Óvárban levő kápolna a hozzá tartozó birtokokkal a Bathoriak birtokába.¹⁾

¹⁾ II. János király 1560 junius 9-én B. Sz. Máriáról nevezett s az óvárban levő kápolnát hozzátartozó javaival

Az ekklezsia többi javai Hagymásinak lettek birtokul adva s ezen kívül egyes vitézlő férfiaknak.

Az egyház birtokában maradt 1556 után a két templom, a háromság kápolna, az ehhez tartozó ház azonban Chakor Ferencz részére lett adományozva s egy papi lak az Óvár mellett. L. Egyh. levél. 1556. jul. 24. kelt oklevelet.

Mint fényes csillag a sötét éjszakában tűnik fel a protestans vallásu egyháznak első magános jóltevő hagyományozója Poly (Polus) László presbiterben, ki végrendeletében, mely 1563-ban kelt, az ekklezsia számára, melynek eddig minden ügyeit vezette s melynek egész életét szentelte s azt minden erejéből előmozdítani törekszik mint igaz keresztény emberhez illő. Azért érett észszel és megfontolva kíván cselekedni, midőn Radák László és Litterati György szomszédai között levő saját házát, továbbá a Zalka patakán levő malom részt, két darab szőlőt a Chychhegyen (igy), egy darab irtóványt az Irmes pataka mellett, mely hajdan az iskolához tartozott; a Köveshágó és a Holtdeberke pataka mellett levő szántóit; „Soólymosthó“ nevű halastavát, mely Litt. György birtokával határos, továbbá minden

Somlyoi Nagyságos Bathori István, Endre és Kristof consilariusainak adományozza, Istvánnak, mint váradi várparancsnoknak s meghagyja a városi tanácsnak, hogy e birtokba akár őket, akár valamely megbízottukat vezessék be különben való felelősség terhe alatt.

fekvő és felkelhető birtokát hozzá tartozóival, melyek Belső-Szolnokmegyében vannak, a városi tanács és eskütt közönségének védnöksége alatt hagyja az egyháznak oly feltétel mellett, hogy ezeknek jövedelmeit mindig az egyház lelkészei élvezzék és birják. Mire magát Chalmár Tamás bíró, Keömywes Albert eskütt polgár kötelézé az egész város neve és képében. Ezt II. János király két ízben is átírva megerősíti és jóváhagyja. Gyulafejevártt 1563. jul. 31-én.¹⁾

Ez időben tiszta magyarajku unitárius vallású lakósokkal bíró város az ekklezsia ügyeit választott tanácsa által igazgattatja s most meglevő birtokát biztosítani akarja, a fejedelembhez menendő küldöttséget választ 1599 július 20-án deési Patchai Mátyás megyei jegyző vezetése alatt, deésaknai Kolosi Mátyás, Zéchy György, Bareza István, Poliak Simon, Krassai Litterati Lukács személyökben, kik Gyulafejevárott a nevezett időben Báthori Endrét felkeresik s őt adománylevélnek újból való megerősítésére kérik, melyek közül:

1.) Róbert Károly levele, mely V. István királynak, akkor Erdély vezérének adományait körül írva foglalá magában, melyeket Róbert Károly átír és megerősít. Mit tartalmazott? nem tudjuk; az ekklezsia levéltárából 1703-ban

¹⁾ Egyház levélt.

Tiege rablókatonái elrabolták, nagy világot vetne az egyház kevésbé ismeretes multjára.

2 és 3-ik Izabella királynő ispotálybeli szegények részére tett adományait írja körül s számlálja elő, itt a szegények számára adományozott ház Joó Lukács szónok háza mellett levőnek iratik s a termékeny sziget, Barátok szigetének van nevezve.

4.) Poly László presbiter előbb említett adományait számlálja elő s azokat pontosan körülírja.

5.) II. János király azon levele, melyben jóváhagyását adja nagys. Kereszturi Kristófnak ¹⁾ Bathori István kegyes emlékére tett adományába, melyet Zsigmond is megerősít. Ez adomány egy kőházról szól, mely a főtéren a kispiacz-utcában Nadlaki Litterati Márton és Eötvös János szomszédságukban volt. ²⁾

A protestans egyház ünnepi szertartása urasztali készletek beszerzését tévé szükségessé. Tudatával birunk, hogy ilyenek léteztek, azonban ezeket is, valamint az egyházpapjainak fizetésére

¹⁾ Báthori Zsigmondnak kedvez hive Kővár parancsnoka, egyike volt azon gonosz tanácsosoknak, kik Kolozsvárt a Monostor kertben kifőzték gonosz terveiket, melyeknek eredménye: Báthori Boldizsár, Kendi Sándor, Ferencz, Gábor, Ifju, Bornemisza, Lónyai, Szalanczi, Deák stb. elfogatása s kivégeztetése lett Augusztus 30-án reggel a kolozsvári piacon. Szilágyi, Erd. tört.

²⁾ Egyh. levélt. Fejedelemi oklevelek cím alatt.

adományozott sőt, pénzt, quartat, malmokat s a kegyes jóltevők emlékét nem tartotta meg a folyton ujló idő a jelenkora; Básta öldöklő korszakával ez is az enyészet tengerébe merült.

antolnash

III. Rész.

Az ev. ref. egyházközség megalakulása a város és ekklezsia feldulásáig, az az 1603—1703 időközt foglalja magában.

1. A VÁROS ÁLTALÁNOS ÁLLAPOTA KAPCSOLATBAN AZ EKLÉZSIA TÖRTÉNETÉVEL.

A REF. EGYHÁZ KELETKEZÉSE.

A 17-ik század kezdete örökké siralmas emlékezetű marad Deés város történetében. „Mikor Basta Zsigmonddal a béke felől tractált” az zsoldos hadaival a Rózsahegyen sáncolta el magát,— a mostani temetőn kívül a régi vár helyén,— honnan vérszomjazó táborával lecsapa a védetlen városra. A gyilkosok dühe elől — a monda szerint — 60 család alig menekülhetett meg s maradt életben, kik a kegyetlenek fegyverét kikerülhették még keservesebb sors várt rájuk és volt számukra fentartva, mert elvitte az iszonyu éhhalál s a pestis. Így e néhány család száma is meglett tizedelve.

Négy éven át tartott az irtó háboru, mely rendszeresen a magyarság ellen volt intézve. Zsoldos hajduk, rác, oláh s vallon katonák dúlták fel s ölték ki egyik vidéket a másik után. Szarvasmarhát, lovat, juhokat egyszóval mindent magukkal vittek. A nép maga huzta ekéjét s a

„Básta szekerét.“ Nem szánthattak s nem vehettek; nagy éhség lőn úgy hogy a gabona, melynek köble békés időben 3 frt volt, most 50 frtra is felment. Sokan rablók és utónállók lettek. — Milyen volt az ország állapota mutatja az is, hogy szeptember 18-át, mint a mely napon győzték le Mihály vajdát, országosan megünnepelni rendelték.¹⁾

A város sem mutatott szebb képet a kiölt vidék s orazágénál. Törzsökös régi polgársága kiölve. Házaikat először kirabolták, s aztán felgyújtották, most ez időben pusztán, lakatlanul hevernek, kormos omladozó falai szomoruan hirdetik a vandal kezek pusztításait. A megmaradt lakósok visszakerülvén, félelem és kétségbeesés közt huzodtak feldult házuk kormos falai közé. S csak titkon imádkozhattak az Istennek, egykoru író szerint, hogy „haragodnak nagy voltában kegyelmezz meg Úr Isten s ne büntess meg nemzetül bennünket, mint a Beniamin nemzetét eltörléd a világból.“²⁾

Templomozás harangszó összehívása nélkül történt, nehogy az imádkozásra összegyűlt népet hirtelen az ellenség megtámadja. A nagy templom hivek, s az iskola feldulva tanulók nélkül gyászoló a város siralmas esetét.

Négy év nehéz lazajlása után békésnap derül a város és egyház kevés számú lakóira. A megyéből s más vidékről egyes jobbágy családok, kik uraik nyomasztó zsarnokságát tovább tűrni nem birták, e városba menekülének; számuk idő folytán mind szaporodott, mint a város levéltárában ez időből való adatok bizonyítják.

¹⁾ Bod P. S. sz. Polikárpus.

²⁾ Erd. tört. Adatok, I köt. 187, 188 lap.

Bocskai felléptével, ki a haza szabadsága s a protestantizmus biztosítása végett fogott fegyvert 1604 körül, fegyveresei közül Szeged, Miskolcz, Debrecen tájékán lakott helységekből többen kerestek itt maguknak új hazát. Majd három év múlva (1607) Hadad környékéről egy csomó nemesség,¹⁾ Báthori Gábor alatt Magyarországból (1610) feles számu jobbágy családdal újra szaporodott a városi lakók száma, kik a pusztán s uratlanul maradt házas jószágokba telepedének meg s hozzá csatoltatván ezen házakhoz előbb tartozott szőlők, kaszálók s szántóföldek.²⁾

Mielőtt e kis telep ujabbal szaporódnék, egy háboru vagy csata következményeit volt kénytelen szenvedni. 1616 Sarvasági Zsigmond s Gombos András egy haddal jövének Deésre, a Rózsahegyen túl fekvő rétre; Bethlen Gábor, Török István vezérlete alatt serget küld ellenök, megverik őket. Egy része a Szamosba veszett, más része menekül s itt elfogák ekkor az áruló urak közül Sarvasági Zsigmondot.³⁾

A nagy Bethlen Gábor új életet önt e városba, fenállását biztosítani igyekezett akkor, midőn Magyarországból 1626 tájt nagy számu magyarságot hoz s telepít le a még mindig kevés számu lakóval bíró Deésre, kik az előbbiekhöz hasonló adományban részesülének, s meghagyá a tanácsnak, hogy ezeket is a városi lakósok névsorába vegyék fel s írják be.⁴⁾

1) 2) 4) Városi levéltár ez időből való okmányait, melyek szerint a volt földesurak jobbágyaikat visszakövetelik, de nem adattak ki.

3) Erdély tört. adatok Szabó K. I köt. 121 lap., írja ez titkózet idejét 1615-re teszi. IV köt. 185 l. szerint Segesvári Bálint Naplójában 1616-ra.

A beköltözés a városfenállásának biztosítására s a vidék kiölt magyarságának erősítésére tagadhatatlan nagy horderővel bir. Az időnként települő lakósok új eszméket, más erkölcsöket, új iparágakat honosítanak meg; sőt vallásra nézve is különbözének az őslakósoktól. Magyarországból jövének be, hol a ref. egyháznak valának hívei s követői, s mint ilyenek a nagypusztitást keresztül élt kevés számú unitárius vallású lakókat számra nézve jóval túlhaladták, egy része ekkor beolvadt a ref. egyházba, kivált a derék Joó Lukács halála után. Mindazonáltal más része megtartotta vallását a fejedelmek nyújtotta kedvezmények és szorongattatások dacára is, az 1638-ki complanatioig, s ekkor ők is engedve a körülmények nyomasztó helyzetének, a reformátusokkal teljesen egyesülének.¹⁾

A lakósokban megszaporodott s régi pusztításait kiépült városba Rákóczy György 1638. július 1-re országgyűlést hívott össze, mely az unitárius egyház kebelében egyesek nagyravágyása s a szombatosság miatt támadt egyenetlenség elintézése végett vala irányozva. Lengyelországból bejött Ráv Mátyás unitár. pap, ki a püspökségre vágyott. 1622-ben a Háromszéken lakó unitáriusokat fegyveres erővel a ref. vallásra menni kényszeríték,²⁾ mely Radecky Bálintnak ez időben élő unitárius idegen ajku püspöknek főpásztorkodása alatt történt s annak okául főrészből ő tartott, mint ki püspök létére hívei nyelvét, —

¹⁾ Bod. P. Hist. unitár. és kéziratban levő Ref. egyh. tört., Székely S. Unitár. vall. tört.

²⁾ Székely, Unitár. vall. tört. 187 l. Bod. P. S. sz. Polikárpus, Geleji K. István Titkok Titka előszavát.

lengyel lévén, — a magyart nem értette s e miatt az ügyet békésen el sem intézhette. Az unitáriusok önkárukon tanulva, 1632 szeptember 2-án tartott zsinaton elhatározták: „hogy püspökké soha se választassék más, mint magyar“ s midőn e határozat által Ráv magát a püspöki széktől elűtetni látta, s midőn 1636-ban püspökké nem ő, hanem Csanádi Pál választatott; néhány társával bevádolta s feladta saját felekezetét I. Rákóczi György fejedelemnek, mint hitujítókat, hogy az unitárius vallástól eltérnek, Krisztust nem imádják stb.¹⁾

A református püspök Geléji Katona István és Kassai István kaptak az alkalmon, a fejedelemnek módosztatokat adának²⁾ miképpen kell az ügyet elintézniök, melyekben nem tagadható meg egy kis vallási türelmetlenség tétele sem.³⁾

Julius 1-én gyűltek össze az ország rendei némelyek szerint a felső templomba, mások szerint a Curiába, midőn hét napokon arról derék discursus lévén s a dolognak más komolyabb fordulatot kívántak adni, Toldalagi János unitárius főúr felekezete érdekében hatalmas beszédet tart, melyben figyelmezteti az ország rendeit, hogy egy néhány nagyravágyó ember ügyét ne nézzék az egész egyház ügye gyanánt, mely mindig a békés egyetértés s összetartás elvének hodol. — Erre beadták az 1579 július 2-án készített s elfogadott hittételeiket. E helyett azonban a körülmények miatt egy újat kellett elfogadniok, mely az

¹⁾ Ssekely unit. vall. tört.

²⁾ Kassai István levelét, Történeti Lapok 2 évf. 1873 dec 26, 39 szám, Benkő, Transylv. Tom. II pag. 224, 225.

³⁾ Nádudvari, Predikáziói, 137 s köv. l.

unitarismust majdnem sarkából kiforgatta, midőn reá erőszakoltatott, „hogy az Ur Jézus Krisztusnak az Atya Istentől adatott Istenségét vallani, igaz Istennek hirdetni kell, és imádni és segítségül hívni, segítséget tőle kérni. Ez ellen se titkon, se nyilván ne tanítson, se ne szóljon, sőt a szerint tanítson, predikáljon, énekeljen. Ugy a Jézus Krisztust isteni tisztelettel imádják és directe segítségül is hívják úgy mint a kinek hatalma vagyon idvezitni s elkárhoztatni az embereket.“ A kiseded gyermekek Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében kereszteltessenek meg. Az urvacsorában a pohár, a communicánsok kezébe adassék, úgy igyanak belőle. Ha valaki az unitár confessio szerint könyvet ír, a fejedelem hire nélkül kinyomatni ne merészelje. E megállapított vallásra minden alatt valók (t. i. az unitáriusok, kényszerítettessenek. „1638. septima juli in oppido Deés.“ Aláírva: Georgius Rákótzí s ötvenhat név.¹⁾

Ekkor, kik e hitvallást elfogadni vonakodtak a zsidók vagy szombatosokhoz, kiknek ügye itt végeztetett be tragikusan, sorozatának s a többek közt Torockai János kolozsvári eötvöst, a volt püspök fiát, „miért, talán egyháza tanait buzgón védte,“ Isten káromlásért,²⁾ (Krisztus nem imádásáért) a porondon a két víz közt,³⁾ mások szerint a piacon,⁴⁾ másoknak is rémülésökre Krisztus urunk ellen való kegyetlen káromkodásért, igaz törvény szerint — — — agyon vereték“,

¹⁾ U. ott mint a 4-ik sz. — ²⁾ ³⁾ Orbán B. Székelyföld leírás V. köt. és Geleji Titkok Titka előszavát.

⁴⁾ Kőváry, Kereszténymagvetőben való értekezését Pécsi S-ról 3 köt. 255 l.

megkövezték. Ezután Pécsi Simont e felekezet, szerzőjét a gyűlésen nótáztatá, a többi notázott szombatosokat ez alatt „az öreg nagy pusztá templomba zárták, honnan mihelyt számuk a százat meghaladta elhurcolták a várakba fogságra, úgy, hogy a láncot is alig győzték csinálni s ott vársáncok ásatásával addig foglalkoztatták, míg valamely bévett vallásra át nem állának,¹⁾ és ez nekik az üdvösséges megtérésre nagy jó alkalmatosság lőn, — mint Geleji a Titkok titka előszavában folytatja. — És így Isten kegyelmességéből azok is Nagyságod által a Krisztus elenségeiből ő hiveivé lőnek s az ekklesia öregbedék vélek, kik mostan Nagyságodért, hogy őket a vakságból kivőtte Istent imádnak s a mely idvesség tudományt akkor féltekben s mintegy kénytelenségéből bevőttek volt, most immár önkényeken sziveknek örvendezésével tartják és valják. Geleji Titkok Titka előszó. XXIV.

Ez időben, midőn a theologia úgy érdekelte a fejedelmeket, fő urakat, mint a hitfelekezetek lelkeszeit, a complanatio alkalmával vitatkozás támadt. „Halottál volna — írja e korban élő író — egész Erdélyben, falun, városon, étel, ital közt estve, reggel, éjjel nappal s a predikátorokból a predikálószékből sok disputatiót és módnélkül való kárpálódásokat.“²⁾ Mindenki a maga nézetét ismervén igaznak, véleményében meg nem egyezőt mindennek összeszidta; ki megakar erről győződni olvassa e kor vallásos irodalmát.

E gyűlés eredménye egy szenyfolt a magyar

¹⁾ Budapesti Szemle 4 köt. 14 l. Szilágyi Erd. ir. tört.

²⁾ Budapesti Szemle, Szilágyi Erdély irod. tört. 4 köt, 14 l. Erdély tört. adatok.

nép vallásos életének történetében; a reformatusoknak az unitárius egyházzal való viszályát elintézés s ez egyház terjedésének s némely ref. egyházak habozásának gátot vetett.¹⁾

Ekkor a deési unitáriusok teljesen a ref. egyházba beolvadának s velők egyetemben Belső Szolnok és Dobokamegyében levő unitárius ekkleziák a reformatus egyház kebelébe térének.²⁾ S így a Básta alatt elpusztult s volt zárdatemplom, ekkor „nagy pusztá öreg templom“, — unitáriusok beolvadása után, — mellette levő iskolával együtt a reformatus atyánkfiaiinak adatott Rákóci által.³⁾

A város ezután szép napokat élt, nem zavarta többé békéjét a vallás miatt eddig felmerült egyenetlenség s éles polemia. Egy hit, egy vallás és egy város oltalma s az atyafiságos szeretet melege kapcsolta a lakókat egymáshoz. Kettőzött szorgalom egyesült erővel párosult s virágzott minden ekkor úgy, mint ezután soha. A század első éveinek nyomora lassanként elenyészett, a roskatag házakba új lakó költözött, felépítették. I. Rákóci a lakószámát még újabbakkal szaporította, kiket a többiekkel egyenlő kiváltságokkal ajándékozta meg.

A nemzeti hatalom s dicsőség korszakát élte e város a Bethlenek és a Rákóciak alatt, kik az ön teremtetten város falai között többször ke-

¹⁾ Imre Sándor Geleji K. István mint nyelvész. Megj. a m. t. Akad. Értekezések cím alatt 1870 5 l.

²⁾ Székely, Unitár. vall. tört. Geleji Titkok Titka előszava. Bod P. smirnai sz. Polikarpus 77 l. Bod P. Ref. egyh. tört. kézirat és Unitár. egyh. tört. 185 l.

³⁾ Appr. Const. I rész I cím 6 cikk, Székely Unitár. vall. tört. stb.

restek szorakozást s laktak e helyen ott, hol az egyesült Szamos szelid hullámai kiki csaptak medrükből mint egy szíves üdvözlétéül a fejedelmi koszorúnak. Szerették e helyet úgy az öreg, mint az ifju Rákóci; itt ünnepeltek ők, ide sereglének össze Erdély főurai a fejedelmi udvarba majdnem 30 éven keresztül 1631-től 1657—8-ig s ezek a város szellemi s anyagi és erkölcsös életének nemesbítésére nagy befolyással valának.

Itt időz, itt mulat Lorántfi Zsuzsánna, az anyák mintaképe, ki a magyar protestansok történetében halhatatlan érdemekre méltó; innen leveleznek egymással a család tagjai, itt neveltetnek részben a fejedelmi gyermekek. E templom fogadta be az imádkozásra járó udvarnépet s fejedelmét, ez egyház lelkészei hirdette eszmék meghallgatására. Innen írja az öreg Rákóczi fiának, hogy a nagy graduált s a püspök uram postillait adja át kiosztás végett a magyarországi püspököknek. Atyja vala ő ez ekkleziának; 1642 júliusban, midőn a villám a templomot s tornyot megütötte s elégett, felépítéséhez pénz s anyagok segélyezésével járult, építő mestereket ő hozatott.¹⁾

Az ifju Rákóci házassága után ide költözött s itt lakott huzamos időn keresztül; ide írja apja neki, „hogy vegye reá feleségét ígérete teljesítésére, t. i. vallásváltoztatásra, s legyen ígérete szerint reformatussá, „mert ha nem teljesíti az ekkleziának s religiának nagy gyalázatjára leszén.“²⁾

¹⁾ ²⁾ Monumenta Hist. Hung, Magyar történelmi emlékek 24 kötet, Rákocziak levelezesei, Szilágyi S.

Rákóczi György fejedelem 1642 óta alku-
dozott a svédekkel és franciákkal, s mint ezeknek
szövetségesse hajlandónak nyilatkozott a német
császár, mint magyar király ellen támadó háborút
indítani. Deési fejedelmi udvarában találta őt e
tárgyban Rebenstock svéd követ 1643 nyarán s
ide hívta össze Rákóczi bizalmas embereit, Kassai
Istvánt s másokat titkon, hogy velők a szövetke-
zés módozatait megbeszélje. Más valláson levő
alattvalóival félt közölni, legalább levelében így
ir, kivált „papistával egyelsem“, unitáriussal is
a hokmesteren kívül nem, de abban meg nem
csalatkozom.“ Augustus 31-én Deésről keltezve
egy szép levelet ir Geleji püspöknek, melyben „az
Isten dicsősége és a haza-szabadsága az funda-
mentum“ melyekre fekteti igyekezetét s leirja az
okokat, melyek őt e háboru megkezdésére indi-
tották, melyeket remél is, hogy Isten segedelmével
ki is vivja. *)

Midőn Rákóci a nemzeti függetlenség s val-
lás érdekében (1644) háborút viselt, fia Deésről
küldi a táborozáshoz szükségeltető fegyvereket,
melyek egy része e városban készült; továbbá
a lovakat s fegyveres katonákat apja táborának
erősbitésére innen szállitatja s indítja utnak. —
Mindezek mellett apja keményen figyelmezteti,
hogy ügyeljen fel a sóra s annak szállittatására;
„szemed, füled legyen minden felé“; anyja vi-
gasztalja: „ne busuljatok, mert annak bizony
nincs ideje, legyetek közel Szamosujvárhoz, kit
éléssel rakassatok meg jól.“ A nagy patróna ugy
látszik levelében kérdezősködött fiától, mert ez

*) Lásd e levelet egész torjedelmében az Erd. Prot.
Közlöny 1874 év. jan. 15 sz. közölve Szilágyi Sándor által.

1647 december 31-ről írja: „hogya az itt való templom majd alkalmatlan, mindazonáltal idején meghattam volt hogy megígazítsák, az fákat, az ünnepet békével mulattuk el.“¹⁾

A városiak nagyrésze az udvarból élt; ennek számára voltak városi, udvari halászhok, vadász, madarász, kik a fejedelem udvarát itt létekor tartoztak keresményeikkel ellátni. Ezeken kívül a vajda alatt álló cigányssereg, fegyver és kopja kovácsolással foglalkozott a hadsereg számára. A sómunkások száma most sokkal több, mint az azelőtt levő időben; a bányát nagyban mivelik; a télen vágott söt tavasszal tutajos oláhok szállítják. „Hajó talán jött eddig, mivel az ok husvétjok (t. i. oláhoké.) is elmúlt már.“ Az aprósó szépét úgy kell adni mint a tavaly, de a melyet öregén vágta, azt feljebb kell adni.“ A lakosok elárusítás végett hordák tengelyen szét, más része börcserzéssel, fazék s cipő csinálással foglalkozék.²⁾

A nagyravágyás ösztönözte szerencsétlen kimenetelű lengyel harcz után 1652. augusztus 17-re második Rákóczi Deésre jó s először ide akar országgyűlést összehívni, melynek fiaiból is igen sokan maradtak oda. Azonban a „*Salis Cu ria nostra*“ mint levelezésőkben írni szokták, nem látszik elég biztosnak. Azért, tartva a nemzet nagy ingerültségétől szept. 2-ra Szamosujvárra hívta össze. Mi történt itt? Megrendült bele az ország, a nép sirt: „mindenkinék volt sirásra materiája elég.“ (Szilágyi Erd. tört.)

Négy évi fejedelmi zavarban (1657—61)

¹⁾ Monumenta Hist. Hung. 24 köt. Szilágyi S.

²⁾ Lásd u. o. 1644 május 6-án kelt levelet s a város ez időből való okleveleit 1671 stb.

sokat szenvedett az ország, de Isten sujtoló keze nehezedett most Deés és környékére — mert 1659-ben Barcsai az itt táborozó Rákoezi hadát megtámadja s a testvér nép között, mint Enyedi írja, iszonyu mészárlás fejlődött ki, az öldöklésben kifáradt harezosokban a boszú tüze is lángra lobbant ellenséges táborban lévőeknek orrát, füleit vagdalták le.“ Erd. tört. adat 4. köt. 300. l. Kemény Jánost üldöző Ali, török basa, s a lélek és szív nélküli tatár kán serege e vidéket kiölte, hamuvá égette mindent; e város lakói nagyobb részét rabszíjra fűzé, 1661 nyarán, 170 ezer fogolylyal s ezek rablott portékáival Vásárhelyhez huzodván s kivivé őket az országból. Hol marad itt az egyház s mivé lesz az iskola ily nagy inség sulya alatt? A városi lakósok, kik a rablánetól megmenekültek, szerencsétlenné lett társaik örökségén osztózanak.¹⁾ Sokan még 1671-ben is a rabszolgaság fojtó láncában sinlődének.²⁾

Nagyvárad romlása után semmi nélkül maradt szerencsétlen lakósok, elpusztított városukból övéikkel Deésre telepítettének, e város atyái pénzért akarják vagy szolgálatért átengedni a puszta sessiókat, de az 1665-ki országgyűlés által kérésökre emendaltattak ily formán: „a váradi vitézlő rend atyánkfiaiának instantiájokra Deésen, Ó- és Uj-Tordában stb. uratlan puszta sessiók, hogy connumeráltassanak és számokra lakhelyül adassanak azokhoz ab antiquo biratott hasznos helyekkel, malmokkal, vámokkal együtt egész országul annuáltuk.“ Ez végre is lett hajtva, mind a két város ki volt pusztitva, különösen Deés,

¹⁾ ²⁾ Lásd a városi 1671 évi jegyzőkönyv 2-ik pontját.

melynek nagyrésze harcban hősiezen küzdve, más része fogságban pusztult el. Hogy e városnak szaporodása biztosítottassék s fenmaradása kétséges ne legyen, Apafi az Appróbata VI. art. szerint nemessé is teszi s több kedvezményekben is részesíti, nevezetesen „nemesi szabadsággal élni felruházza.¹⁾ E kedvezménye által a volt városi polgárság s ujjabb nemesség között sok viszály magvát hinté el, mely az egyháznak s különösen a papság fizetésének nagy ártalmára és kárára lön.²⁾

A török, tatár dulta város és egyháznak veszály idején nem volt hová huzodnia. Ki volt téve a kborló csapatok dühének, védtelen volt. A templom körül levő kastély kevés számú lakónak nyujthata csak menedéket, s ez sokszor jó köpenyegül szolgált; lörésekkel s meglehetősen magas falakkal s bástyákkal vala ellátva. Mentő szerül egy néhány apróbb ágyu szolgált. Volt benlakó várnagya, ki a kapu felett lakott, a toronyban vigyázó örök örködtek a város nyugalma felett. E kis kastély nagyobb megtámadásoknak esetén nem állhatta ki az ostromot s nem nyujthattott kellő s elegendő biztosítékot. Azért országgyűlésileg elhatározták, hogy Deés város palánkkal vétessék körül. Belső Szolnok, Doboka s Kolozsmegyék 200 frt büntetés terhe alatt köteleztettek ennek végbevételére.

Több év folyamán elkészült a várost körülvevő árok és sánc, melynek egyes részei még most is láthatok kivált a Révutca felől. A ki e sánc kertelésen akár éjjel, akár nappal bejött

¹⁾ Városi levélt. 442-ik szám a. 7. a. 1. 1. 1. 1. 1.

²⁾ Lásd a papbér fizetését ez időben.

és erre nem a rendes utat választotta, bárki lett legyen is, azzal röviden a tolvajok számára készített törvény szerint bántak el.¹⁾ A bejárásra három kapu volt: a szamosujvári, melyet „porkoláb kapunak” neveztek, a hid kapu, a Szamos felől és a Borsosutcabeli kapu. Mindenikhez naponként egy egy fegyveres őr volt kirendelve, sokszor gyermekek s leánykákkal helyettesíték magukat a szülők, melyek ellen a tanács szigorú rendszabályokat hoz; a hirhordásra naponként több lovas legény állott a hadnagy rendelkezésére készen a városháza előtt.²⁾ S ez mind így foly és tart egész 17-ik századon át. A várost még e mellett sem látták eléggé biztosítva, erősíteni kezdték régi magyar módra, az óvárt, elégett házak leomlott köveit s földet hordák ide rakásra, kövekkel s apró töltelékekkel magasra emelik, mely fél köralakban vevé körül a magaslatot.³⁾

Az egyház ügye ily intézkedések folytán másodrangúvá törpül mindamellett is, hogy Apafi alatt még egyszer felvirul a város. 1669 tájt Zilah és Zsibó körül fekvő helységekből, kik hódoltságiaknak neveztettek, e város falai között kerestek menedéket, házak s javak után tudakozodnak, a városbeliek úgy akarnak adni számukra lakó helyet, ha utánna szolgálatot tesznek, mit teljesíteni ígértek s befogadták őket s uratlan pusztá házakkal s utánna járó földbirtokkal megajándékozáik.⁴⁾ Az új lakósokkal bővült

1) 2) 3) Lásd a város ez időben irt jegyzőkönyvét. Az óvár szén építése alkalmával 1880 őszén e töltés egy részét elhordák, sok szén, elégett fadarab, gerendavég, égett föld és kő került ki, mi az írásos adat hitelessége mellett is eléggé bizonyít.

4) Lásd városi jegyzk. 1669 18 pont alatt.

várost Apafi fejedelem bőkezű adományba részesíté, mint törzsgyökeres reformatus városnak adá Csatánt, hová telepíté a város a megyéből ide menekült oláh jobbágyokat. Ennek jövedelméből a város és egyház szükségére sokat fordítanak. ¹⁾

E század vége felé, mintha a sors megirigyelte volna nemzeti fejedelmeink alatt az ország boldog állapotát, hazánk fő urai Apafi uralkodása vége felé az Ausztriai házzal egyezkedni kezdenek s „a német kezére játszották az egész országot“, melynek átvételére a rémhírű Carffia lett küldve, kinek nevére a népet borzalom fogta el. A hódoló rendek Deéshez elébe követeket küldének a többek közt Teleki Mihály vejét Vayt. Itt üdvözltek s fogadák őt 1688 január végén s innen utját Kolozsvár felé 12 ökörtől vont szekeken folytatá — pedig lovas fogatok állottak rendelkezésére, — annak jeléül, mint e korbéli író írja: „hogy oly szegény barmot fog belőled csinálni, óh Erdély.“²⁾

1690-es években Erdély elvesztette már önállóságát, érezhetővé lőn Austria vasmarka legfőképen a protestans egyházakban. A felállított katholikus bizottság mindent elkövet, a nem katholikus egyházak kissebitésére, a kamara ispánokat utasították a ref. egyházak számára adományozott sónak ki nem adására. Minden adományleveleik megvizsgálás alá vétettek s némelyek örökre oda maradtak; az itt levő ispotály felállítására vonatkozó okiratot is vizsgálat alá vévén: „1696. mártz, 21. Visae“-vel ellátva visszaadták. ³⁾

¹⁾ Város jegyzőkönyve 1697 március 12-ről.

²⁾ Szilágyi S. Erd. tört. és Erdély tört. adat

³⁾ Lásd az egyh. levélt. 1557 és 1560-ban kelt okmányokat.

Ekkor az ekklézsia szorongatott helyzetbe jöve, a fejedelmeinktől adatott sóbéli papifizetést most beszüntették, ehhez járult még a nagy tűzvész, 1697. március 12-én midőn templom, iskola, városháza úgy szólván a város nagy része a lángok martaléka lett, melyet a városi jegyző így örökít meg: „Minthogy Istennek igaz ítéleteiből országszerte gyakorta dohányzások alkalmatosságából tűz támadván, nem kedvezett meg az Ő Felsége dicsőségére épített templomoknak, iskoláknak, parochiáinknak, Curiáknak, tanáczházaknak és régi boldog emlékezetű idvezült eleinktől reánk maradt házainknak is, cum impertinentiis necessaryis, hogy azért ezentul hasonló repentinus casus dohányszívásból megeshető tűz netámodhasson, a dohányszívás a modo in posterum introdukáltatik.“ Midőn hamvaiból az iskolát, templomot javítani akarták, a ref. egyház ellen emelt vád pontok között ez is nyilvános bűnül rovatik fel. ¹⁾

Egy évvel ezt megelőzőleg II. Apafi, osztrák katonaságtól kísérve Bűdeskuti társaságában midőn Bécsbe kísértetik 1696 augusztus 24-én e városban pihent meg s innen Nagy-Ilonda felé vevé útját s ott a mezőn halt meg.²⁾ Távoztával a német még szabadabban éreztette hatalmának sulyát, e várost katonaság tartásával s nagy adóval terhelék, úgy, hogy elviselhetetlenné vált már. A katonaság féktelenül barangola s vevé zsóldját a hogy tudta, a nép kielégittetést, kihallgatást panaszára nem nyert. Fellázadt; csapatonként barangolá't be az országot s elégületlenekre ta-

¹⁾ Tört. lapok II. évf. 1875. 25. sz. ²⁾ U. o. 1874 évf. 32. sz.

láltak mindenütt. Az elégtelenek soraiban e megye és város állott elől. Ugy, hogy II Rákóci Ferencz felkelése előtt a gyúanyag már előre el volt készítve, csak szikra kellett hozzá, hogy lángra lobbanjon s kitörjön.

1703 szeptember hóban egész Belső-Szolnok megye kuruczczá lett; Illosvai vezérlete alatt csoportosulnak; Rabutin Deésen keresztül 7 ezer embert küld ellene. Illosvai útközetre indul, de Rabutin helyett Szt.-Benedeknél Bethlen Sámuel által vezetett székely s mezei hadakra bukkant, megtámadta s teljesen szétverte, egy részét elfogta más részét a Szamosnak szorítván, oda veszték 1704. június 27-én.¹⁾

A szabadság zászlója alá ezerekenként sereglének, különösen a köznemesség, városi polgárság s a nyomtatást szenvedő szabados. Miután Rákóci Ferenczcel a nemzeti fejedelmek alatt értt idők szebb napjait remélék vissza varázsolhatni; tömegesen fegyvert fogott minden deési polgár, II. Rákóczi Ferencz az ősei birta Curiat birtokába foglalja még ez évben, — az itt kivitt győzelem után — reá vésették egyik ajtó felébe:

FRANC. RÁKOCI ELECT. TRAN. PRINC.(eps)

ANNO 1704. DIEB. 1. SEPTEM.²⁾(ber.)

A nagy örömet szomorúság váltotta fel; az idők járása megnehezült a város felett. Itt majd

¹⁾ Szilágyi. Erdély tört. II. köt. Incédi Pál Naplója.

²⁾ Rákóczi-ház utcafelől való részében volt ablak szemöldök, hová hihetőleg más helyről tették; 1881. május havában e lakrészt, az utca szélesítése végett, lebontották s ekkor került elő e felírás.

kurucz, majd labancz ütötte fel tanyáját s mindannyiszor a város sokat szenvedett. 1704-ben Rabutin Tieget Aranyosszékről hol épen ennek egy nagy és vagyonos községét, Szentmihályfalvát égeté fel, Deésre parancsolta, a lakósokat, úgy írják, kardra hányatta s a várost felégette s kirabolta. ¹⁾

Az egyiptomi csapásokat szenvedett városnak a szabadság szeretetért még lakolnia kellett s megbűnhődte ezért a multat és a jövőt is, mert egy más német csapat 1706 február havában, téltűz idején, kirabolta, nem kedvezett meg még a templomnak sem, székeit összetörték a sekrestyét feltörték, az egyház ládáját, melyben a vallásos kegyelet adományozta elenodiumait, összes urasztali készletét, donationalissait tartotta — széthasogatták, elrabolták, elvitték, ²⁾ s rajta, mint Krisztus palástján, megosztozának. Az értékesebb részt Tordamegyében (?) egy falu határán kiválasztották s magukkal vitték, a többi a levelekkel együtt, szét hányták, csak a gondviselés tartott meg némelyeket az egyház számára. ³⁾

2. A REF. EGYHÁZKÖZSÉG LELKIPÁSZTORAI.

Ez egyház, midőn a 17-ik század elején ért szenvedéseit s nyomorait kevés számú egyházhi-

¹⁾ Bethlen Miklós. Önéletleirása II. köt. 343—347 l. és Incédi P. Napló feljegyzései.

²⁾ Városi levélt. 487. 488 sz. a.

³⁾ Ekklezsia 1754. augusztus 4-én kelt jegyzőkönyve szerint.

veivel átélte, kik voltak akkor jó s balsorsban vigasztalói és bátorítói, kik az elcsüggedtek lelkébe reményt, bátorságot, a kétségbeesetteknek menekülést sorsuk javulását hirdették, azok nevét nem tartotta feun az idő jelenkorra. Majd nem husz évi időköz lapja (1608—1628) üresen marad az ekklézsia évkönyveiben. Hányatott ekkor az egyház, mint vész hullámos folyón a sajka, majd ide, majd tova ragadta a hullámár, s hogy az örvény sirjába nem temette, attól csak nagy fejedelmeink bölcsintézkedése menté és szabadtotta meg.

Kevés és hiányos azoknak száma, kik az egyház hajójának e században kormányossai s az Ur szőlőjének munkássai s a nyomoruságok iskolájában sokat szenvedett hivek bátorítói s vigasztalói valának. Nagy férfiak, tudományosan képzett lelkészek, kik az akkori kor szokása szerint külföldi egyetemeken nyerték kiképeztetésüket, s a hiveknek nem csak lelki, hanem testi orvosai valának; pap és orvos egyszemélyben; nem képeztek külön osztályt mint ma. Szónoklatuk hire ismeretes volt országrészünk bércei között; sokan közülök az irodalom terén szerzének homlokukra babérokat, legtöbb pedig a deési egyház kerületnek esperesse, vagy mint akkor nevezték seniora volt. Mint reformatus ekklézsiának első papja:

1. Kolozsvári Robert és Valentinus.

¹⁾ Bod. kéziratban levő egyház történ. Páris Pápai Rudus Red. A 3—8 számok alatt levő adatok, az egyházmegye évkönyvéből és Almási Sámuel, előbb idézett munkájából vannak véve.

2.) Vátzi Péter mindkettő 1625—31 körül élt. ¹⁾Petri Ferenczel ki ekkor Zilahi pap volt a fejedelem meghívására részt vett 1620-ban tartott szatmári zsinaton, hol a sokat szenvedett egyháza ügyeit rendezte s bölcs tanácsával előmozdította. Lampe. 356. l.

3.) Gálosi Petri Ferenc 1631-ben esperes.

4.) Szigeti gy. Ferencz 1639—49 között egyházkerületi esperes kerületét a Szathmárnémetiben (1646-ban) I. Rákóczi által összehívott nagy nemzeti zsinaton, képviselte.

5.) Pápai Páriz Imre, pápai származásu kereskedő fia két ízben volt az egyház lelkésze, először 1649 tájt s ezután II. Rákóczi György udvari lelkészévé lett s Gyula-fehérvárra vitetett papnak, honnan 1656 körül ismét Deésre kerül, mind két alkalommal lelkésztársai esperessökké választották. Meghalt aszkorban 1666. Papsága alatt lett felépítve a templom és torony, mint a templom mennyezet felett lévő felírás mutatja 1650-ben.

Nagyhirű szónok és író volt; egy műve maradt: Keskeny ut, mely viszen az életre. 1657. 8. r. Második kiadást is ért meggondolván ennyi szomorú háború és szélvésznek habjai között is jó volna az Istent keresni, újra kiadta: Dávid Parittyáját. ¹⁾

6.) Pápai István 1648-ban deési pap, öröké emlékeztetésé tette nevét az által, hogy az ekklezsia földéit felmériette, kihatároltatta s ezáltal elfoglaltatni nem engedte.

7.) Csengeri István 1656-ban pap, (meddig?) kerületi esperes is volt.

¹⁾ Szilágyi, Erdély irod. tört.

8. Soti János 1671—99 (vagy 1712 ?) nagy tekintélyű pap, buzgó lelkész és esperes; sokat tett az egyház s iskola építtetése érdekében. A fő egyházi tanács 1682-ben az egyház és collegiumok összes javai felvigyázójává tette s őt bizta meg, hogy a deákok ruházatára, melyre nagy súlyt fektettek, felügyeljen s egyenruha viselést állapítson meg. ¹⁾ 1697 április 21-én a városi tanácshoz ezeket írja panaszul:

CONDITIONES.

Hogy a máléfaktorok nem büntetnek; a parochialis ház és schola körül nem építtetnek; az én fizetésem igen defalcalodott; a quartálásban a régi difficultások fenvannak az asztagok fedésében is.

CONIUNCTUM:

„Az scholára nagyobb gond fordíttassék; a templomot meszeljék, vakolják; gondoskodjanak a ház és pitvar körül; a második parochialis ház constitualodjék; a quartálásban s asztag fedésben minden sinceritas elkövéttessék; fa cetronumero hozattassék s mind a kétrésről limitaltassék. A nemesi földek a várostól megkülönböztessék, hogy a quartálásban zavar ne legyen. Itt az első háznál a kerítés építtessék meg.

INTIMATIO:

Az ispotályról, mint a régi boldogságos időkben gondoskodjanak rulla eő kegyelmek. A malomnak felállításáról, a régi proventussáról gondoskodjanak kelmek.”

¹⁾ Tört. lapok III. köt. 413. l.

Melyre a tanács jegyzőkönyvében így válaszol: „Reverendi Domini Joannis Soti Pastor Ecclesiae Deesiensis et distructus predicti introdata et haec subsequenter Replicationes ad eadem puncta Congregatione; Hinc“:

REPLICA:

Respublica vagyon, mit tehetünk rulla, hogy mindenre nem érkezünk. Nullum efficiens agit ultra vires. Templom schola körül mint eddig ezután is elkövettük. Fát ezelőtt it soha nem adtunk, az jó akarat mint kegyelmed idejében senkire sem terjedett, most is feljebb nem léphetünk, hanem egyik részről 25 szekérrel vagy szánnal, másrésze ugyanynyi, ezeken kívül ha ki magatul kedveskedik jól cselekszi.

CONIUCTIONUM:

„Kegyelmed fizetését tovább nem nevelhetjük, magunk is szegények vagyunk. A quartálás és buzatakarítás mentül jobban lehet úgy legyen ámbár az ember a magát sem takaríthatja mindenkor.“

AD CONDITIONES:

„Ebben senkisem ellenkezik, hogy a büntetés alá valók megne büntessenek az többiről nem szólunk kitudgva kelmed mit ért rajta. A mire érkezhetünk elkövetyük, négy deak tartásáról concludaltunk csak legyenek jok nem Fucusok; ebben is munkálkodunk. Isten békességet adván azt már félben nem hagygyuk. Már megvagyon a többire oda fel a replica. Alkalmasint tudgyuk melyek a ns. földek s a városiak abban confusio nem esik, az contractust órszág elibe nem mingyárt producaljuk.“

AD INTIMATIONEM.

„Bizony dologh és tisztünk volna ispotályt erigalnunk mindazonáltal az előtt az deákokat tartván az Fiscus inkább ráérkezhettünk már most az deákokat mi tartván alig érkezhettünk az ispotályra. Más formában áalityuk az malom proventussát erőlt szot sem kell tenni, mert pénzel építetttyük s magunkat nem vonhattyuk hanem a mi abbul jü abbul kel épitenünk az az mint elmúlt esztendőben is volt abban hadgyuk ezután is.“ *)

9. Szatmári Pap János (némelyek szerint István vagy ez talán más pap lehetett) 1692 július 12-én deési lelkész s esperesnek iratik, emlékezetessé tette nevét arról, hogy az esperek névjegyzékét megtartotta s az egyházak jövedelmeiről kimutatást készített.

Udvarhelyen profesor volt (s később hiressé vált Zsigmondnak atya volt,) született Szatmárt, előbb itthon, azután Frannekkeraba ment maga kiművelése végett, innen szülőföldre tére meg 1685-ben s itt Rectoroskodott innen zilahi az után deési s majd kolozsvári pappá lett. Külföldön létekor kiadta: *Philosophiam primam seu Metaphisicam brevibus aphorismis* Fr. 1682. Uriimádság magyarázatjait. 1707 vagy Ujesztendei ajándékát és a kegyes ajkak áldozó tulkait, mely 30 idvességes tanítást foglal magában az imádkozás

*) A város jegyzőkönyvéből szóról szóra kiírva. Azért közlöm, mert az egyház és város közt levő viszonyra s 1600—1711-ig terjedő multjára fényes világot derít.

modjáról. Szonoklatának hire Kolozsvárra eljutott s oda hívták papnak; 1696. meghalt. *) Paptársai:

10.) Almási István 169?—1725. papsága alatt érte a várost a szerencsétlen kuruc világ midőn a várost és ekklezsiát a labanczok felégették s kirabolták. 1711-ben június 10-én esperessé választatott s a következő évben királyi mandatum mellett egy deputatioval conscribálta az egész egyházmegye ekklezsiáinak javait. Működése ideje a jövő fejezethez tartozván, ott szolunk róla.

Jegyzet. Pap marasztás idején, midőn minden évben kivoltak téve a papok, úgy, hogy az ekklezsia szolgálatából elbocsátja, a mint tették is a püspök hire s tudta nélkül úgy hogy sok pap, kántor és iskola mester maradt kenyér nélkül, helyét más fiatalabb foglalván el. Ez ügyben csak az 1674. enyedi zsinat tett megakadályozására lépéseket, Bod. Sz. Polikárp. 107.108. l. szerint. Ily viszonyok között többen is lehettek ez ekklezsiában papok, de nevőket s működésüket adatok hiánya miatt elhagyni vagyunk kénytelenek. A meglevőknek is egyes egyházak jegyzőkönyvei s némely rövid feljegyzések alapján juthattunk nyomára. 1631-en kezdődő deési egyházmegyei jegyzőkönyv, a papok csak azoknak tartotta meg nevét, kik esperesek voltak, az egyház jegyző-, keresztelő-, s harangozó-i könyve melyekből leginkább feltüntethető volna, nevőkkel együtt mind elvesztek.

Az egyház papjai mellé sorolhatók lennének még a kántorok is, kik az Isteni tisztelet eme-

*) Budapesti szemle 6. köt. 101 lap Szilágyi. Erd. irod. tört. Benkő. Transylv. II. k. 296 l.

lésére befolytak s a tanítás, nevelés ügyét illetve az ekklezsia művelődésének közvetlen előmozdítói valának, de nevöket e korban sehol feljegyezve nem találtuk. A város jegyzőkönyvében (1690), midőn hivatalnokai számára az évi fizetést ki-szabja, külön említi a kántorét is.

3. A PAPBÉR S AZ EGYHÁZ VAGYONA.

A város egy lévén az egyházzal a reformacio idejében, a mi a város részére volt adományozva illetve az ekklezsziát is, mert ugyis volt adva, mint Apafi által Csatán ¹⁾, hogy ennek jövedelméből az ekklezsia is részesüljön. Dézmát a város az ekklezsziával együtt szedte s úgy szolgáltatta negyedét, a quartát a papoknak. ²⁾ Kik, mikor ajándékozták a dézmát a város és egyháznak, ez a 17 századbeli jegyzetben nem fordul elő, hihetőleg még a reformacio alkalmával kapták, Izabella vagy János Zsigmond adománya lehet, valamint az Aknáról járó só is még azon időből való, mikor az egész város katolikus volt. Sóvágóktól a papok fizetésébe, e században járni szokott néhány krajcár, mely pénz Isten pénz e néven volt nevezve, eredete ennek is homályban vész el.

Az egyház vagyona s a lelkészek fizetése, különösen ez utobbi sokat változott; a szerint emelték vagy szállították hogyan tetszett ³⁾ az ekklezsziának vagy a városnak; ha nagyon szerette papját: többet is adott a rendesnél, mint ezt az egyház történetében több alkalommal feljegyezve találjuk.

¹⁾ Lásd a város jegyzőkönyvét 1741. január 8-ról ²⁾ L. u. Ott. 1685. évből való jegyzést.

³⁾ Városi jegyz. k. 1697. ápril 21. jegyz.

A papok fizetése 1693-ik összeírás szerint így van:

1.) A főpapnak jár: A Cziczhegyen levő szőlők quartája.

2.) A Szentpéterhegyen és szomszédságában való s ezután kezdett szőlők quartája.

3.) A városi buzaföldekből való buza quarta, melyet a nemesi és városi rendből egy-egy hites embernek kell beszolgáltatni.

4.) A várostól és a nemességtől 200 forint 40 krajcár.

5.) Aknáról évenként 1000 drb kősó. ¹⁾

6.) A nagykövü malom quartája, a mesternek (rector a fiu iskolában) asztalt tartani tartozik, különben 35 kőből buzát fizessen.

7.) Vannak feles szántók a főpap (ekkor plebanosnak hívták) parochiajához, melyeket szabadon kiadhat dézma alá s behozni tartoznak.

8.) Rétek a Szamos mellett a Szt. Benedeki templommal szemben a Pollyák Szurduka előtt; más a Rozsahegy alatt a Bernád sziget előtt, a 3-ik a Cziczhegy és a Kondorszeg (Kenderszeg?) alatt, 4-ik tul a Szamoson, ennek fele a plebanusé, fele a kápláné.

9.) Szőlők is vannak felesen, melyeket ha akar, megmivelhet.

10.) 25 szekér fa a várostól ²⁾.

¹⁾ Bod Péter kéziratban levő egyh. tört. az egyetemi könyvtár példánya szerint 545 lapon a primarius pap sóbeli fizetését 1000, a secundariusét 200, ludimagisterét (iskolamester) 600 drbra teszi.

²⁾ Város jegyz. k. 1690—7 évekből.

A káplán vagy a szekundárius pap fizetése.

1. A nemesség dézmájának fele, más fele az ispotályé.

2.) Simon István, Sándor Deák, Sárközi Dávid papság szőlőjének dézmája.

3.) A Bélahegyen levő szőlők dézmája ugy a városi mind a nemesi rendből, fele részben övé, fele az ispotályé.

4.) A Buhtszegbeli rét, mely igen nagy, maga vagy más által kaszáltathatja.

5.) A Szamosontúl levő kaszálló fele egy néhány drb szántóval.

6.) A várostól 200 pénz=34 frt. 40 veder bor, hat öreg köből buza=48 véka; Sóbeli fizetés 200 drb itt nincs felemlítve.

7.) Fa a várostól 12 (1696) majd 25 szekér vagy szánnal.

8.) Sóvágóktól I s t e n p é n z e mintegy 12 frt néha több is. *)

A kántor fizetése a várostól 8 frt, 6 metr. buza=48 véka, 12 szekér fa néha több is, ez is tetszés szerint. Az egyh. pénztárból való fizetésének nyomára nem akadhattunk.

Ez egyház papjainak fizetésére egy néhány érdekes adatot jegyeztek fel, melyekközül:

a) A Szentpéter hegyen levő szőlők quartája, mely akkor igen gazdag és bő volt, felét Szigeti Ferencz akkori első pap (1639—49) önként adta a 2-ik papnak, melyről a régi jegyzőkönyvben a következő sajátkezű írását találtuk: „A borbéli quarta jár csak a Cziczhegyről ehhez allodált a

*) Város jegyz. 1690—7. jk. A sóvágók fizetésének ¹/₁₀-e a tört. lapok I. év. f. 31. sz. 484. lap szerint.

Szentpéter hegye szomszédságában nem régen kezdődött uj szőlőkből való quarta, melyet magam személyére engedtem a káplánnak 1642. január 30-án mikor Geleji Katona István püspök generalis visitation itt volt."

b.) E sallarium 1631 után változást szenvedett, mert a nemesség naponként igen szaporodott a városban. A városiak is igen sok földet szereztek és nemesítettek; néhai Apafi Mihály által megnemesítettén, az egész város s a régi városi földnek száma úgy elcsüklődött, megkevesedett; határok, utak úgy eltévelyedtek, hogy márma (1693-ban) csak igen kevés, azok is csak a keveset fizető emberekéi, melyeket városi földeknek neveznek. Melyből az következik, hogy a régi salarium szerint a kápláné igen megnövekedett úgy annyira, hogy a főpap (plebanos) ebbeli quartája a káplánénak alig felét teszi. A quartán felül lévén 98 véka buza, melyet a város adni szokott a káplánnak.

E miatt az enyedi zsinatra folyamodtak, hol 1603-ban ezt végezték: „hogy addig is mig a püspök megvizsgálná s eligazítaná, szedjék közösen és osszák fel egyenlően. A mesternek a plebanos asztaltartással nem tartozik."

c.) A négykövű malomtól a quarta nem jár, okát nem tudjuk.

d.) A papság földjét Pápai István akkori prédikátor kikereste saját írása szerint, melyet 1648 márczius 1-én tett: „Én Pápai István, Vajda Mihály és Istvánnal, Váli Mihálylyal inventaltattam megmértem, fá c s a száma (a mint szólnak) ötven sive ötven köből buzavetésre való földeket. A Szamoson innen a porgoláttól fogva a

Cziczhegyig, a Lörincz Deák Szigetitől fogva van két fácsa a holt Deberkeig hol a Szamosba szakad. — — A vizen túl a többi. Az ötven fácsát a főpap elosztja s minden fácsától 16 pénzt kap.

e.) A szőlők elvesztek mind.

Ennél fogva a Gyulafejevári 1680 tartott zsinati végzés szerint az ekkla abbeli kérését, hogy a főpapság és káplánság fizetését aequalisálni akarja, nem engedi meg; „hogy a főpapság tolláltassék az equalitasnak színe alatt.”

f.) 1694- Veszprémi István püspök Deési János főhadnagyot hivatja, hogy a város átadta-é azon darab rétet, a Rozsahegy alatt, melyet Szathmári János akkori predikátor kiirtott és a mi használatára átengedettett?)

g.) Az Ujjhegy (vagy Mulato) (igy) beli szőlők quartájával elégedjék meg a secundarius predicator mint volt Soti I. idvezült idejében “

Igy állott az egyház vagyona s a papi fizetés a 17-ik században. 1689 körül megváltozik minden. Apor kincstartó a „Cameraticum Beneficiumot, majd hét évig elvonja ¹⁾, a papokat ezalatt a város fizeti, valamint a kántort, oskolamestert deákokat is. A 18-ik században a városnak megtiltják, hogy valamit a ref. egyh. számára adjon. Ugy, hogy e virágzó s 1631-től fogva első rangu egyháznak a véginségre való jutása s elbukásától csak a hivek példányszerű áldozatkészsége menti meg.

A város ekkor fizetett a főpapnak 40 frtot, 8 veder bort, 25 szekér fát.

¹⁾ Tört. lapok I. év f. 31 sz. 484. l.

Secundariusnak 36 frt, 12 öregköből buzát, 40 veder bort, 25 szekér fát

Scholamesternek 40 frtot, 14 öregköből buzát, 25 szekér fát.

Kántornak 8 frtot, 6 öregköből buzát, 12 szekér fát.

Harangozónak 6 frtot, 10 öregköből buzát, 12 szekér fát.

Egyházfiaknak $1\frac{1}{2}$ öregköből buzát.*)

Az eklezsia javait a város hadnagya az egyházfiakkal ügyeli és ügyelteti fel, a város lévén a fő patronus, dezmát, quartat ő szedeti s szolgáltatja az egyháznak.

Nem hiányoztak az egyház ügyeit szivőkön hordó tagok, kik örökségükből ennek oltárára áldozának. Ezek közé tartozik: Laputros Bálintné ki az óvárbeli papiteleknek felét adományozta 1630—40 körül.¹⁾ Tamás Kovács 1680-ban 100 frt értékű szőlőjét a Cichegyen.²⁾ 1685-ben a város Öregh János örökségét, kit a tatárok rabságra hurcoltak, az egyház számára adományozta.³⁾

URASZTALÀRA ADOMÁNYOZTAK:

Bányai Farkas Györgyné Csiszár — Zsuzsánna egy tiszta aranynyal kivarott s himzett selyem keszkenőt 1694. év számmal, melyre maga és eklezsia nevét felírta.

Dézi János felesége: Németi Borbára egy skofiummal (aranyfonal) varrott keszkenőt az urasztalára, az éneklő székre egy kendőt. Dézi János egy keresztelő onkannát s egy korsót. Dézi

*) Város jegyzőkönyve 1696.-évből.

¹⁾ ²⁾ Város jegyzőkönyve nevezett időből. ³⁾ U. Ott.

Györgyné F. Anna 1698 febr. 24. arany fonallal és selyemmel varrott nagy abroszt adott.

Jegyzet. E clenodiumokat 1706-ban a németek elrabolták s az ekklezsia minden értékes javait magukkal vitték.

4. AZ ISKOLÁK ÁLLAPOTA A 17. SZÁZADBAN.

Reformacio szervezte Básta pusztította iskola az egyházzal együtt egyenlően szenvedte az idők nyomasztó terhét. 1600—1625-ig iskolázás egy felől a nép kevés volta, más felől az éhség s döghalál miatt nem volt tartható.

Az iskola testesülése is az ev. ref. egyház megalakulásával esik össze. Kezdetben a két felekezet együttesen használta, azonban a unitariások beolvadása után „I. Rákoczi György az öreg pusztá templom mellett levő iskolát azzal együtt 1632 tájt a ref. atyafiaknak adta“ (Appr. I. rész I. cím 6-ik cikk.)*) ki egyéb adományai mellett sokban befolyhatott ez iskola virágzó állapotára való juttatására, melyet azonban az 1657—60. év zivatara sok részben feldúlt s elpusztított. Ez időben nyerhette a most is járó vámfáját.

Az iskola tanítói személyzete 4 deákból állott, kiknek feje volt a rector vagy mint akkor nevezték: a Scholamester később „professor.“ Ő tanította a deákokat, ezek meg az alsóbb osztályokat, a város költségén küldötték Kolozsvárra, minden vizsga alkalmával ez is hozatta ki. A tanítói személyzet minden évben változik. Az első deákot „preceptornak“ hívták.¹⁾

*) Székely. Unitár. egyh. tört. 95. l. Fosztó, Uzóni. Bod. P. stb.

1.) A város ez időbeli j. könyvét.

A Scholamester vagy professor fizetése 500 drb kőso (Bod. P. szerint 600.) asztaltartással az első pap látta el, de ez változott s helyette buzát kapott.¹⁾ A más három deáktanitót az állam (fiscus) fizette és tartotta.²⁾ ki adományából. Nem tudható.

Ezek öszmüködése mozdította elé e város és vidék tanügyét.

Ez iskola a mai középtanodának (gymnasium) felelt meg, később pátriculává törpült (18. sz.-ban). A tanulók a tudomány elemei mellett a gymnasiumi tantárgyakat tanulták. Akkor: Abecedariusok, kis és nagy declinisták, comparisták, coniungisták, syntaxisták, etimologisták, proeták osztályára voltak felosztva.³⁾ Sok jeles ember nyerte első oktatását ez intézetben, a többek közt, Pápai P. Ferencz, az Imre fia, híres doctor és philolog.⁴⁾ A tanulók tanítóikkal együtt az

¹⁾ L. A város ez időbeli j. könyvét. ²⁾ Az egyház 18. század elejéről való jegyzőkönyveit. ³⁾ A papok című rovat alatt.

⁴⁾ Deesen született 1649-ben, itt és Gy.-fehérvárt nevededett, hol apja paposkodott. 1658-ban szülőivel együtt bujdosott. Enyeden tanult, hol az iskolafőnökségéveletiszteltetett meg. Külföldi tanulmányaiból, Heidelberg, Frankfurt, Bazelen orvostudorrrá avattatván—1675-ben tért vissza hazájába. Korának legünnepeltebb tudossa; 12 nevezetes munkát írt. Egyházára születési helyére még sok időn keresztül fényt áraszt. Lásd életrajzát bővebben: Benkó. Transyl. Tom. II. 492—69. l. Ezt megelőzi: Deési Márton, ki itt pillantotta meg először a napot s ez iskolának falai között kezdette meg tanulását, Páriz Imre akkori pap jeles tehetségét felismervén a S. pataki iskolába küldette, innen Belgiumba. K. Vásárhelyi pap, később teol. professor lett Enyeden több társaival egy bölcsészeti elvet hirdetett — Kocceust követte — bevádolták, hogy az unitárius féle elveket tanítja. Radnoti org. gyűlésen intézték el ügyét. Korának egyik legtehetségesebb tudósa irodalmi férfja volt. Lásd. Bod. Polik. 100. l.

iskolában laktak s háltak, este reggel könyörgést (preces) tartottak, ünnepnapokon a templomba járni kötelesek voltak; a tanítás énekléssel, imádkozással vette kezdetét. E szokást gyakorolták a 18. században is. A deákok rendre köteleztettek a templom járásra, a kántornak éneklésben segíteni, számokat a karban kirakni; temetésre menni s ezért kevés honoratióban is részesültek. Innepék délutánján a papok helyett prédikálni. Innep másodnapján mindig az iskolamester tart, istenitiszteletet. Leginkább olyak jöttek, kik itt kevés pénzt gyűjtven, egyetemekre mehessenek, többeket segélyezett a város azon kötelezettséggel, hogy onnan visszakerülven, néhány évig az egyházat szolgálja. ¹⁾

A 17. század vége felé az iskolamester s a deákok fizetését az akkor felállított bizottság s a kincstárnok Apor beszüntette. A Rákoczi féle zavar alatt újra folyóvá lett. A szünet alatt a város terhére jutott az iskola fentartás, melyről így írják: ezelőtt a deákokat tartván az Fiscus inkább reá reáérkezhettünk (az ispotályt érti) már most az deákokat mi tartván alig érkezhettünk.“

1696-ban a város az iskolát megmentendő a rector fizetésébe évenként 40 frt. 14 mtrum buzát, 25 szekér fát ad: a deákok tartására egynek egynek 2 mérő buzát összesen ötven frtot, azon kikötéssel: „tanitsanak jól és szorgalmasan tanuljanak jó erkölcsben foglalván magokat.“ ²⁾

Mennyi volt az isk. népessége, kik voltak tanítói? feljegyezve nincsenek. 1650-es évek du-

¹⁾ L. a város jegyzőkönyvét a 17. sz.-ban. Egyházi jk. 18. sz. elején. ²⁾ u. o. 1690.

lásai s a Rákoczi foradalomkor az iskola szünetelt. 1697-iki tűzveszély alkalmával a lángok martaléka lett.

E század vége felé a zsinat elhatározta, hogy a leányok is taníttassanak és e szép tisztet az egyház a kántorra ruházta át, ki azóta csepeggeti fogékony lelkőkbe a tudomány magvait.¹⁾

5. TEMPLOM, TORONY, HARANGOK S A KASTÉLY VAGY CINTEREM.

Mikor a várost e század elején Básta katonái feldúlták, sokat vesztett az ekklezsia is. Az Ágoston szerzet régi temploma, mely a reformacio után is az egyház birtokába maradt, elpusztított, elégett. I. Rákoczi György, mint romokban heverő pusztá templomot 1632-ben az unitariussoknak a reformatusokkal való egyesítése után ezeknek adományozta. (Appr. I. rész I. cím VI. cikk). Mikor 1638, jul. 1—12-én amaz örökké nevezetes complanatiot tartották e pusztá templomba zárták be a szombatosokat s innen vitték aztán szét a várakba. Soha sem épült fel, romjai még e század elején is 1812-ben is²⁾ a ref. elemi isk. helyiség déli, a főtér felől való felében megvolt.

A felső templom, a vandalog dühét, kikerülván, épségben maradt, s a kevés számú egyháztagoknak befogadására elégséges volt, „1642 július 25-én e templomot a villám megütötte, erős

¹⁾ S. Sz. Polykárpus.

²⁾ 1812-ben Donovák nevű örmény kereskedő ennek romjaiból építt általa sokáig használt boltot, melynek ablakába helyezett be a templomból kikerült nagy gothfelirású sarkövet; a betűk nagyrészt az idő letörölte; más része ép állapotban van, Todorovits G. kereskedő bérbe birtoltjánál most is látható.

kőboltozata úgy ennek, mint a toronynak beszakadt, a harangok leolvadtak, minden elérhető hamuvá égett. A templom boltozatából csak a sekrestye felett levő templom rész maradt meg még most is eredeti állapotjában.

Orgona, mely a népesebb ref. egyházakban e század vége felé jött használatba, ekkor még nem volt.

Nagymérvű csapás igen érzékenyen súlytá az egyházat. A város tanácsa első sorban a hivek s azután a nagy Rákóczi György fejedelemhez fordult segélyért, ki megépítésére építő mestereket hozatott s fát adományozott. Azonkívül, midőn a begyűlt pénz s anyag elégséges nem volt, a város főbbranguak áldozatkészségéhez fordula, s a többek közt Bethlen Istvánhoz 1643 okt. 23-án kelettel irt levelet küldének, melyben megható vonásokkal festik az egyház állapotát. Tartalma szószerint ez:

„Az uristen eő szent felsége mennei taárházának meghnyitván bőséges kifolio áldását terjeszse Nagodra fiuról fiura kívániuk.

Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak akarjuk alázatosan jelenteni, hogy az elmúlt 1642. esztendőben die 25 julius miképpen templomunkra, ki miatt hirtelenséggel tornyunk is mind ökkal, Templomunk mesterséges boltokkal ékes szavú harangjaink reménytelenül csaknem egy óra alatt miképpen pusztulának el nézése félelemmel szörniölködéssel csatogással syralommal telies Kgelmes Urunk Nagyságod előtt szomorú említésünk; nem anyira az meg böcsülhetetlen . . . kárra nézve, mit az Istennek igaz iteletinek ellednünk való haragjának

látván jelének lenni. Noha azokon kívül sok károkat szenvedtünk ugyanazon tűz miatt, de azokat nem sirattuk, az magunk tulajdunkban, hanem az közönségeseket Templomunkat, az haranginkat több eszközökkel együtt bánatosan említjük, mert igaz, az időtől fogva K. urunk mintha pusztába lakoznánk. Minekutánna syralmas káron eddig törekedtünk és bánkodtunk volna fordítok elménket az Szent eszközök ujolagh való építésének gondolkodására azonba fordulván előnkbe sok akadályok insiges nyomoruságos idő fogiatkozott állapot az fenekig való szerencsétlenség!

Mindazon által lévén abban az kívánság buzgóságot, nem akarunk az szent dologban megzökkenni, erünk felett is kezünk a szentmunkára béattuk meliet fundaltunk elsőben is az kgelmes fejedelmünk jovoltában az az keresztien hiveknek is segítségökben. Annakokáért kgelmes Urunk noha szemérmetességgel s nem mindennapi bizodalommal bocsátottuk Nságodhoz mint kgelmes urunkhoz hitbeli bizonyos emberünket, mivel Nsgod kegyességit az io akaratját bátran remeliük nem akarván elhalgatni, hogy a szent Ususra Nagod ha mit akarna conferralni értésire Nagodnak, hogy nem aduok mivel az Ngod kegyességiben minden időbe volt és vagionis nagi bizodalunk meliért kgelm Istenis áldgia meg Nagodat.

Az hatalmas Vr Isten pedig cselekedien megh hogi Naog'd io kedvibol valo adakozásának áldásul térjen Nago'dra hogi mindenkor mindekből mindig io i m nivel Nago'd bovolkodhessék.

Illustr'mmi C' Istydinis. Vra Tota Comitatus Nobilium et
humiles debits. Stores. iurati Civium Deesiens. 1.)

E levélre a következő válasz lett írva:

..... panaszul no .. vagyon .. elo Isten
..... esegért nezendő vepussaim megengednék
jó szível több segittséggel is lennék elő kegelmkk
az menyiben mód engedtetett mi is csak anyit
mutatok elő; mindazonáltal itt valami
harminckét forintat örömet comferáltam
kgmkknk abbeli szükségekre Datum
Curia Husztinum die Vigesima tertia
Octobris Annó Dmni. 1646.

Comes Stephanus Bethlen 2)

a molitatum manuum
aliena manu.

A tornyot 1645-ben Ács János felépítette, a sors sujtotta városnak pénze, hogy építőjét kifizethesse, nem volt; azért panasszal járul a fejedelem elé, ki szigoruan meghagyja Okt. 19-ről, a városnak, hogy fizesse ki, hogy az építő mester a gy.-fehérvári s fogarasi torony megnézése s felépítésére mehessen. 3) *)

1.) Jegyzet. Közlöm e levelet szóról szóra az eredeti szerint, mely a város levéltárában 408 sz. alatt látható; tudtomra eddig sehol meg nem jelent. Cimül ezt írták: „Ad Illustrimum ac Celsim'um Dominum Stephanus Bettlen.“ A válasz ugyan e levélre van írva. A kipontozott helyek részint kivannak szakadva, s a használat miatt úgy elvan dörzsölve, hogy kiolvasnom nem lehetett.

*) Azt mondják, hogy a torony sokkal magasabb volt, mint most, úgy hogy Szamosújvárra lehetett látni, de II. Rákóczi Gy. hogy szerencsétlensége helyét, hol oly végzetes országgyűlést tartat, látni ne lehessen, falából leszedegette. Sokan hitelt adnak e mesével határos szájhagyománynak, nem szükséges mondanunk, ki e kor történelmét valamenynyire is ismeri, hogy Rákóczinak sokkal főbb gondja volt magát a fejedelemségben fontartani, hogysen erre gondolhatott volna.

SZERZŐ.

2.) Saját írása.

3.) Városi levélt. 413. sz. a.

Villámtüze össze olvasztotta harangok helyett az egyház csak későn jöhetett azon helyzetbe, hogy vásárolhasson. Egyet, a Bögöt, mely „régí antiquitás“ goth felirattal volt ellátva, hihetőleg I. Rakóczi adományozhatta valamely magyarországi (?) egyházáé volt. ¹⁾ A 2-ikat 1686 februárban vásárolta a város 500 frton, akkor Nagyváradon lakó törököktől. E felírás volt rajta: Me fecit Balthasar Herold. Posonii. Annó 1676. ²⁾

E két harang mellé 1700-ban „Deési Diozegi István uram (ki 1705-ben Szamosujvár parancsnoka volt. ³⁾ Isten féltő házas társával való jó megegyezéséből Istenhez és ő felségéhez való keresztény buzgóságából a deési ekkleziához való szeretetiből conferalt egy kis harangot a deési toronyban, melyet ilyen ususra commune votó appíaltunk 1.) Ha a szegényeknek halottjok lésszen ezzel harangozzanak, a siralmas felek a harangozónak 3 denárt fizessenek. 2.) Takarodást este azzal harangozzanak, hoszabacskát, mint eddig. E harangot fel is csináltatta a nagytorony déli oldalán a felső ablakon örök emlékül Dálnoki Dániel feő hadnagyságában.“

Ét megelőzőleg 1686-ban február 9-én a tanács harangozásra nézve határozta: Isten cő felsége rndelésiből sok költségünk és fáradságunk után rásegített az harangok megszerzésére. Azért végeztük, hogy harangozás dolgában a halott felett a köv. rend tartassék. 1. Csenditvén egy hoszszat vonással akár az-akár másnap; ha temetett egy hoszszat vonatván azután gyűlőtt 54 pénz az ára. Ha pedig ezenkívül akar harangoztatni, há-

1.) L. az egyház javairól 1780-beli kimutatást.

2.) U. Ott. ³⁾ Város jegyz.

romszóri harang megvonásért fizet 54 p. minden vonástól 15 p. a harangozóé. Ha két haranggal akar, csendítésül egy hosszát vonással egy gyűlőtől egy hosszát vonással fizessen 42 p. Ezen kívül mindenikért 42 t. ebből 12 a harangozóé, a többi a városé. Egy harangozás 15 denár és 15 pénz, három a harangozóé, 12 a városé. ¹⁾

Az egyházfiak ügyeljenek, kinek, hol s mennyit harangoznak. Adjanak cédulát a harangozónak s a pénzzel hadnagyuramnak számoljanak be.

A templomot csak 1650-ben Pápai Imre papságában végezték be. Boltozat helyett fa menyezettel látták el, mely a mostaninál 1 1/2 öllel fejjebb volt, úgy hogy a templomnak torony felől való részében ily felírásu kő a templomban látható volt:

EMERIC. PÁPAI PASTOR ET SENIOR ECCLAE. DESIEN.
1650.

Ékes szavu prédikációival ő buzditotta hallgatóit, egyházuk iránt való szeretetük tevésére és gyakorlására.

Lőrészekkel, s bástyákkal védett templom kerítése is összeromboltatott, e század elején Básta által. Ennek falai mögé menekült családokat mind leöldösték, hullájokat részint e templom sirboltjába, nagy részét pedig az alsó templomba temették. Honnan, az újabb időben történt pítés alkalmával e szerencsétlenek csontjai kikerültek, s látszott még rajtuk akkor is, mindeniken, az erőszakos ellenség fegyvere; s azt a városi tanács 1623-ban építette fel, mint az ispotályház fedel alatt levő felíratos kő mutatja Lapuhos Bálint bíróságában:

¹⁾ U Ott.

A. D. (16) 23. RENOV . . NP. IVDICIS VÁLENTINI
LAPVHOS SYMPTIBVS: GREGORII HORVÁTH AEDIL.
JOH. FAB. ET MART. VIN, ¹⁾)

A templomba való feljárás, csak a porkoláblakta ház alatt, a kapun történt, azonban 1698-ban a most is meglevő bejáratot csinálták két feljáróval, melynek nyugati bejárájának ajtóhomlokzatán, egy paizson, ez írás áll:

NP. AD. 1698. 26. JL.

1697. március 12-én dohányszivásból támadt tűz ujlag elhamvasztotta, úgy a templomot, mint a körülelevő házakat; a templombeli székekben azonban kár nem esett; a Rákóci forradalom alatt a labancok, német katonaság, 1703 és 6 ban összevagdalta; tönkre zuzott minden összezuzhatót, s felépítése, s kijavitása csak 1711-ben vált lehetőségé.

6. A VÁROS VALLÁSOS, ERKÖLCSI ÉS TÁRSADALMI ÉLETE A 17-İK SZÁZADBAN.

Szenvedéseken keresztül ment város erkölcsi képe nem szebb koránál. Háboru esélyeinek volt kitéve, majdnem négy év szenvedésteljes élete, melyet futás és bujdoklásban a legnagyobb lelki félelem és gyötrő kinok között töltött el, s azzal járó éhség, nagy cholera, nem csoda ha megrendített is jóerkölcsében egyeseket. Mint

¹⁾ Két szám és betű leván pattanva, azonban Lapuhos 1600—36 körül élt, mint városbírája s egyike vala azon családoknak, kit Básta hadai s a dögvész megkimélt. L. Tört. lapok. 2-ik év. f. A városszépítése végett úgy a kőfalat, mint a templomot éjszokról övedző emeletes kerek bástyát 1882. év március 30-án kezdték lebontani.

gátját szakított hegyi folyó, zugva rohan szikláról sziklára, rombol, pusztít, mit útjában talál, míg a hegyek közül kijő, esése megszűnik, folyása lassabb lesz, elveszti rombóló erejét, csendes hasznosítható, engedelmes folyóvá változik. Ilyen ez időbeli lakosság vallásos, erkölce, társadalmi és családi élete.

A szükség, az éhhalál, félelem, rettegés, alapota megváltoztatására kényszeríté. Vallásossága s hite megrendült, Isten iránt való szeretete meglankadt. Szabad féket nyerve, hogy éhségét csillapíthassa, nem irtozott társa vagyonát magáévá tenni. S mintha utolsó ítélet napja közeledett volna, itta a körülmények nyújtotta élvezet poharat, mely reá nézve, gondolata szerint, hamar bevégeződik. Látta övéinek pusztulását, kinteljes halálát, sok csapás miatt szíve elfásult.

Az idő zivatara lassanként megnyihült, megtisztult; szép nap következett a városra. Rosszorsban felvett szokása s hitetlensége enyészni kezdett, vad erkölce szelidült, hinni kezdett egy jobb jövőben. Vallásos buzgósággal látott újra elrombolt hajléka felépítéséhez.

Majd mint tiszta csermelyből képzett tavacska felszínét különböző talajiszapja áztatta záporból keletkezett patak ha felzavarta, s hullázásba hozta is vizét s rendes medréből kilépett; de a zápor megszűntével a patak elapadt, a tó visszanyeri ujjalag tisztaságát.

Ellenség üldözte s pusztította hazájából menekült nép különböző erkölcs és szokásaival megrakodva e város falai között keresett menedéket, küzdve sok szükséggel, a mi az erkölcs proba köve, — fel felzavarta a város békés egyetértését. De gondoskodtak gátokról, hogy rendes

medrébe viszszaszorítsák. Kemény törvényeket hoztak, melyek az áthágót, keményen ostromozták.

Szökevény és tudatlan jobbágy nép erkölcsé kevésbé lehetett kielégítő; a város minden gondozása mellett is szegénysége rosza csábitotta.

Az iskolázás hiányát, erkölcs jobbitást azzal akarták pótolni, hogy úgy nemest, mint a parasztot templom járásra szoritották, nemcsak vásár-, és ünnep napokon, hanem műves napokon is. A ki háromszor templomot elmulaszt, kalodába vettessék. „Sátoros ünnepet, vásárnapot megkell ünnepelni, ezeken a napokon menyegzőt, lakodalmat tartani nem szabad, vásár ne legyen. A korcsmákon részegítő italt árulni nem szabad, a cégért bevegység és oda borivó emberek bene bocsáttassanak, kétszeri templomozás utánig, a nemes 6, a paraszt 2 frt büntetés terhe alatt. Kocsizás szigoruan tiltatik.” Így szólnak az akkori törvények, melyek az egész országot még a fejedelmet sem véve ki, kötelezik. A város még ennél is tovább megy, midőn ezek mellett határozza: hogy a kik káromkodnak, szitkozodnak, halállal büntetessenek; a kötölözködők kalodába zárassanak, vagy nyak-vasra ítéltessenek.“

„A ki templomozást 3-szor elmulaszt, 3-szor urvacsorát nem veszen, badnagy uram halállal büntesse.“

A vagyonos nemesség mégis kihuzta magát e szigoru rendszabály alól, templomozást urvacsora vételt házánál tartott és vett, mely szokás ellen a papok erősen kikelnek mindazáltal nem hogy megszűnt volna, hanem a következő században erősült.

Minden esketést és keresztelést a templomban kellett végre hajtani 1643 előtt. Ezután lett megengedve e szertartásoknak magánházaknál való végzése.

Minden halottat nagy ünnepélyességgel a templomba vittek, s különös, hogy harangozást nem tartották ekkor szükségesnek. A templomba való temetkezés csak a fő patronus vagy az egyháznak sok hasznot tett emberének volt megengedve. Temetés után torozás nagy divatban volt.

Kolera esetén, ha nagymérvű volt, kétszeri templomozást, evés és ivás nélkül való böjtöt, renddel a tanács, s az egyháziak által ezek ellen vetőket keményen büntették.

Éjjeli tolvajlások gyakorisága miatt a város határozza: hogy takarodó harangszó után (nem dobolás) senki künn ne maradjon.

Ennyi és ily kemény rendszabályok mellett is, házasság törés, paráznaság igen gyakori, kik ekklézsia követésre, piacon való megcsapattal vagy a városból való kiűzetésre lettek ítélve, minden személy válóztatás nélkül, akár férfi akár asszonyember legyen. Ezeket leginkább heti vásárokkalkalmával hajtották végre, mindek okulására a város bakója által. Gyakori kivégzetetések, melyeknek a nép közvetlen szemlélője volt, a nép erkölcsére csak rontó hatással lehettek. Szíve, lelke elvadult, a helyett, hogy javult volna.

A városi polgárság s nemesség közt folytonosan tartott az egyenetlenség, a nemes vagyonát a hol lehetett lopta s benne kárt tenni igyekezett.

Kiváltságos osztály még azzal is fölényben volt a nem nemes felett, hogy ennek hasonló ruházat viselését nem engedte meg.

A papoknak is szigoruan megvolt hagyva, hogy csizmát ne viseljenek különben harmadszori ismétlés esetén kénytelenek állásából elmozdítani. A deákokat pedig megintik, hogy katulás-süveget, gombos leppentős ujjú mentét ne viseljenek, a miseri gallért — (horváth gallérnak is hívták) vegyék le a dolmányról.

A város és egyház e századbeli erkölcsé csak bevezetését képezi a következő században kifejtetteknek, mint történetünk folyamán meglátandjuk.

IV. Rész.

Az egyházközség és iskola nyomtatása és önfentartási korszaka 1703—1848.

I. A VÁROS ÁLLAPOTA ÁLTALÁBAN, TEKINTETTEL AZ EKKLÉZSIÁRA.

Három főtvonal egyesülésénél, három világ tájfelől hegyektől övedzve s az egyesült Szamos déli partján fekvő város, mindig kivolt téve ellenség s barát hadserege dulásai s békés megszállásainak. Éjszak nyugat felé Kövár, keletre a Nagyszamos Bethlen és Beszterce vidékének, délről Kolozsvárnak, mintegy kulcsául szolgált. Helyzete nehéz volt századokon át; azért érte annyi pusztulás, azért voltak kiölve, felpredálva lakói. Mindig e város vitte elől a lobogót, ő tüzte ki előbb a szabadság zászlóját Rákoci féle felkeléskor, mivel a sulyos terhet, nagy adózást, élelmezést elviselni nem bírta. Lépése, tette irányadóvá lőn e megyében; szava vishangra talált. Osztozott a szabadságért küzdöttek babéraiban, de kijutott a gyász, a keserv számára oly mértékben, hogy évtizedeken, sőt századokon át megérezte.

Nemzet kezdeményezte kuruevilágkor, „Rabutin osztrák tábornok e várost hat faluval (?) együtt tüzre és fegyre ítélte,” melyet serege végre is hajtott, nemcsak felégette, hanem kira-

bolta két izben. Nem voltak megkimélve még azok sem, „kik“ „ő felsége hitébe megmaradva itthon maradtak.“

Minden értékes holmit a tulajdonosok saját szemők láttára rabolták s hordák össze, s hogyan rakoncátlankodtak levetkezve s jobb érzésnek minden nemét, követtek el olyanokat, mit kimondanunk sem lehet. A rablott jószágot a templomba hordák; a kastélyt leronták, s ez becsületos védők helyett zsványok fészke lett. A templomba ami összetörhető volt összetörték, szét hasogatták. Innen vették ki a templom sekrestyéből az egyház elásott clenodiumait, melyeket áruló kezek az ellenségnek, a németkatonaságnak, felfedezett. „Pogányok jöttek uram! a te templomodba és azt megfertőztették.“ Ezeken kívül a papi lakot s az egyház csűrőskertjét minden gazdasági épületekkel együtt elégették 1706 februárban.

Itthon maradtak, elmenekült társainak eldugott vagyonait, s hollétét felfedezték s rajta megosztottak. Ismétlődött, mi ezelőtt egy századdal történt.

1711 után a béke helyre állott s a nép hozzálított pusztává lett lakainak felépítéséhez s javításához. Hét év alatt, ha nem is teljesen, de a körülmények szerint mindent felépített, 1717. augusztusban félelmes idő-, és siralmas helyzetbe jöve a város; a törökökkel való háboruzás Deés és a Nagy Szamosvölgye pusztításával végződött. A város megteszi előintézkedéseit, a mostani félelmes időkben a vigyázás megkettőztessék, a harangok és óra levétessék, a kisebbik harang lábra állitassék, a hirhordozásra lovas emberek állitassanak stb. A város, és ez országrész védelmére német katonaság volt rendelve, s védel-

me abban állt, hogy a katonaság okozta tűz miatt, a város fele leégett, 1717. aug hóban, midőn minden gabonáját betakarította volt, de elcsépelve még nem vala. Ily viszonyok közt, a katonaság helyét Beszterce felől iragalmat nem ismerő tatár sereg foglalja el. A lakósok menekülnek, ki mere tud, s vagyonaikat elrejtik. Mi történt ekkor így ír róla egy év után a város jegyzőkönyve: „Isten ő szent felsége mindeneken szabadon és hatalmasan uralkodó úr, az elmúlt siralmas esztendőben szegény hazánk nagy része által ment, az pogány tatárokat ostorúl behozván, az kik a városiak közül elmenekültek — kik ő felsége hitiben megmaradtanak, sokan itt maradván, felprédáltattak; felprédálván az egész várost, az elmentek bonumait lopták, conventiculumot csináltak, a leveleket felszakították stb. többeket elégettek, rabságra hurcoltak, vonó marhát mind elhajtották.“ stb. stb.

Alig menekült meg a nagymérű csapástól, már a következő 1718 ik évben egész példanélkül való szárazság volt, kora tavasztól őszig, hogy a nagy hévség miatt minden mezei és kerti vetemény kiégett. A lakósok nagy része szélylyel bujdosott; a kissebb folyók, patakok, források, kutak, tavak kiszáradtak, s a ki fejtő gáz miatt meggyult és égett. A szükség, természet ellen való eledel megevésére kényszerítette az embereket, ettek mindent, miben nedveség volt: fagyökeret, rügyet, hullott állatot. Ebből aztán következett oly dög halál, melyhez hasonló csak még egyszer fordul elő a város történetében. Az egész városnak szereda napot meg kellett ünnepelni tanács határozata szerint: „A szerdai ünneplést és böjtöt Tiszteletes prédikátor uraimék az templomban promulgálják, háromszori cultus (templomozás)

végeig senki ne egyék, ne igyék, annál inkább ne dolgozzék, hanem sirassa meg, kiki az ő bűneit és térjen meg kiki az ő Urához Istenéhez a Ninivebeliek példája szerint, talán az Ur megkélmez az városnak és elfordítja a gonoszt.“ 1718 szept. 24.

Igy tartott minden óvintézkedések dacára három hónapon keresztül, s csak november vége felé szűnt meg. Az egész város zár alatt volt, mint ily intézkedések alkalmával tenni szokták.

Ez idő után régi sebeinek orvoslásához fogott, s mint a múlt században, most is új beköltözőket, fogad be, csak hogy most ezek más vallást követnek, nincsenek magyar valláson. A szatmári béke után felüti e városban fejét a katholicismus, s a város szellemét megváltoztatja ugyan, de ekkor a város mégis jó létnek alapját teszi le; fejlődés, s vagyonosodásnak indul, ebben csak az 1743-ki nagy kholera 1780—9¹⁾ közt levő háború terhe, s beszállásolása s élelmezése volt akadályára. A lakosok számát a sok harc, tatárpusztítás megfogyasztotta, e kevés számu lakosság az egyiptomi csapásokat volt kénytelen elszenvednie. Harminc évi időköz alatt csak a felekezeti surdolóso'k voltak napi renden s a mellett vagyonosodott mégis. Lakói a szökevény oláh jobbágy családokkal naponként szaporodtak; s örménykereskedők költöztek be, kik a város iparára fejlesztő hatással voltak. Amazok pártoltatván Mária Terézia által, lassanként oly helyzetbe jövének, hogy számukra 1770 év körül templom helyet ad a Szalka patak mellett

¹⁾ E városban a posta hivatalt 1770-89 között levő időben állították fel, adtak akkor rétet, s posta házat fogadtak.

s az új egyesült felekezet ekleziáját is részeseitennie kellett a városnak a már meglevő más két felekezet szerint.

1773 június 27-én a városnak II. József császár személyében magas vendége érkezett, ki az itt levő nevezetesebb helyek megtekintése s egy napig való itt mulatása után bucsut vett, magával vivén a város tisztelgő atyáinak szerencse kívánatát.

Ezután való időközt a lakosság békésen tölti el, de 1780-ban Azsiából hivatlan vendég, sáska sereg, lepi el határát s oly mennyiségben, hogy minden gabonáját felemészttette. A város megtette intézkedését; minden lakos, még az itt levő katonaságot sem véve ki, korán reggel a nagyharang félre verése után a szokatlan vendég pusztítására indul, melyek mindaddig elnem távoztak, míg minden felemészthető zöltséget elnem fogyasztottak. Ehez járult aztán a nagy marhavész, melyben minden szarvasmarhája elpusztult, a lakóság sirva nézett aggasztó jövője felé, mert ezt követő években 1786-ban oly drágaság lőn, hogy a szegényebb néposztály az étlenség miatt pusztult el. Gabona hihetetlen drága lett, fabéjból s törökbuza kocsnából örölt lisztből készült kenyeret ha kaphattott boldognak érezte magát, s ezzel tengette a nép nyomoru életét. A következő év meghozta áldását ugyan, de ekkor a törökháborúra, a katonaság élelmezésére kellett szűken telt kenyerekből s terményeiből sokat adoznia.

A jelen század elején megifjadt szelleme s a múlt század nemességi és köznépe között levő harc mérge megszűnt, csak a felekezetek között levő tollharc tartott még; 1835-től fogva ez

is megszűnt, többé nem kebli dolgok foglalkoztatják inkább, hanem a nemzeti érdek, az ország java. Széchenyi eszméje gyújt, lelkesít, előmozdítja a társulási szellemet, mely csakhamar egy társalkodó egyletnek adott lételt. A város hazafisága megteremti a védegyletet lelkesebből lelkesebb tagokkal.

Pártjára kél mindannak, mi szép s a hazára nézve üdvös. Mint mindig, most is ő viszi a zászlót elől s hozzájárult a nagy eszmék kiviteléhez a szabadság, egyetértés, egység szép szavait, melyeket zászlójára irt, hű maradt hozzá, vagyónát áldozta reá s vérével pecsételte meg.

2. A KATHOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG KELETKEZÉSE S ENNEK A REFORMA- TUSOKKAL VALÓ VISZÁLYA.

Rákóci leveretése után, 1711-ben megkötötték a szathmári békét. Nem volt ellenség, kitől tartani kellett volna. Az országnak Bécsből való kormányzását, úgy hitték állandó alapra fektethetni, ha az eretnek és nyakas szabadság szerető protestansokat a sokat és könnyen tűrő s egyedül idvezítő egyház kebelére visszatérítik. A katolikus bizottság eddig csak félerőszakkal megkísérlett apostolkodását most teljes erejében kifejthette, s mindenütt tért foglalni törekedett.

E város, kebelében, mely eddig törzsgyökeres magyar ajku s magyar vallású (reformatus) lakósokból állott, idegen ajku s vallású lakósoktól menten követte kitbeli meggyőződését annélkül, hogy ebben valaki által megakadályoztatott volna.

Most kath. térítőket kénytelen befogadnia, kik pártoltatva a megye élén álló katolikus fő

és kamara-ispánok s más magas állásu haivatalnokoktól megkezdik ez időbeli szokásos módon működésüket, s térítésöket fényes eredmény koronázza. Hivei kevés számú hivatalnokokból álla ekkor, később ígéret-, fenyegetésekkel, házassági megszorításokkal, rendszeres hódításaikkal több lelket nyertek meg az egyedül idvezítő tannak.

Az eredménnyel nem elégedtek meg, hogy a hivek száma növekedjék, Haller Pál gróf buzgó kath. fő úr, eddig oláh nem lakta (1726-ig) városba, jobbágyait megtelepíti; oláh zselléreket hoz, kik kath. szerbe járva szaporították az egyházat 1780 tájáig. Ekkor a város egy darab helyet szakaszt ki számukra a Szalkapatak mellett a gub. rendeletére, s oda templomot építenek.

A csecsemő egyház három évtized után férfi korba lépett. Megerősödött ugy anyagiakban, mint hivek számában. A szent Ferenc rend, melynek két tagja apostolokhoz illően hona alatt hozta minden vagyonát, most oly helyzetbe jöttek, hogy 1743-ban resedentiajuk 3 negyed részét a ref. egyház birtokára felépíték.

Ez egyház, mely nagy szorongattatások közt volt, csak most veszi észre károsodását; protestál a foglalás ellen 1744-ben a fő consistoriumhoz igen tartozkodolag felir elfoglalt birtoka ügyében: „gondolkoztanak-e azon a franciskanusok ő kegyelmek, hogy a reformatusoktól elvett fundusokon magokat békességesen perpetuálhassák? Grof Mikes István, Pap János számukra deveniált háznak árát ő kegyelmek helyett kifizette 80 frt. de a mellett a fundus mellett vagyon az egyháznak ötödfél része, melyeken fekszik resedentiajuk

nagyobb része, melyekről levelek vannak, melyekre jussa s proventusa vagyonaz n's szent Ecclesiának, melyért akkori kamara ispánnál emlékezett tétett.¹⁾ Megbiza az egyház az egész tractus kursorát Dioszegi Mihályt, minden ez ügyre vonatkozó iratok átadása után, hogy menjen Szebenbe s ott a kath. status előtt urgeálja magát hazája s ekkleziája hasznára, Isten iránt való buzgóságából magára is vállalta, hogy a mit legjobban tehet megteszi. Miként dőlt el ez ügy jegyző könyvekben nyoma nincs.

Ezt megelőzőleg 1729—30-ban mikor a ref. belső emberek számára s a deákok tartására járt beneficium, só és pénz adás belett szüntette, a város fizette s tartotta a deákokat, mint sajátját, most már ezt is erőszakkal megtiltották, ehhez maguknak is jogot formáltak, mint felekezet.

Ekkor az egyház magára maradt, papjait miből fizesse alapja nem volt, s alig tett egyegy pap fizetése 40 forintot.

Az ekkleziia még eddig ref. vallásu hivatalnokokkal egyetértve a papfizetés alapjára öt tízedre osztja fel a várost, s vagyon arányában a hiveket megrója (1730—40.) Többen fizetni nem akarják, pedig sem az egyháznak, sem az iskolának alapja nincs. Ez időszak a ref. egyházra nézve a megpróbáltatás nagy napja s a katolikuskok örömnépe, mert, hogy az önként ígért fizetés alól meneküljenek, a katolikus vallásra tértek.²⁾

^{1.)} Egyh. jegyz. 1744. Kamara ispán Kászoni István volt.

^{2.)} Egyh. jegyz. könyve.

A megmaradtakat ez nemhogy elcsüggesztette volna, hanem még nagyobb s buzgobb tevékenységre s áldozat készsége serkenti s oly példáját látjuk az önzetlen áldozat készségnek, minőt az egyház jegyzőkönyve többet felmutatni nem tud. Mint az aranyat a tűz, úgy a ref. egyházat e tiz év próbálta s tisztította meg.

Ez aratás volt a kath. egyházra nézve s most már hivekben is öregbedve egy lépéssel tovább mehettek. Mindig a megye avatkozott a dologba s intézte az egyház ellen támadásait, nem is említvén, hogy a ref. egyház, mivel elromladozott templomát, iskoláját s mellettek lévő kerítést felépíték, kijavították bűnül rották fel s az ország gyűlés előtt bevádolták. Csak erélyes gondnoka Mosa László buzgósága mentette meg s vezette ki az örvényből az egyház ronesolt hajóját. ¹⁾

1741-ben a város tanácsához sok oldalú s a ref. egyház romlására vezető erőszakos követelés jött, melynek előzményei lehettek, a válaszból következtethetünk tartalmára ²⁾ mely így szól: „I. Apafi Mihály fejedelemtől adatott Csátán Deésvárosának, mint ref. városnak, mint az adomány 18. pontjában látszik 1621 (talán 1661?) kegyelmességből az ország deputátussai is Béli Pál, Kornis Gáspár, Haller Jánostól is constitutioink nem taxáltatván a ref. fejedelmektől a reformatusoknak kegyelmesen conferaltatott jogszágozskából, hogy katholikus atyánkfiaiinak is adjunk nem látjuk utját.

¹⁾ Tört. lapok. 1875. II. év. f. 5. sz. ²⁾ E rendeletet nem kaphattam meg, csak a válasz sejteti, mit tartalmazhatott, keltezve 1741. január 8. Resolitió dnum refforum Oppidi deés ad puncta postulaton. Cathorum romanum.

2.) Ezen malom jollehet a városé volt, mikor katholikus uraimék a nemes városban mint-hogy nem is voltanak, nem tartották; post revolutionem penitus desoláltatván s remitáltatván azon malom 16 privatus ref. emberek találkoztanak, kik ezen ruínát a refta, ekkla és papok fundussaival is restaurálták, minthogy a mai napig is azon malomban a ref. prédikátorok s eklának több vagyon 500 frtjánál azon becsületes privát emberek és a ref. ekkla minthogy nagy gátunk conservatiojára insufficiensek voltak átadták ennek a n's városnak. De et fromtis fundamentum et reformatorum et ecclesiae reformatae mindazon által mi reformatusok nem nézván per Christiana harmoniara azt tettük — — — — —
— hogy mindezen malomból mind esatánból fát, buzát a tisztelendő Resedentiának bizonyos summáig esztendőnként administráltunk. Ugy a malomból is a mi proventusocska jó azt a város közönséges hasznára sine recepta religionis fordítottuk.

A malombiroságot is egy catholicus atyáknak megengedtük, s most egy malombiró catholicus. Pedig a ref. ekkla curatorát illeti a malombiroság, a fundus odavaló.

3.) Ez az officium nem sokat importál, de ha importálna is valamit palpabiliter soba eddig nem jött censum a religió notariusunknak constitutiojában, hanem a ki képes annak íteltetik. — A hadnagy 9 évig legyen reformatus a 10-dikben catholicus, minthogy a város $\frac{1}{10}$ -e sincs catholicus. — Tisztségi hivatalra bevettük kath. atyáknak fiait, arra nézve semmi panaszok nem lehetvén. Az nemes ország törvénye ellen, semmit tenni

nem kívánunk, nem vétettünk, ennekutánna véteni nem kívánunk várván alázatosan M. Gr. Főispán ur válaszát: alázatos szolgálai a deési ref. tusok."

E válasz még nem eléggé mutatja minden szorongatások között levő ekklézsiának joga érzetében igazságát, de eredménytelen maradt, mert a harc folyton megújult s mindanyiszor nyomossabbakká váltak, hogy tovább az ügyet elodáznikok nem lehetett, mint mutatja 1755. dec 14-én 85 jk. sz. mely szerint: „Bizonyos punctumok alatt való pretensiot adtak be a kath. uraim eőklemek a Melts. Reg. Guberniumhoz:

1.) Hogy ő Felsége kegyelmes parancsolattya azt kívánván hogy minden officiumokban signater assessorii hivatalban mind a két religion levők equale numero bevásztassanak.

2.) Notarius, jollehet mostani notarius fungál, de ebben is a catholicusok assummaltassanak.

3.) Csatán bizonyos szolgálatot prestal a ref. religion levők számokra a kath religion levőkre is prestaljon.

4.) 5.) A ref. religion levő ministerek, két papnak, mesternek, kántornak és harangozónak a Communitás közönséges proventussa, bizonyos számu bor, buza, fabeli fizetés mégyen, ahoz képest a kath. részen levőknek is hasonlólag subministraltassék nem külömben.

6.) Az ispotály földekből stb. stb.

Mely punctumokra nézve tettsett a tanácsnak egymás között megegyezni:

1.) Eddig is, ha kath. atyánkfiai csak magunk között atyafiságosan említették volna is praetensiojukat az ő Felsége kegyelmes paran-

esolattya szerint aequaliter meglett volna, de magok is látván kétség kívül, hogy olyan és annyi számból álló subjectumok nincsen Cath. atyáinkfiainak, azért nem urgeáltak és nem suplealtatott már a minemű subjectumok vagyon, azért is eő kegyelmeknek hakiket kívánnak igen is ő Felsége parancsolattyanak és az atyafiságos necessi tudonak ex homagiali obligatione az nemes Vniversitaseleget kíván teni.

2.) A notariusi hivatalnak perpetuatioja mind cath. mind ref. atyáinkfiaiból álló generalis confluxuskor egész Nt Comunitasnak concessusából lett, akkor senki nem Contraversiált és így még habilis léssen, mostani notarius fungáljon, míg azután olyan ehez hasonló Notarius személyt adnak elő stb. stb.

3. A mi a csatániak szolgálattytát illeti a ref. tusok is jollehet Vi constitutionis tartozának a ref. ecclesia mindennemű szolgálattytát praestalni, mindazonáltal ennyire is szaporodván a romano cath. számok precaris tettenek egy s más szolgálatot a ref. ecclesia számára, minthogy ez jure az Vniversitás joszága és ha miben mikor jelentették szolgálattyukat cath. atyáinkfiai, egyikünk sem volt benne contrarius, úgy ezután is egynek másnak szolgáljon az Universitas hírével és engedelmevel annualtuk.

4.) 5.) Determináltatott, hogy a cath. ecclesia számára is annyi bor, buza s egyéb beneficium adassék ex fundo commune mint a reformatusoknak, kivévén a harangozót, ki a városra vigyáz, és a sokadalomnak kiharangozásáért, takarodásért adatik a ref. ecclesia részére külön fizetés.

6.) Lásd a korháznál.

7.) Ebben eő kelmeknek elégséges informatiojok nem volt az Ns. Város ratiojának ventilatiojakor mindenkor eő kelmek közül is jelen szoktanak lenni még pedig ex primariis a Moltóságos Fő Exectiora beküldetnek a ratiok, de egyikben sincs semmi emlékezet, hogy az Ispótyálybeli szegényeknek kik csak hárman, négyen szoktanak lenni (azok is alig élhetnek a fundatio-nak vékony volta miá:) csak egy véka gabona adatott volna ex fundo publicu, minthogy nem is adatott.^{a 1)}

Ezek szerint a két felekezet testvériesen megosztoza a vagyonon, mindazon által nem hagytak fel időnként gyarapítani a másik rovására javaikat s ebben az időben a catholicusok részére hajlott az igazság mérlege s hogy ez folyton megmaradjon e felett örködött a szerzet főnöke, a főispán és a Gubernium.²⁾

Megjegyzés. Ez időszak oly mostoha volt az egyházra nézve, hogy minden nevezetesebb ref. családnak eredetét kutatták, hogy minő vallásban születtek s azokat a r. k. hitre téríteni akarták. Lásd e tárgyat bővebben 1774 évi megyei jegyzőkönyv 336. 338. 339 jksz. alatt s ez időt megelőző éveket.

1.) E kényes időbeli hiányos jegyzetek csak a jegyzőkönyvekben vannak feljegyezve, az erre vonatkozó kérmény gubernialis rendeletek a levéltárból hiányzanak.

2.) A kath. egyh. hözség iskola helyet is követel a várostól sok panasz után kap nem egyet, mivel ezt jónak nem tartotta, hanem 1750—60 közt kettőt is. A város adta a mostani leány isk. helyet; később csere után a piacon szerzé a flu isk. számára való helyet. L. Ez időből a város és a megyei levéltárt.

Rendszeresen hódítottak s észrevétlenül a reformatusoktól mind nagyobb nagyobb tért foglaltak el. Ezek jogaik sértése érzetében deputatiót deputatióra halmoznak jogorvoslatot keresvén, panaszukat a félelem miatt előadni sem tudták csak körül írva folyamodtak a fő consistoriumhoz; „nagy inségre s utolsó tehetetlenségre s pusztulásra közelgető állapotjára s specialiter pedig melyben az nemes hazának nagyobb része által ment, nem különben romlott helyünkön sok színű ábrázatban megbomlott súlyos és siralmas ítéletekre nézve kívánjuk megtalálni a Supr. consistoriumot T. D. M. által ¹⁾ hogy minő tövisek közé tétettünk az szomszéd atyafiaknak csak nem példabeszéddé lettük.“ Ez irásnak oka az volt, hogy a catholicusok a templom elfoglalására tettek kísérletet. Először az ovárbeli, hajdan kápolna helyiséget most szintén annak nézték ki, hogy a reformacio előtt való helyzetébe állítsák vissza. Nagy processiot tartottak, templomot, ovárt megkerülték s ünnepélyes predicatio s nagy éneklés között keresztet ástak bé annak jeléül, hogy hatalmukba vették s ezután a templom előtt akkarták feltüzni a keresztet, de a kor szokása szerint az egyház „armata manu“ ellene állt. A ref. nők, leányok s női ruhába öltözött fiatalok védtek meg a templomot s üzték el a hatalmaskodó barátokat. Az ovárban felállított nagy kereszt sem lett sokáig állandó, nagy „szélvész támadt az törte ki,“ ²⁾ valóban pedig kivágatott. Az emléktorony javítását e

¹⁾ Pioszegi Mihály.

²⁾ A vizsgáló bizottság ennyit tudott kideríteni.

catholicus mozgalomnak tulajdoníthatjuk s most új feliratában „Sacellvm“ nevet nyer. ¹⁾

1750-es években a két eklezsia között való viszály tető pontját érte el. A folyton megújuló rendszeres követelés, mely a ref. egyház rovására történt a híveket elkésérítette s egymást kitelhető módon gunyolták; pasquilusok, gunyiratok egymást érték, melyeket a reformatusok a zárda ajtajára, a kath. pedig a nagykapura ragasztának fel, (1753. januárban). Azon kívül éjjelenként gyakori véres verekedésre került a dolog a két ellézsia hallgatói között. Nevelte a viszályt még az is, hogy a ref templom elfoglalását több ízben megkísérlették. 1754 nyarán ²⁾ 1760-ban a kath. nagyok processioval indultak meg s a templom alsó bejáratánál ütötték föl a keresztet, de az összegyűlt hívek elűzték, ezután a felső bejáratnál tettek próbát, itt már véres verekedésre került a dolog. A gubernium „az publica tulmultaikról vagy insurrectiokról nevezetesen a templom elvétele felett esett insurrectiok és a tolvajkiáltásra felnem kelés ügyében két rendbeli biztost küld, kik ezenkívül az ovárban mostan (1760) ³⁾ erigált keresztnek defendatioja

¹⁾ Nyugati oldalán e felírás van:

Magna Therésia Romanorumque induperatrix
Sceptra tenet regit et dum septem Castra potenter
Interioris item. Szolnok moderatur habenas
Paul.que.Stirps promptuat quibus heroibus editus Habler (Haller)
Supra mille annos et septem secula quando
Quinquaginta octo numerares messis aristas
Restaurat rursus hoc aetate S a c e l l v m
Ductor nobilium Bonis hunc dixere Joannem Ao. 1758.

²⁾ Városi jegy. 1754. Ott. 120 jk. sz. a.

³⁾ 1760. 138 jk. sz.

íránt perágáland communis inquisitiojára lettek kinevezve 142 jegyz. pont alatt s executio is vétetett Mltságos Főtiszt urunk méltóztatott az íránt is gratiose comunicálni, hogy a ref. ns. ecclesiának is lévén nagy megbántódása és a templomok íránt indult zendülésnek elcsendíthetéseire inquisitio peragaltatott, minthogy úgy hallatott, hogy elvélő cath. személyektől eshetett volna a zenebonának terjedése.“

A vizsgálat után a templom elfoglalásával felhagynak a catholicusok, de úgy látszik, hogy mégis ők lettek a győztesek. Az ovárban felállított kereszt (1760. okt. 8) továbbra is ott maradt. Ebben a ref. egyház megbántódását látta, mivel az ovár az övé volt, a kereszt felállításával pedig a kath. egyház tette rá kezét. Ebből per lett; 1760-ki október 12-én, vasárnap délutánján mind a két ekklézsia tanuival megjelent, kiket e tárgyban kiküldött bizottság megszavaztatott. Az összegyűlt sokaság ujongott, gunyszavakkal illette egymást. Felhevült sokaság ebben a gyermekeket is buzdította s következése az lett, hogy e nap estvéjén „a keresztnek helytelen maculatioja esett“ miből egy hosszas vizsgálat származott. „Szemmel látott valóság nem bizonyítja, de az dolog magával hozván a consequentiát“ a gyanú 3 ref. vallásu gyermekre esett, kiket aztán a magistrátus a Grof Főispán urnak, mint fő syndicusnak ezen vármegyében levő fő magistratusnak ab ultroque officio per deputatos repórtaltatott iudiciumhoz eő Nagysága is Opinioját gratiose annectualván, hogy in loco a publico scholabeliek előtt in exemplum aliorum még pedig a ref-

ta schola előtt közönségesen veszűztessenek meg determináltakat." ¹⁾

A vizsály ezzel nem hogy csillapodott volna, hanem fokozodott. A kath. egyház hiveit a városi hivatal minden osztályára bejuttatta, kik között a felekezeties surlodás, engedetlenség napi renden volt. A gubernium a dolgok elintézésére biztosokat küld, kik 1766 okt. 17-án 138 jk. sz. alatt „erigalodott differentia végett Attyai kegyes adhortatiot tőnek Supe eo: „hogy valamiképpen eddig Nemes Deésvárossa Lakosi között mind az Religio mind az Magistratusból való alsobbak dependentiajokra nézve ez Nemes Hazában discséretes emlékezet forgott vala mely mostan nagy részében viszálykodást szénved, tehát azon előbbeni csendességgel tellyes Hármonia helyreálltassék és ennekutánna a magistratus mint Fő az alatt valókat mint tagokat a miben lehet és az igazság hozza magával conservályák és elősegittsék ügyökben s panaszos nyavalyájokat; ellenben pedig a Városi Köz Rend is az főt (hadnagy) ne marcangolja Hanem atyai intéseinek, végezésének, parancsolatinak illendő fiui engedelmességgel annuáljon addig pedig mig Szebenben az Mlgos kir. Guberniumhoz alázatosan submitált operatiojokra nézve kegyelmes válasz érkezik az Parsok zugolodni evitályák, had hallattassék az Város utcáin öröm, áldás és egymáshoz való Békességes kívánás." ²⁾

¹⁾ Jegyzőkönyvben névleg megvannak nevezve nem csak a tettesek, hanem a büntetés végrehajtói is.

²⁾ Városi jegyz. ez időből 1098. l. Miként intézték el az ügyet ettől, valamint az templom foglalásra vonatkozó adatoktól egy előrelátó megszabadította, csak a jegyzőkönyv rövid kivonata tesz róla sokat mondó feljegyzéseket.

A vármegye, melynek élén catholicus férfiak állottak pert indítottak az egyház ellen az ovárt a gubernium a megyének ítélte s Teleky Lajos gr. által be is vezettette, hogy oda megyeházat építsen. Az ekklézsia az ellen 1808. máj. 29-én repellalt a többek között indokolván, hogy az egyháznak csűrös kertjéhez zsellérház- s hajosmalmához az ut az ováron keresztül vezetett századokon át háborítlan használta stb. stb. Mikor József császár benjárt 1773. jun. 24-én is pretorialis házat akart oda építtetni, de miután megértette, hogy ott miféle monumentalis épület vagyon, meghagyta hogy az ifijuságnak mulató helyül planisáltassék, fával beültessék; a magyar nemzet dicsősége kívánja e monumentum szabdon maradását, mert ha beépítenék becsét örökké elveseszné. Akkori főispán Kornis Zsigmond gr. mondotta, hogy oda pretoriális ház és kápolna építtessék, hová a catholicusok bucsura, processiora járnak — mely megbotrákoztató türelmetlenség volna — mert a kath. természete, hogy a hova befurkálhatják magokat tovább, tovább foglalnak, mint elfoglalták az egyháztól 1738-ban mikor az ekklézsia tulajdon fundussára telepedtek meg, az ekklézsia könnyen hadta, mert az idő kényes lévén mindenben nekik lett igazuk s ha e helyre pretorialis ház és kápolna építtetik, ki tudja nem lesz egykor elastrommá? Sőt azt is tervezte a főispán, hogy az ekla parochialis épülete az ovárból foglaltatott el s kijáratja s plébaniát építenek oda. Régi planuma ez a katholikuskoknak, hogy oda be furkálják magokat, de Mária Terézia alatt 1766. armata manu, resisteáltak s abban maradt a dolog. Azért kell a dolognak

most ellene állnunk —, mert most a vármegye palástja alá rejtik magukat — nehogy századok múlva késő unokáink negsirathatnak, de meg nem orvosolhatnának.“

Az egyház erélyes intézkedése következtében a megyeház építése abban maradt; e téren több kísértésnek nem voltak kitéve. Annál inkább előnyben részesített a város által úgy, hogy ez többel segíté a katolikus, mint a reformatusokat. Sőt kérdést támaszt a tanács útján „mutassa ki, minő alapon kell hogy a város allodialis pénzalapjából a reformatus papok-, s kántor-, s rektornak fizessen?“ 1823 egyh. jk. szerint.

Az egyház hivatkozik kétszáz éves gyakorlatára. Donationalis leveli a püspökséghez küldettek fel 1779-ben s ott veszett a nélkül, hogy másolata megmaradt volna, ez Bécsbe küldte ¹⁾ Ez indokolatlan feleletnek eredménye csak a régi maradt, a kath. egyház dacára kevesebb számának több pénzbeli segedelmében részesített a ref. egyháznál. 1825-ben azon kérelemmel járul a tanácshoz, hogy az allodialis pénzből adjanak annyt, mennyit a katolikusoknak adnak. Ekkor kérésüknek sikere is lett. Ez idő után a felekezeti surlódások enyészni kezdenek, helyét a nemzeti ujjá ébredés korszaka foglalja el, mely 1838-ban megzavartatott, midőn a kath. egyház reversalist vévén a megesketendő személyektől 7 ref. szüle kereszteltettette gyermekeit kath. pap által, mi ellen a fő consistoriumhoz folyamodott s az ügynek komolyabb fordulata nem lett. 1848-iki

¹⁾ D. Hosszu István jelentését 1824 ról. 1784 jkőnyvet és 1822—25 év közöttieket.

nemzeti nagy átalakulás testvéries egyetértést, jogegyenlőséget szabadságot teremtett.

3. TEMPLOM ÉS KÖRNYÉKE, HARANGOK, FELIRATOK S EZEKRE TETT ADAKOZÁSOK.

Mult század végén 1697 március 12-én támadt tűz a templomot s a körülte levő épületeket elhamvasztotta. Az ekklézsia a várossal egyetértőleg a „kurucvilág“ kezdetéig újra felépíték s az akkori körülmények szerint a templomot ülésekkel látták el. Jött Tige labanchada 1704-ben, s majd egy más két év múlva, mintha versenyeztek volna a pusztításban, a mit az egyik meghagyott, megsemmisítette a másik. 1706 február hava a templom pusztulás és szentségtelenítés hónapjává lett. Székeket, karokat, szószéket összetörték; minden ékességeiből kifosztották. Orzott vagyon tárháza s talvajok barlangja lett.

1711-ben az előbbi évek romjaitól megtisztították az egyházat, az égető szükséghez mérten isteni tisztelet tartására alkalmassá tették; a nyomoruságos időkről így emlékeznek meg: „Minekutánna Isten az ő népéhez megengesztelődvén kegyelmes orcájával hozzá fordula és az napok után, melyekben látá nagy nyomoruságot emberi reménység felett kegyelmesen megvigasztalá avagy csak némely részében kívánt nyugalomát megadá; az ő népe között is mirólunk is elnem felejtkezett, sőt mivelünk is nagy kegyelmesen cselekedett siralmas bujdóságainkból a minthogy megtéríte a képpen romlott helyünben hatalmas karral vezérlé szép nyugadalommal megtelepité ennekeltte rajtunk árviz módjára által menő félelmünktől, rettegésektől megüresítette életünket és mind ez

ideiglen nyugadalmassá tette, kiért az első egyedül való Istennek neve szenteltessék s dicsőíttessék, mindörökké. Minekokáért miis a mi kegyelmes Istenünket a ki bennünket mind ez ideiglen mibennünk méltatlan edényekben megtartotta, mint bujdosásunk napjaiban, úgy elpusztult lakó városunkban való megtelepedésünkben sokképpen magát megdicsőítette, akarván dicsőíteni és ő felségéhez való háladatosságunkat megmutatni, legelső tisztünknek ismertük, hogy az Istennek templomát, — mely városunkban épített ily véggel, hogy legyen Istentiszteletünk hajléka és az imádságnak háza romlásból felvennők, melyektől az idő mostohasága megfosztotta vala azon ékességgel felruháznok egy értelemmel és akarattal — — — mely szent szándékunkat Isten annyira elősegítette, hogy már az asszonynépek székei megvannak, de mivel az asszonynépek között sok versengés volt a székek között pretendálván az atyafiságos just.“ Ezután néhány szabályt állit meg a consistorium, mely a templomban való magaviseletet, ülést, idevaló és idegen hivekkel szemben tárgyalja. Felosztja családonként, rang fokozat szerint, nem tekintvén a padokat csináltató családokra; felosztja 242 templomba járó nő, — még ugyanez évben a férfiak székét is elkészítették — 181 férfi között, mindkét nemen levő gyermekeket is bele számítva.

A templombeli ülőhelyeket többször kellett még rendezni s leginkább husvétünnepére készültek el a felosztás- és rendezéssel. Felosztották: 1728, 57, 68 és 77-ben, mikor az ekklezsia 68 betelepült családdal szaporodott; ilyenkor a rendszabályt felolvasták s ezek megtartása felett a consistorium az egyház fiak által szigoruan felügyeltetett.

A templom még akkor padozat és karzat nélkül volt, boltozata is hiányzott. A belső emberek a férfiakkal egy soron ülve székeik annyiban különbözött a hivekétől, hogy ezeket a kegyes szivű asszonyok kivarott szőnyegekkel és takarokkal látták el s diszítették fel. A pap istenigéjét törpe fatalpal ellátott deszka szószékéről hirdette e miatt „a tiszteletes papok szavok nem volt hallható egész templomban.” A mennyegzet még nem volt megszínálva, ezt 1726-ban teszik.

A templom építése lassan haladt, az egyház hiveinek buzgósága minden felől igénybe volt véve. Minél nagyobb volt a szükség, annál nagyobb lett „az Isten dicsőségére” tett adakozás s az adakozók száma. 1752-ben a most is meglevő kő szószéket építék fel s rajta:

„T: I és B: I: 1752, II Mos. XVII. v. 15. 16. A JéHova én László (m.) Bizonyára az Urnak keze Vagyon az eő KIRÁLYi Széken,” felírás van.

A ekklézsia előbb használt prédikáló széket a szintén nagy szükségben levő páncélesehi ekklézsiának adományozta 1753-ban

1748-ban ¹⁾ a kántor s deákok számára az éneklőkart építék; 1764-ben a templomot padozattal látták el; 1776 júliusban a sanctuariumot vették boltozat alá.

1770-ben a templom ablakait s leomladozott vakolatát javították ki. A déli ablaka felibe kívül írák:

DEOTOM AUXILI ANTE, ECCLESIAE REF: DESIEM-
SIO PEMFER EMIE, ENCACNIORUM AEDIS HUIUS
SACRAE OVO ADLANTUS ORINTA LED . O . MAIO
FAC TAS UTDI . . EN . . . E P PSI D
. 70.

¹⁾ A templom kulcsa az idő kényes volta miatt mindig az első papnál állott. Egyh. jegyz.

A szentély déli oldalára kívül:

(Jehova nissi) יהוה נסי

SACRAE AEDIS HUIUS HOTC D'ISTAE
 RASI AM SZACSVAI
 ODOM PROPUSE STOPU . OIO ETLO CO-
 HUIC . . . AFIOSAE HABITATIONS TAIVEN. *)

Belől a templomot 1779-ben vakolják meg s meszelik ki, ugyanakkor építtetik a menynyez-
 zetet, melyre az egyház jelvényét (pecsét) mint
 most is látható, festeté s a következő sorokat
 iratá reá:

INSIGNE ECCLESIAE REFORMATAE DESIENSIS CUJUS
 TEMPLUM HOC RENOVATUM. SUPERINTENDENTE
 PETI W. CSERNATONI CURA, ET INDUSTRIA SPEC-
 TABILIS DOMINI ADÁMI SZACSVAI ANNO DOMINI
 MDCCLXXIX.

Ezt félkörben veszi körül:

SICUT LILIUM INTER SPINAS, ITA DILECTA INTER
 FILIAS. CANT. II. VS. 2. 1.)

Ugyanez évben ékesítették fel a szószéket
 koronával; építtetőjének buzgóságát hirdeti e
 körirat:

JERTEK MENNYÜNK FEL AZ URNAKHELYÉRE
 A JÁKOB ISTENÉNEK HÁZÁBA, HOGY TANIT-
 SON MEG MINDENEKET AZ Ő UTAIRA.
 ISTEN DICSŐSÉGÉRE ÉS A DESI REF. EK-
 KLÉSIA SZÁMÁRA ÉKESITETTÉK, MOSA-
 LÁSZLÓ FELESÉGÉVEL NAGY ZSUZSÁNNÁ-
 VAL 1779.

*) Mindkét felirat csak a vakolatra van vájva, az idő
 annyira elkoptatta, hogy kiolvasása lehetetlen. Vastagabb
 írású betűk tisztán látszanak míg a többiek alig vehetők ki,
 a kipontozott helyek a betűket jelölk és sorokat, melyeket
 kibetűzni nem lehet.

^{1.)} 1846. Kérdés tétetett a consistoriumban, hogy a
 templom mennyezeten vagy pecséten levő jel az ekklézsia
 címére-e? E kérdést a cons. hallgatással mellőzi.

Torony felől levő kart mint a felírás modja :

„Néhai Tek : N : Petki Nagy Sigmond

Uram Isten Dicsőségéhez való buzgóságából csináltatta vala e Kart 1720 Esztendőben. De annak utanna Titt. M. Frátai Farkas János Uram Elete Párjával, Beregszászi Susánnával, Renovatatta. Anno 1765-dik Esztendőben, hogy egyenlő legyen a másikkal“ mely a templom éjszaki oldalán nyugatról keletre van építve, s melyben a nemesi cimere van festve s gyűrőjében egy galamb s alatta :

„ÉN MAYAR FRÁTAI FARKAS JÁNOS ELETTEM KEDVES PÁRJÁVAL BEREKSZÁSZI SUSÁNNÁVAL TAPASZTALVÁN magunk Jó Istennünk Jó akaratyát és Ezen Nemes Ecclesiának is bizonyos respectusát Jó indulatyát. Háladattosságunknak megmutatására csináltuk ezen Kart, tulajdon magunk kölsegeürkkel. Anno 1765-dik Esztendőben dieb. Januarij et Februarij.“ ¹⁾

Jelen század elején 1806 ban a templomot újra meszelték s régi feliratai homályba maradtak akkor csak a torony felől levőt tartották meg, mely igazittatása idejére vett világot:

RENOV. I.) MDLXXXVIII, II.) MDCL. III.) MDCCXII. IV.) MDCCLXXIX. V.) MCCCVI CURATORIS SP: DNI JOS: MOSA DE S. BERKFSZ. ²⁾

¹⁾ Farkas János e Kart azon feltétel alatt csináltatta meg, hogy az egyház adja át neki 300 forintban a véutcai ispotály házat, melyre ő még 100 arany érőt építet s haláláig használja s azután ugy a mint van maradjon vissza az ekkleziának. 1764 évi jkönyvszerint.

²⁾ Bod Péter és utánna Kővári L. azt állitják, hogy 1505-ben ujították meg először, mely javításról e felírás semmit sem szól.

Ezzel szemben a szentélyt övedző bolt ivre:
 (Jehova) יהוה SZENT HELY EZ ISTEN HÁZA,
 MENY-ORSZAG KAPUJA. I. MOS. XXVIII. VS. 17. URAM
 SZERETEM A TE HÁZADBAN VALÓ LAKÁSOMAT-ÉS
 DITSÓSSEGED HAJLÉKANAK HELLYÉT. SOLT XXVI.
 VS. 8.

1780-as években közadakozásból először szó-
 lalt meg a diszes orgona. Az imádkozásra gyűlt
 hivek, kiket annyi veszély környezett, mintha
 biztást nyertek volna hangjaiban hitben megerő-
 sődve énekeltek:

„Erős várunk nekünk az Isten . . .
 Megszabadít veszedelmektől,
 Melyek ránk jönnek minden felől.“

Az idő s a használat megrongálta, 1818-ban
 megújították s megfordították, de helyét 1835-ben
 egy nagyobb szerű 14 mutatioval ellátott 3 ezer
 forintba került orgonával cserélték fel.

Bal szárnyán:
 Solt. XCVII. 77. ÉS
 MONDJATOK
 DICSERETET
 AZ URNAK
 MUZSIKÁVAL
 ÉS ÉNEKLÉSSEL.

Jobb felől:
 Solt. CL. 15. 4.
 DICSÉRJÉTEK
 AZ URAT
 SIPOKKAL ÉS
 ORGONÁKKAL.

Ezen kívül Kereső Lászlóné Körösi Zsu-
 zsanna 1785-ben a szószéket egy nagy öreg
 Nagy-váradon MDCLXI-ben nyomtatott bibliával
 látta el, melyet ma is használnak.

A templom alatt levő sirboltba a mult szá-
 zadban ingyen temetkeztek, egyes kitünőbb vi-
 lági és egyházi személyek, kik az ekklézsia iránt
 hő részvétellel viseltettek. E szokás fenmaradt
 1711-ig, mely időtől fogva, hogy az ekklézsia
 sanyaru helyzetén némileg javítva legyen elha-
 tározták, hogy temetkező helyet csak annak ad-

nak, ki ezért 100 forintot fizet. Az egyház vagyonosabb tagjai tömegesen siettek e váltság pénzt lefizetni s úgy tekinthetők, mint az egyház jóltevői.

Templomba való vitelt és temetkezést többször eltiltották s mégis szokásban maradt; 1854-en innen teljesen beszüntették; a templom e részét betömték s faragott kövekkel 1858-ban berakták.

A cinterem vagy a kastélyba való temetkezés szintén csak díj mellett volt megengedve azoknak, kik az egyház pénztárába 25 frtot fizettek. Kormányi intézkedés folytán a 18 század végén belett szüntetve s a mostani Nagy-vagy a Kakas-hegyen levő sirkertbe temetkeztek, 1850-es években az idevaló temetkezést is beszüntették.

A halottnak a templomba való vitelét 1718-ban s ezután többször megtiltották; ragályos betegségben levőket is bevitték, később csak a templom bejárójánál tették le. E részben való intézkedés 1864-ben történt utoljára, midőn úgy a város, mint az egyház szigoruan eltiltotta, s azóta kevésbé vagy nagyon ritkán élnek vissza e rendellel.

A torony 1697-ki tűzveszély alkalmával megmenekült. 1700-tól fogva három harang hívja imára a hiveket. Beállott kurucvilágkor a város, mint féltő kincsét, a harangokat a toronyból levéteti s elrejtí az ellenség szeme elől s ezt mindanyiszor ismétlé valahányszor veszély fenyegeti az egyházat. 1711-ben a három harang közül Diószegi István által ajándékozottat keresztényi szeretettől sugalva adja a Magyar Laposi ref. egyháznak, mely ellenséges tűz miatt toronyával együtt harangjok is megemésztetett ily

határozattal: „Minthogy Isten Ő szent felsége romlott városunkat ekklezsiánkat több jó tétéményei s kegyelmességei között abban vigasztalta meg, hogy sok ítéletei után ekklezsiánknak több bonumai elveszvéen harangjainkat megmarasztotta Istenéhez való ebbéli buzgóságát ezzel akarja manifestálni és világ eleibe terjesztetni a tiszt. szt. ecclesia és consistorium, hogy a — — — — conferált harangocskák adja és conferalja örökösön az instáns ekklezsiának jure perpetuo et irrevocabiler.“

1717 augusztus havában a város, a tatárok miatt való féltőkben, a nagy harangot elrejtí a kisebbikket a toronyból levéteti s falábra állíttatja. A harangok helyét örök foglalják el; a vész multával ismét előbbi rendeltetése helyére állítják.

A torony 1722-ben ujitáson megy keresztül, a város a Rozsahegy alatt levő malmának vámjából építteti fel; 1753 június 6-án ismét hozzá kezdenek szarvazatának felépítéséhez e hó 29-én teljesen be is végezik, és még ez éjjel: „ezen szomorú esztendőben és napon oly szélvész dühöngött, hogy s torony szarvazatja de fundibus desoláltatván földre vettetett, concludáltuk, hogy Isten segedelme által hasonló modorban felépíttessék, de ezen munkának végbevételére alap nem lévén a Mélt. Főrendek kerestessenek meg kijelentvén, hogy a mit adtak a toronyra ment fel, jövő vasárnap, hirdettessék ki, kit, kit hogy indít szíve jósága adakozzék s egyszerűsmind a magyarországi ecclesiákhoz is alázatos instantia küldessék.“

A következő évben elkészült a torony meg-

festve gyantározva s a város is új szerkezetű órát helyezett bele.

1790-es években újra igazítás alá jött, a város ez alkalommal szeretetének fényes tanujelét adta, mennyiben a várostól kölesön kért 500 frt összeget, látván az egyház foglalkozott állapotát, elengedte. *)

A Diószegi féle harang helyett a hivek áldozat készsége két mázsás harangot állít fel, melyet 1776-ban vett 136 frton Lázár Györgytől Rettegen; újra öntette a rettegi harang öntővel, e harangot később a babuci egyházával cserélte el s tartott 1819-ig, mikor: "Nagy György harang öntő. A deési nemes reformata ekklezsia újra öntette. Anno 1819. Rettegen" felirattal, mint a 3-ik harangon most is olvasható.

Rákoczi adományozta régi nagy harang 1808-ban meghasadt s az egyház hivei adományából újra önteti Kolozsvárrt, kipotolván 8 mázsa 90 fontra. Minden halott felett való meghuzasáért 2 denárt fizessen, mely összeg ez időtől fogva a papok fizetésének potlására fordittatott 1868 évig ¹⁾. Tizenkilenc esztendei használat után a haza oltárára ajánlotta fel, hogy érc-szava, mely béke idején imára hívta a hiveket, most a szabadság kivívásában győzedelemre buzdítsa s az ellen elérmitője legyen. „1849 május 6-án történt nemzeti nagyünneplés után“ levéttetett s a város saját költségén Kolozsvárra szállittatta s ugyanakkor a második harang megváltása díjjában az egyház 200 ezüst forintot s ezenkívül összes elromlott cinedényeit önként ajánlja fel.

*) 1795. 10. jk. sz.

¹⁾ 1831-ben egy renes forintra emelték.

A dobolás 1711 után többször foganatba lett véve s megis szakasztatott. 1791 január 1-től a város kéri a Consistoriumot, hogy oly harangozót fogadjon, ki a doboláshoz is ért. Tavasz kezdetétől fogva Szent Márton napig éjszakánként minden órát, továbbá hajnali 3. délelti 10 órákor s estvéli takarodás időn egész észtendőn által dobbal üssön el. E rendszert az akkori körülmények parancsolták s tartott kevés változással 1878-ig.

Harangozásra nézve a város 1712, 19, 26-ba, a következő képen intézkedik: „a predicatorok igyekezzenek idején jó reggel könyörgést tenni minden nap, este pedig nap menéskor, hogy ugy a dologtevő emberek mind a kétszeri könyörgésen jelen lehessenek. Minthogy a harangozás a halottat nem idvezíti mégis kinek halottja lesz napjában csak kétszer szabad harangoztatni, reggel 9 és délután 2 órákor ha több halott lesz is; szaggatást összevonást gyűlőt röviden, a férfinak nagy-, az asszonyembernek kis haranggal huzzák.“ Hogy kolera alkalmával mily harangozási rendszert szabtak, erre nézve intézkedést nem jegyeztek fel.

Ünnep és vasárnapokon való harangozásra nézve az egyház intézkedik 1845-ben: Szentgyörgy naptól Szt.-mihályig 9, azután $1\frac{1}{2}$ tiz, $1\frac{1}{2}$ 3 órákor; művesnapokon a négy évszak szerint, mint eddig.

Labanc-sereg dúlásakor a kőfalak által védett kastély és templomba csak erőszak árán juthatott bé ellenség. A lakósság értékesebb holmiját ide hordta s ennek falai között keresett menedéket. Innen védték magukat, míg a németek a főtér felől való részét lövöldözték s rontották le; s a négyszögletű bástyában is nagy kárt tettek, de ezt

a 18 század második évtizedében felépítették. ¹⁾ A kastély, mely 1717-ki tatár dúláskor megtette volna szolgálatát, nem építették meg. A mult 17. században s a 18-iknak is elején az egész községnek kellett volna felépítenie, „de az idő kényes lévén“ a város az egyházra hagyta talán azért, nehogy köztulajdon címen belekössenek s elvegyék.

1756-ban „a cinterem renoválás alá vétetni határoztatik s arra ajtó és kapu kívántatik, de az egyháznak alapja nem volt, a collecta pénzből építették fel. Emlék táblát helyezének bele ily felirással:

SUB INTESTIS MOTIBUS? HUIUS ET VICINAE PATRIAE HUNGARIAE PER X ANNOS INITIO LABENTIS SEculi DURATIS DIRUTUM. SOLOQUE AEQVATUM PLUSQVAM XL. ANNIS JACES, AEGRE RESURGIT INDUSTRIA LADISL: MOSA DE S. BERKESZ SUPR: JUDIC: NOB: K. MARJAI LOCI CURATORUM. AC. HUIJ. JUR: NOTARI COM: SZOLK. INTER: NEC NON STEPH: BALOG ET STEPH: GAL AEDILIUM. ANNO DNI: 1757. ²⁾

^{1.)} Behelyezték falába a város címerét jelző követ. Egy paizson levő ősi kereszttel bíró tornyot és kápolnát, mely felett jobbról egy csillag, balról egy bányász vágásra készülő csákánnyal kezében; a paizs alatt kétfelől cserlevél. Ezt felül koronázza: „JESUS NAZARENUS — REX JUDEORUM — NICOLAUS SÉRENI JVDIX., ANNO 1722.“ Most a ref. templom déli bejárájánál látható.

^{2.)} A mindön ezen és a szomszéd Magyarországon a folyó század elején tíz esztendőn keresztül belmozgalmak tartottak s ez (a kastély) a földdel egyenlővé téve, lerombolva 40 évnél tovább feküdt — nagy nehezen újra felépített Mosa stb, szorgalma által.

Feljárást hagytak a négyszegletű bástyánál; a templom délfelől levő ajtaját is össze ontották volt, egy szóval minden bejárat, akkor az új ajtó homlokzatra ezt vésették:

ANNO 1756. IN DIS CVRATORV LADISLAI
MOŠA.

A kastély fala mellett a múlt századok óta husáruló hely volt, melyektől az egyháznak egy német forintot fizettek évenként, déli része szabadon volt, 1777 után kezdenek a kőlábak közzé kis boltocskákat építeni, melyeket később lakásokul használtak s használnak maig is.

1760-ban júl 6-án a városi tanács a gubernium rendeletére a piaci pusztá templomot „a mennyiben dűlőfélben vagyon s veszedelmes consequentiája s ledőléstől félhetni, annyi részben a Hadnagy hányassa el s szedesse le.“ Ezzel a város legrégibb s szentebb épületének vége lett. Alsobb része még jelen század elején, 1816 is látható volt. *)

Templom s körüle való javításokra tett adakozások.

A hány jóltevőnek nevét a jegyzőkönyv megörizte, ide iktatni jónak látom, hiszem, hogy ezek száma sokkal több, mint a mennyit feljegyezve táltunk. Alljanak itt örök emlékül, kik a kötelezettekben fölül adományaikkal az ekklezsia fenálását előmozdították.

Dioszegi István utódai 100 mfrt. Korodi László 60 mfrt. (1711—2) Makrai Klára, Salánki Mozesné (1748) 40 mfrt. ad, hogy a prédikáló

*) Város jegyz. könyv 1761—2 júl 6. 92 pont.

széket szerkesszék meg, „hogya a tiszta tanítók szavak az egész templomba elhathasson.“ Kis-marjai Erzébet, Korodi Lászlóné 19 frt 44 d. az ekkla kivált képen való szükségeire Horváth Zsigmond az éneklő kart építteti fel.

Kádár Borbára, Zilahi Istvánné. 30 frt. s ezen kívül zöld selyem takarót szélein arany fonnallal kivarva a pulpitusra, (1748.) (1764.) Pataki László templom padimentomozására 40, az ekkla fundushoz 60 frt. (1730.) Nemptz. Torockai Julia Istenéhez való buzgóságából a templom körül való javításokra Dobokában levő mésszét ajándékozza.

Butyka István templom építésre 15 mfrt.

Harang újból való öntésére: Dioszegi István b. Mosa László, Szacsvai Ádám 10—10 frt. Szentpáli K., Kereső László, Murányi Péter, Csernatonin w. P. Irsai J. Ecsedi László 5—5 frt. Ezenkívül Szabó Gergely, Popus Mihály, Irsai Ádám, Benedek János, Bonis Ferenc, Enyedi Mihály, Dobolyi Bálint, Toth Pál, Pécsi A., Cs. Domokos Ferenc. s a tizedekből többen. 1775.

1776. *Templom sanct. boltozására:* Ersekujvári László 10 forint 10 krajcár. Cs. W. Péter püspök 2 ezer zsendelyt, 10 szál deszkát, és 36 forintot; Teleki Sándor grof 10 frtot, 1779. Bethlen László gr. 5 frt 40 kr. Teks. nts. Weér András, Paatkai László, Nagy István 10 frt. stb. mások rovatal utján s a tizedekből.

1764 Kordai Sándorné Dálnoki Sára 50 frt. Veér Judit kisasszony a karban székek megcsináltatására 20 frt 40 kr. Beregszászi Mozes 10 frt. Kömives Judit 40 denárt. 1767-ben.

1831. A város harang öntésre 502 frt.

4. AZ ISKOLA HELYZETE.

Kuruczvilágot megelőzőleg az iskola lángok martaléka lön, felépítése 1704-ig megtörtént, de ekkor újra elpusztított. A tanuló sereg, mint az akol nélkül való nyáj, széteszlott, s egész forradalmi időszak alatt szünetelt a tanítás. 1712 tavaszán a város építtetéséhez kezd; szükséges anyagok hordására jobbágyait rendeli s háromhavi korcsoma jövedelmét felépítésére fordítja. Ugyanez év őszén az épület alkalmassá vált a Műzsák fiainak befogadására; megkezdődött a tanítás, miután egy scholamestert és 4 deákot hozatott. Az egyház az Isten félelmét s szeretetét kívánta legfőképen beoltandónak a gyermeki fogékony szívbe s azért a vallástanításra nagy súlyt fektetett. Az iskola öt osztályból állott s a kor szokása szerint tanítottak az I. osztályban, mely előkészítő osztály volt, az olvasás és írás elemeit, tankönyve az Abecedarium (Abécéskönyv) volt. Ezenkívül a Miatyánk- s Tizparancsolatra tanítottak.

II. osztály, mely helyesebben I-nek tehetnénk, a declinisták és comparisták osztályának hívták, együtt tanulták a Cellarius grammatikáját, előbb a Rudimentát, Etymológiát (szónyomozást) és a Kis Katechesist.

III. A coniunctikai osztály tanulta az előbb említett grammatikán és kátén kívül, Longius Colloquiumat, Eutropius Romai történetét fordította magyarra.

IV. Gramatisták osztálya, Cellariust, Phedrus meséit, Eutropius könyvét Palatina Cathechesist röviden és a Nagy Cellariust, Liber Memorálist.

V. Syntaxisták. A két Cellarius-féle grammatika mellett olvastak: Corn. Nepos és Cicero

leveleiből. Liber Memorialist s a Catechesist bővön. Cellarius Compendium Geographiae Antiquae-t.

VI. Rhetorikai osztály Freyer-féle Oratoriát, Cicero beszédeiből, Justinus Historiáját; Számtant Wolf Compendiuma szerint, Hittan és Geographia mind a négy felsőbb osztályban, a gyermekek fel-fogásához mértén.

A kezdőknek a Miatyánkot s tizparancsolatot (decalogus) előbb magyarul azután latinul kellett megtanulniok. Déli és estéli hazamenéskor latin közmondásokat (phrases) adtak fel.

Ezek mellett a vallásos ének tanulására fordítottak nagy gondot.

A tanítás latin- vagy deáknyelven folyt hasonló tankönyvekből, melyekből a gyermeknek mindent be kellett emlézni, magyarázat azonban magyarnyelven is történt az alsóbb osztályokban. Az iskolába felmenő gyermek kevés ideig anyanyelvén beszélhetett tanítójával, de ha később tette, kemény testbüntetést kellett szenvednie. — E tanításmód a deáknyelv elsajátítására volt főtekintettel, reális irány majdnem száműzve.

1785. január 2-án, II. József rendelete értelmében változtatnia kellett s a németnyelv tanítása is elhatározottat, mint a jegyzőkönyv mondja: „Felséges Urunk ez nemes házában lévő tanuló gyermekekre nézve kegyelmes célja szerint a normális iskolának felkelletvén állítani; ezen előfelsege kegyelmes és jóracélozó szent szándékának teljesítésére a v. consistorium megegyezett azon, hogy gymnasiumunkban a németnyelv tanítása végzett tiszteletes Elekes Márton ur jöjjön s adjon neki a curator hivatalát. Igértetett 60 frt, 60 metr. buza, 12 szek. fa idegen tanulóktól 1 frt s egy darab ve-

teményező hely.” Ezt akkor életbe is léptették, — megmaradt-e ez a rendszer II. József halála után? említés róla többé nincs.

Az iskola virágzóinak vala mondható még ekkor,*) nemsokára az idő, a korszak más tanításmódot, realisabbat, igényelt. Városi polgár iparpályára menő gyermekének az iskola csak annyi hasznára volt, hogy sok szükségtelen dolog tanítása után megtanult kevéssé írni, olvasni. Latinnyelv tanulása előtte gyűlöletessé vált, s ezért sok szüle felzúdult 1795-ben e rendszer ellen, gyermekét nem küldi iskolába s követelék megváltoztatását. A consistorium kötelességökké teszi a papoknak, hogy a templom begyűlésével a népet világosítsák fel. Megváltoztatását 1807-ig huzták, mikor Mihályi Mihály dolgozott ki realisabb, ezél és kor kívánalmainak megfelelő tan- és fegyelmi rendszert. Ennek nagy hatása lett, s akkora érdeklődést, lelkesedést szült, hogy elhatározták, 1812-ben, hogy ezután az iskolában annyira taníttassanak, hogy deáksági állapotra felvétetődjenek. De a nagy pénzdevalvatio miatt mai napig jámbor ohajtás maradt.

Két évtized alatt, 1826-ban, a consistoriumban nagy panasz merül fel, kérdeztetik: „mi az — oka, hogy az iskola mind süllyed s nem felelhet meg az eddiginek, mint harmincz évvel ezelőtt volt?” A consistorium s a többiek közt Bonis Elek s társai az iskola vagyonának elidegenítésében találják s azért kéri, hogy az iskola vagyona az egyházé.

*) Egyesek több rendbeli jutalmat tűztek ki a szorg. tanulók jutalmazása végett álljon itt örök emlékül Pávai Elek ítélő mesternek adománya. 25 frt (1817.) Mezőre való kimenetelre selyem zárlókat ajándékoztak többen, Lásd az isk. jegyzőkönyvét, 1815—40-ig.

tól külön szakasztassék, de fogamatja ekkor nem lett. Ugyanez alkalommal az Egyh. Főtanácshoz irnak fel, s az iskola hanyatló állapotát erős vonásokban festik s kérik, hogy ajánljon valami módot, hogy az iskola elárvult helyzetén javítva legyen. Melyre válaszul nyerik: „hogy a gondnokság tegye magát érintkezésbe a professorátussal s dolgozzék ki egy normát s e szerint tanítsanak“. Ez időtől fogva hét év telt el míg e határozatot végrehajtották; később nagyhirű Herepei Károly pap, és Rót Károly egy új tantervet dolgoztak ki és 1833 június 26-án a consistoriumnak elfogadás végett benyújtották. Melyben hangsúlyozzák, hogy az eddigi tanítás siker- és czélszerűtlen, mivel a tanulók nem mindenike megy felsőbb tudományok tanulására s ezeknek nincs szükségök a latinnyelv tanulására, hanem tanulják magyarul: a vallást, történetet, számtant, geographiát s írást, hogy adjon az iskola hasznos ismeretekkel bíró polgárt. E végből egy magyar classis (osztály) kell felállítani, melyben magyarul folyon a tanítás s ha ezen osztályból kikerültek, azok, kik tudományos pályára mennek, a 2-ik osztályban tanuljanak latinul, a kik pedig nem, folytassák tanulmányaikat magyarnyelven; a többi osztály tanulói azokat tanulják, melyeket Kolozsvárt a megfelelő osztályokban tanítanak.

Régtől fogva egy rector és 4 olyan deák volt az iskolában, kik tanulmányaikat nem végezték el s a rector tanította őket s a mellett ők is tanítottak az alsó osztályokban, mégis azt is el kellett tanulniok, mit Kolozsvárt a megfelelő osztályokban tanultak.

Akadály volt az is, hogy a deákok különböző osztálybeliek voltak s tanítások sok időbe s nagy

fáradtságába került a rectornak. Később egy osztálybeliek hozattak, de a rector annyira el volt a gyermekek tanításával foglalva, hogy őket nem taníthatta s a czélt elérni lehetetlen volt.

Azért javasoljuk — így szólnak, — hogy ezentúl cursusokat végzett deákokat hozzanak, kik 6 év óta már gyermekek tanításával foglalkoztak s minden idejüket tanításra fordíthatják s jobban tanítanak, mint a noviciusok. — — — A deákokat hétköznapi templomba járásért tanítói kötelességtől elvonni nem lehet.

Az I. magyar classist egy, az 1-ső deákosztályt egy, s a többi osztályokat a rector eltaníthatják. Egy deák azonban énekelni tudjon, hogy a gyermekeket erre tanítsa.

A rector, ki első, mindenre felvigyázzon. — Három évnél tovább semmiképpen meg ne marasztassék; a deákok minden évben változzanak. Kolozsvártn egy új rendszert akarnak behozni, míg ezt életbeléptetik, addig itt a régi szerint tanítsanak.

E javaslat köztetszéssel fogadtatott. Az iskola népessége szaporítása érdekében a consistorium a városi hatósághoz fordul, hogy a szülöket kényszerítse gyermekeiknek az oskolába való járatására, mivel most mindenkinek kívánalma szerint magyarul tanítanak. Még ez év Szeptemberében Rucska János rectort Kolozsvárra küldik oda bejött lankaster tanításmód elsajátítására.*)

*) Ez időszakban tanultak itt oly deési szülék gyermekei, kik az életben magok körül fényt s a közjó s mivéldés előmozdítása érdekében elévülhetetlen érdemeket szereztek. Ezek közé tartozik: Mentovics Ferenc híres philosoph és tanár; Fekete Mihály, gyermekek számára írt versei

E rendszer kevés változtatással 1852-ig maradt érvényben.

Kiváló súlyt fektetett az egyház eleitől fogva az ének tanításra, szív és lélek nemesítését látta benne. 1733-ban a város azon feltétellel fogadja a kántort, hogy a fiú iskolában Szerdán és Szombaton délután a deákokat és gyermekeket énekre tanítsa. De az 1833-iki redszerrel e kötelezettsége megszűnt. ¹⁾

Az iskola úgy volt berendezve, hogy abban városi és falusi tanulók benhálhattak, a felügyeletet a deákok vitték, mivel a rector 1791-előtt a városon lakott. Ekkor az iskolát újólág megigazították s a rectori lakással bővítik ki ²⁾ Benlakás nagy jó tetemény volt a falusiakra s ezért 1803-ban csak 1 forintot tartoztak fizetni. 1811-ben az idegen 10 frt., a civis 5 frtot fizet szállás bérért. Meddig tartott? Ez összeg jutalmakra fordított.

Deákoknak este 9 órán túl kimaradniok nem volt szabad. Fő felügyeletet a rector s a kineve-

minden eddig irtakét fölülmulja, jeles paedagogus; Albisi nagyhirű komikus; a szerencsétlen véget ért Czakó Zsigmond jeles drámaíró, költő. Jánosi Ferenc és Mihályi Károly mindkettő a neveléstudomány terén munkái által örökitette meg nevét. Eletrajzaik különböző szépirodalmi lapokban jelentek meg. A jelesebb növendékek, kik közé tartozott Kovács Samu ref. pap is, egy kis önképzőkört alakítottak, melyben az önképzés mellett magok számára „Zsenge” című lapot szerkesztették.

¹⁾ 1837-ik évben tanítatott: Vallás. Számvetés, Deáknyelv, phisika, matematika és geographia, német, periodologia, írás, ének. Osztályzat: Jó, közészerű, gyende.

²⁾ Iskola építésre adakoztak: Alsó László 20. Balog György 10. Vér András 25. Sófalyi István 5. Dada József. Ersekujvári 5. Mózsá József 13. Irsai József 20 ft.

zett iskolai gondnokság gyakorolta. Többször véres verekezésnek volt tanuja az iskola, de a törvények értelmében igazították el.

Estvéli és reggeli könyörgés gyakoroltatott a 18-ik században; a jelen század elején kezdék el hagyni, 1835-ben feleleveníték azon határozattal: „hogya soha meg ne szakasztassék.”

Ösidőktől fogva divatozott a priváttanítási rendszer; melynek eredete cekély tanítói fizetésben leli magyarázatát, minden tanító saját osztályabelit tanította. E békés egyetértést és régi szokást megszegik s e miatt a szülők közt is nagy zavar támad. A consistorium ekkor (1834) örökre megtartandó szabályul határozza: „Privát tanításra más osztálybelit, ki más tanító keze alá tartozik, felvenni nem szabad, ha a szülő mégis oda adja, annak is megkell fizetni, kinek keze alá menni köteles lett volna.”

Magán tanítás díja különböző képen változott. 1758 előtt ezért fizetni nem tartoztak: „A szegény gyermekek, hogy az oskolától ne idegedjenek, ne terheltessenek didactorummal, hanem míg az olvasást és írást megtanulják 24 pénzt, ha etymológiát tanulnak 1 frt. syntaxista 1 frt 50 kr. Szegény gyermekek semmit se fizessenek, hanem csak a tehetős emberek, kiktől való fizetés ha felmegyen 32 frtra azzal elégedjék meg a rector, ha pedig ki nem telik, potolják ki a solymosi dez-mából.” 1748-ban a városiak felmentetnek, de a falusiaktól annyi didactrumot szedhet a rector, a hogy megalkuhatik.

1783-ban grammatista 1 márjás, syntaxistától 1 frt; 9 év múlva a rhetor 3 mfrt, a syntaxista 1 frt, 40 kr, grammatista 2 frt, conjungista 1 frt 50 kr. tandíj lett megállapítva s így maradt 1833-ig, mikor a

falusi hat, a városi felét tartozott fizetni s így maradt 1852-ig.

A 17-ik században gyakorolt rendszer ezután is megmaradt s némely részében kilett bővíve. A rektor és deákok a papoknak és kántoroknak temetés és templomozás alkalmával segítséggel lenni tartoztak. Deákok ünnep és vasárnapokon délután prédikáltak; mindennap (1833-ig) templomba járni tartoztak s a karban az énekek számait rakták ki. Ők voltak az egyház legátussai. 1741-től fogva a hiveket fizetésök potlása végett tartoztak ünnep napokon házanként eljárni, megkántálni. 1791 március 20-án a consistorium a kántálást s minden ceremonialis dolgokat megszüntetett. De nem sokáig maradt érvényben, mert a kántálást a szükség parncsolta, a 19-ik század elején újból elhatározták, de a hiveknél nem talált rokonszenvre. Hiába parancsolták meg, az ekkori egyház tagok nem birtak már öseik lelkesültségével s kénytelenek voltak 1843-ban jelenteni, hogy 193 bejárt ház közül 45-nél találtak bezárt ajtóra, nem látták meg, holott otthon voltak.

Az egyház sajnálta e reménytelenséget s a tanítók iránt való hidegségöket, a deákok kántálását jövedelmeik gyarapítása végett, mégis mindaddig fenhagyni kívánja, mig megváltatik. Ekkor lépéseket tesz ennek megváltására 6 tizedre osztván fel a hiveket s felhivja a kéregetni ajánlkozokat, hogy a hol lehet a coquiat (főzést) is említsék meg. *)

*) Kosa András 1791. egy deák tartását vállalta haláláig magára. A coquia főzést 20 frtal váltják meg: Deési István, Péchi Ádámné, Simó Ferenc. Ilyés Gábor,

1847-ben a kántálást a deákok helyett az egyháznak teszi kötelességévé, a következő évben a consistorium nem hogy eltörölné, hanem ujabban is megerősíti.

Temetésekre járni a rektor vezetése alatt kötelessége volt a deákoknak, kik ezért bizonyos díjban részesítették. Szokásos ünnepi öltözetben kellett megjelenüök. Ez ellen vétő megintetett, mint (1828) „a rector az utcán temetéseken kalapon kívül más före valót neviseljen, mert ezt a cons. elnem nézheti.“

Temetési díj a rectornak 10 garas, a deákokét 2-ről 4 garasra emelék. Az egész iskola kiviteleért 2 frt. Az ebből befolyt pénzt a gondnokság egyéb apróbb isk. szükségére s jutalmakra fordította. 1811.

A deákoknak a fennebbieken kívül 1785-ig kötelességök volt az egyházi hivatalos leveleket (cursus) hordozni; a consistoriumot stb, ülésre meghívni. Ezen innen a cursus hordást a zsellérekre, a consistoriumok egybe hívását az egyházfiakra bizta. Minden törvényt úgy alkalmaztak, miként azt ma is a kolozsvári ev. ref. tanodában szokásban van. L. iskola. j. k. 14 l.

Szünidőre (feria) nézve sem a város, sem az egyház jegyzőköve semmit sem szól. A körülmények az mutatják, hogy a kolozsvári collegium rendszerét követték s fogadták zsinor mértékül, 1864 dec. 6-án 152 jk. p. szerint a fő consistorium azt rendeli „hogy a szünidő husvét előtt egy héttel és husvét után két héttel kezdődjék a tanítás.“ A többiekre nézve alkalmazták magukat a kolozsvári collegiumhoz.

5. AZ ISKOLA IGAZGATÓI.

Az iskola vezetésével jó készütségű komoly gondolkozású emberek voltak megbízva. Ez iskolai rektorság mint egy előkészület volt magasabb tudományokhoz való juthatásra. Többen gyűjtögettek pénzt, hogy külföldi egyetemekre mehessenek, mely nemes céljokban a város és egyház is többeket segélyezett. A kiknek nevét itt feljegyezve találtuk:

1.) Somkadi Mihály 1711—1716? didrachumban 28 frt. fizettek neki a tanulók.

2.) Viski János 1716—18, akademiára ment, később kolozsvári pap lett.

3. Laki Péter 1718—21.

4.) Gyulai Eerenc 1721.

5.) Vásárhelyi István 1722 akademiára megy a város 10 frttal segélyezi.

6.) Vitkai László 1723.

7.) Baconi Mihály) ?

8.) Miszti Gáspár) •

Ezeket s úgy a tanító négy deákat a város hozatja s a professoroknak fizetni szokott discretionba 2 tallért (4.80 kr.) fizetvén minden rektor változással, a deákat kétszeri vizsgatételre is a város saját költségén küldötte be.

Ez időszak forduló pontot képez, ezután az egyház hozatja.

9.) Isvánffy Sámuel 1753, s a következő évben is hivatalában megmaradt.

10.) Deresényi? 1754 levél által hívják meg, hogy hozzon magával 3 görög classist végzett

frequentáló deákokat, kik itt az deáki hivatalt viseljék.“ Deakjai sok panaszra adtak okot.

11.) Sebestyén János 1779. a várostól 17 véka buzája járt.

12. Komjáti Johannes Fábi 1783.

Elekes Márton német nyelv tanító 1785.

Balogh István első deák tanító, vagy mint akkor nevezték: „preceptor“ volt 1785-ben.

13.) Sos János 1789—91.

14.) Beke József 1791.

15.) Kolozsvári József 1792—3, ekkor választi pappá lett.

1794-ben Szakács János első deák 2 esztendei preceptori hivatalát azzal örökíté meg, hogy ez isk. számára 3 frt. ajánl.

16.) Balázs András 1795—98 ekkor akadémia ment. (rector professor)

17.) Fekete János 1798—1800; csak két deákot hoz magával.

18.) Körösi István 1808-ig. rektor,

19.) Török István 1808-tól 1811-ig; Lenárd S. preceptor volt; 87 tanulója volt ez iskolának. *)

20.) Pataki Miklos 1811—25-ig, alatta az iskola sokat emelkedett. (1813-ban 150 tanuló volt,) szorgalmas tanításáért 100 frtal jutalmazták, évei vége felé panasz merült fel ellene, melyet a deési születésű deákok okoztak, ezért elhatározták; „hogy ezentul hazafi deákok sóha ne hozassanak.“ 1804. márc. 11-én tartott ülésben.

*) Oszt. Rhetor 2. Synt. 9. 12 gram. 15 coni. 18 decli; Olvasó I. oszt. 7. 11. oszt. 25. Lásd az osk. részletes állapotát feltüntető s Pataki, utána következő rektorok tanítására vonatkozó jegyzetet az iskolai jegyz. könyv. 34. s köv lapjain,

21.) Horváth Zsigmond 1829—30. „a templomban palástoson jelenjék meg.“

22.) Vadas József, 1830—33. Ezután a tanulók hozatalát beszüntetik. Kolozsvári pap lett, az egyh. irod. terén halhatlan érdemeket szerze, jeles szónok.

13.) Rucska János 1833—6. alatta tanítók: Sos János.

Antal György.

Szöcs György.

24.) Décsei Sámuel 1836—46. Rektorsága ideje alatt sok alapítványnyal szaporodott az iskola vagyona. Deákok: Pergő Márton, Pataki Károly, Bányai Vitalis, Rosa József, Nagy István.

25.) Kovács Sámuel 1846 jun. 21-től 1856-ig, alatta tanítók: Bántó Mihály, Albisi Ferenc, Kovács Ferenc. Rectorsága alatt folyt le az 1848—9-ki szabadság harc, midőn mind két tanító oda hagyta az iskolát „fegyverrel kívánnak a hazának szolgálni.“ Az egész tanítás terhe és felelősége az ő vállaira nehezedett. Működési ideje a másik korszakba tartozik. 1847-ben lett elhatározva, hogy ezután egyik deák helyett olyan hozassék, az elemi osztály tanítására, ki a tanítói pályára készült.

6. AZ ISKOLA VAGYONA ÉS JÓLTEVŐI.

Az iskola olyan jóltevőknélkül, mint a természet nap nélkül. Ennek melege s a jóltevők áldozatkészsége egygyiránt áldáshozó.

Őn erejére hagyott iskola soha sem fejlődhetett volna azzá, mivé lett később, ha az iskola ügyének ápolói nem segítették volna.

Álljon itt is kegyes szívők emléke adományaikkal, együtt elévülhetetlenül. 1.) Teleki Mihály (öreg) a paszmosi jóságának dezmáját ez iskolának hagyta, utódai később megtagadták. Lásd. isk. gond.

2.) Kíssomlyosi Kereső László és Magyar-nagyzsombori Sombori Petronella az Istennek hozzájuk mutatott sok jóvoltáért a kackói határon a Szamosra épített új hajos malmokból a deési iskola számára minden évben 24 véka buzát ajándékoznak, melynek megadására utódaikat is kötelezik, melyért köteles a preceptori titulus alatt levő első deák a sátoros innepek 3 napján úgy nállok, mint utódaiknál jelenlenni s prédikálni. Adomány levél kelt, 1763 dec. 1-én.

3.) Losonci B. Bánffy Zsigmond 1753-ban kelt testamentumában a deési ref. gymnasium részére 150 magyar forint. hagyott. Lásd. megyei levélt. 1774 jegyz. k. 296 sz. a.

4.) 1787. Gámán András „Isten szent felsége jóvóltából collationalis levele által a ref. religion levő tanuló árva gyermekek educatiojára s taníttatására Auguszteum fundusul 100 m. forintokat adott, hogy csak olyan árva gyermekek táplálására adassék, kik a tiszteséges tudományokban igyekeznek, egyébre átok alatt ne fordíttassék.“ „Legyen kedves áldozatul az Ur előtt.“

5. Irsai József 1791. márc. 7-én kelt végrendeletében „azon anyáról (az iskoláról) emlékezik meg, melynek tejét szopta s az Istennek igaz ismeretére juttatta s 300 frt a rector, 200 frtot az első diáktanító, 300 frt az iskola togatus deákjainak fizetése nevelésére és élelmezésére. A ref. valláson levő árva gyermekek, kik tanulni kívánnak, tanítására és élelmezésére 200 frtot, hogy

ezeknek kamatja az általa kijelöltekre fordíttatnék.

6.) Porhalmi Ferenc 70 frt az első diák deputatuma nevelésére. 1794.

7.) Ns. Csizmadia céh az iskola csengőjének csináltatását vállalta magára, 1731-től fogva teljesíté is, mindenkor. 1795.

8.) Lécfalvi Szacsvai Ádám, Gál nevezett alatt levő házát, mely a templom cinteremjének napkeleti részéhez ragadott, szomszédja a templomhoz feljáró sikátor, másfelől a szegletes bástya testálja a ref. gymnasiumnak meghalhatatlan emlékül s míg él évenként 30 frt didactrumat fizet a rectornak. 1788 dec. 9-én.

9.) Báró Naláci oroszmezei jószágából jövő dézmát a deákoknak szokta fizetni, mely 95 vékát tett. Köteles volt egy deák a cséplésen ott lenni. Mikor kelt ez adomány, mily feltételek alatt s meddig tartott? Nem tudható 1770-ben már megvolt.

10.) Málnási László gernyeszegi pap (?) az iskola számára 500 frtot hagyományozott. 1797.

11. Tóth Pál, egy ezüst órát az isk. alap nevelésére.

12.) Kolozsvári Ábel, m.-vásárhelyi prefectus isk. sz. 500 frt. 1810.

13.) Majthényi József 100 frtot ajándékoz, hogy kamatjából 1 frt a papibérbe, a többi az első deák fizetésébe adassék. 1791.

14.) Csertatoni W. Sámuel (ó-tordai) öszszes könyvgyűjteményét az iskolának hagyományozta. 1828.

15.) Ercsei József erdőmester, néhai Gyulai Ferencné massája között talált könyveket, melyeket deési pap Szombati tett le, laistrom mellett az iskolának adja.

16.) Balog István 1841. kelt végrendelete szerint a ref. fiu-isk. számára hagyományozott szép összeget, melyhez az egyház sok per után teljesen csak 1860-ban jut. (jegyz. 6. és 64. sz. a.) Ekkor e hagyomány tett: 3106 frt 3 és $\frac{1}{3}$ krt váltóban. A végrendelet szerint 100 frt kamatja adassék a legszebb író, legjobb énekes és leoszorgalmasabb tanulónak. Ezerkétszáz frt pedig addig kamatoztassék, míg ennek összegéből egy ötödik tanító fizetése kiteljék s akkor az isk. tanítás teljesebbé tétele végett adják ennek fizetésébe.

17.) Mocsai János 1842. márc. 26 án Rettegen kelt szép alapító levelében a párticula számára 200 pf. (=500 m. f.) hagy, hogy ennek kamatján vásároljanak könyveket s a nagyexamenkor clasisonként az eminenseknek mindenféle tekintet félretételével akár éneklés, akár muzsika mellett kiosztassanak; másféle tárgyra soha átok alatt ne fordíttassék. A könyvekre tiszta papírra ezt írják:

Praemium Literarium ex pio legato Nobilis Joannis Mocsai de Nagy Győr. Eminente e class. T. Virtutis ac honoris ergo dedit Republica Literaria Ev. reformatata Deesiensis An. T. D. T. Rectore : T. T.

„Mely kicsi áldozatom ámbár ha kevés is méltóztatik azt mindazonáltal elfogadni. Ugyanis egy jó zsebórának tökéletesithetésére nemcsak a nagyobb mozdító erők kívántatnak meg, hanem a szinte kinem tetsző apró szegcskék is célárnyosak és hasznosak.“ Négy év múlva 1846.

márc. 4-én megint egy 50 frtos alapítványt tesz, hogy év végével kamatja a legjobb írónak adassék. *)

7. AZ ISKOLAI GONDNOKSÁG.

Őseinktől örökölt dicséretes szokás, hogy azon intézetre, melytől függ az egyház léte, fenállása s a haza reménye mindig féltékenyen örködött. Ez iskolának, melynek eredete az egyház alapításával egykorú, mindig voltak gondnokai, kik a tanítás erkölcsös, vallásos nevelésre s az iskola anyagi kül- és belügyeire főfelügyeletet gyakoroltak. Hogy ez intézet annyi szorongatások dacára az egyház kincse maradt legelső sorban ezek kitartó s ernyedetlen buzgalmának lehet tulajdonitanuuk. Az első gondnokok neveit homály fedi, hiányos feljegyzések nem vetnek az iskola küléletére elég világot.

Pongrác György, 1713-tól, Salánki L. megbizattak, hogy az öreg Teleki M. által adott pásmosi dézmát az örökösöktől solititálják, s az országgyűlésen urgeálják. (1715)

Ezután az iskolai gondnokság egy lett az egyházi gondnoksággal, 1734-en innen a papokra

*) Ha tekintjük azt, hogy ez intézet volt e polyglott megyének századokon át egyedüli magasabb foku iskolája, melyben valláskülönbség nélkül nyerte ismeretét mindaz, ki e megyében született s valamennyire is írástudó embernek tartatott akkor: kevésnek látszik a jóltevők száma. 1794-ben kezdődő isk. jegyz. könyv arról győz meg, hogy az iskola nemcsak a tudomány s felekezet védbástyája, hanem a magyarság megőrzése s nemzeties irányban való haladásnak egyedüli forrása, terjesztője vala, s ez ma is. Több jótéteményre s figyelemre volt érdemes főbbjeinktől, mint a mennyiben részesítették.

bizzák: hetenként kétszer járják be az iskolát inspicalván miként tanítanak.

Szacsvai Ádám 1791—5. Mihályi Mihály 1807-ig.

Farcádi Simó Ferenc, 1816—36. Szászcegei Balog Zsigmond 1816—28. Herepei Károly, Róth Károly, Mihályi Károly.

8. AZ ISKOLA VAGYONI ÁLLAPOTA S A TANITÓK FIZETÉSE.

Hogy az iskolának alapja, a rektor fizetésébe járt kőson és helyiségen s a deákok tartására a fiscus által adományozott, de soha nem kárpótolt pénzen kívül lett volna, annak nyomára nem vezet Ariadne fonala. Kurucz-labanczkorszakot megelőzőleg az iskola elégett, hogy felépült-e nem-e 1711 előtt sehol feljegyezve nincs. Első intézkedést a város 1712-ben teszi, midőn a város jobbagyait kötelezi, hogy az iskolát építsék fel s a város három havi korcsma haszonbérből fedezi.

Nemzeti fejedelmek beleavatkozásától tartani többé nem lehetett, a deákok élelmezésére adományozott pénzt nem adták többé. Ezeknek tartása a város, illetőleg az egyház vállára nehezedett; 1715-ben a Cameraticum beneficium megváltásában 70 aranyat (357 frt) adnak, melyből a rector fizetésébe 32 frtot juttatnak, a többi más-szükségekre fordították, hogy többször adtak volna, feljegyezve nincs, ha kaptak is, az csak a 18-ik század második felében történhetett, de nem fordítják az iskola-alapra többé, hanem a papok fizetése pótlására, kik szintén véginséggel küzdöttek. Az iskola a hivek jóakarata lett utálva.

Az iskola donationalis levelei elvesztek, erre sem hivatkozhattak, a főconsistorium útján kérték sérelmeik orvoslását, de siket fülekre találtak Örvény szélén álló iskola vagyona csonkítást szenvedett abban is, hogy Teleki Mihály, az öreg (mikor, ?) által ez iskolának örök időkre ajándékozott dézmát az örökösök megtagadták. Eziránt tett lépéseket siker nem koronázta. (1715. jk.)

Mindenektől megfosztott egyház nem csüggedett el ez óriási küzdésben. Mikor legnagyobb a veszély, annál közelebb van az Isten segedelme. A hívek áldozatkészsége példátlan, a tanítók élelmezését vállalta magára, rendre főzetek enniök, vagy buzául váltották azt meg. A megye féltékenyen örködött, hogy a város az ekklezsia ügyén ne segíthessen. Mégis járult a deákok tartásához, kiket a jegyzőkönyv a „város deákjainak“ nevez. Tartotta a deákokat a bőjtön 1741-ig, ezután a város majorsági-alapjából juttatott egy részt, melyet a kath. egyházzal is megkellett osztania.

1748-ban *) közadakozásból az ekklezsia egy-egy deák tartására 5—5 denárt, alumniára egész éven át 5 frt, buzára 1 frt. A rectornak 96 frtot, 48 véka búzát, 24 sz. fát s halotti pénzt 18 denárt. 1791-ben mensualéra 6-, alumniára 5-, a preceptorságért 12 frtot. Midőn ily kevés fizetésre deákat nem kaphattak, 1792 ben az iskolában a tanítási díjt emelték magasra, három év elteltével oly helyzetbe jött, hogy 100 frt fizetést a deákok tanításaért 30, fára 12 frt, búzát 48 vékát, egy

*) Ez évben az iskola kertjét erőszakosan elfoglalták, az egyház kénytelen volt az ekkla. számára Somogyi által adományozott és Babostól vásárolt egy darab telket az iskolához szakítani, hogy így a kerti helyiség pótolva legyen.

halottól 24 pénzt fizethettek. Mit abból lehet ki-magyarázni, hogy a tőke már kamatozhatott, hozzájárult az iskola telkén épített bolt bérösszeg is.

A hívek áldozatkészsége kimerült, a coquiát adni nem akarják, a papok ujólag adakozásra serkentik a népet. (1798—1802.) Kevés sikere lett, az isk. gondnokság úgy segít az ügyen, hogy a coquia helyett készpénzt ajánl azon alapból, melyet a papok számára kellett volna fizetni, s ekkor néhány évi hátralékösszegnek külhatalommal való felszedése s a deákok tartására való fordítása határozottat el. Mindezek mellett a coquiát (főzést) 1810-ben ujólag elhatározták. E rendszert a szükségcsolta s a nagy részvétlenség dacára is fenn kellett tartani 1833-ig, mely időn túl is előfordul ugyan de nem általánosan. Ekkor a deákok helyett papjelöltek jöttek, kik sátoros ünnepeken, legatusokként a híveket eljárni kötelesek voltak fizetésök gyarapítása végett.

1833-ban a rector fizetése 200 frt, 36 véka elegybúza, a várostól 12 frt. Deákok egyenként 150 frt, 36 véka elegybuzát kaptak. E rendszer maradt 1852-ig.

1837-ben ősidőktől használt vámfa szedést a hadnagy megtiltja s nem engedi, hogy egy pénznél több szedessék. Elhatározta a collationalis kikeresését, de ezt még a múlt században a főconsistoriumhoz küldötte el, mely hihetőleg Bécsbe küldötte, s ott veszett.

1841-ben a fiu-iskolának adományozott vámfa egyrészét a leányiskola számára akarták szedetni, de az adomány iránt mindig kegyelettel viseltető E. tanács azt határozta, hogy a fiu-isk. vámfába ha felesleges gyűl adassék el s fordítottassék a szorgalmas tanulók jutalmazására.

Az iskolának a főtér felől való részét a nagytemplom romja foglalta el. Az élelmesség embere áruló helyet kér, hogy boltot építendő melléje s 40 esztendei használatért, évenként 100 frt fizetését háborítlanul használja s azután az isk. tulajdona maradjon. 1812-ben 4 bolt helyisége volt az iskolának, mely uton később még többet építenek; 1845-ben mostan is meglevő épületeit építették fel. *)

Hogy ez ügy mennyit lendített az iskola ügyén, s mily jó akarat s mily bölátás vezérelte az egyházat, midőn ezt tenni megengedte, ítéljen felette az elfogulatlan kebel s az egyházat szerető felebarát.

9. AZ EKKLÉZSIA ANYAGI HELYZETE S EZIRÁNT VALÓ KÜZDELME S JÓLTEVŐI.

Az egyház földbirtoka, melyet a mult századokban birt most is megmaradt s megtartása felett szigoruan örködtek. A város jobbágyai által megépített minden egyházi épületet, s kijavíttatja; gondoskodik a földbirtok felől, „kijáras-sék, s írássék meg, mindenkinek vicinussa, hogy el ne disipalodjék, s adják ki arendába, melyet Szt. Márton napjára tartozzanak a kivevők befizetni, s készítessék hiteles registra.“ Így intézkedik 1700-ban.

*) Így épített Majthenyi egy boltot 1790; 1807-ben Donovák; 1778 Daroczi István; 1828-ban az egyház; a timár czéh felibe 1831-ben kezdé, de csak 1841-ben épített fel. Pap Ferencz és Nagy Alajos boltjai felibe a deési társalkodó egylet épített a casinót 1837 után s huszonöt évi használata után az isk. tulajdonába ment át.

Midőn a sóbeli fizetés néhány évig megszűnt (1715-ig) a papok fizetésének potlása végett a hiányzó összeget a városra reparciálja, részint a város 3 havi korcsoma haszonbért fordítja reá. Mely intézkedéseit 1713-ban még azzal öregbíti, hogy a só nem adás miatt a belső emberek megkissebitett fizetése helyre potolva legyen, állandóul határozza: „hogy quartat ezentul nemcsak buzából (mint eddig) fizet, hanem mindabból, mit a föld terem a tilalmas határon; zab, borsó, lencse, len, alakor, méhből, ezáltal a quartából eddig tett fogyatkozást kívánjuk administralni.“

Valahányszor szükség mutatkozik mindig részen áll a város, ő hozatja s marasztja meg papjait; 1715-ben 70 arany cameraticum beneficiumot kapja, melyből úgy az egyház, mint a város szükségeire is fordít, fizetvén a deésaknai papnak is 2 frt 78 krt.

1717-ben más papot hozat, fizetésébe egynek-egynek 100 frt, quartába 20 veder bort, 25 szekér fát, halotti prédikacio s esketésért 1—1, keresztlésért fél frtot határoz s a papság szántó és kaszálóinak felét. Ekkor az egyház és város szükségeire tizedenként kirott összeg kimutása szerint 279 embertől nemest, zselért is bele számítva, 256 frt 88 krt. szed fel. Egy szóval őseitől örökölt kegyelete szokás szerint mindenre felvigyáz 1741-ig. Ezután, a kath. beavatkozás folytán megszűnteti gondoskodását; segélyét megkellett osztani az új egyházzal is, mely mindenhez jogot formált, mivel a ref. egyház birt.

Mint ez ut mellett levő magára hagyott fa kivan téve szélvész zivatar s az utazók vagdalásainak: úgy maradt az egyház egyedül segély

és gyámol nélkül, „siralmas és sulyós kelyezthe, tövisek között.“ A papok fizetése, ennek következtében, csak 40 frtot tett 1740-ben.

1728-tól kezdve határozattá lett emelve, hogy minden egyház tag vagyoni állása szerint rovassék meg s fizessen 7 éven keresztül egy bi-nyos összeget a papbér emelésére, ekklézsia fundusul; később a kirovás helyett részint önként ajánlt összeget hozták javaslatba.

Mint a világosság közeledtével szétoszolnak s oduikba bujnak az éj madarai, úgy menekülnek az egyház kevésbé lelkes tagjai, a catholicismus karjaiba, hol nem kérnek pénzt papbérre. Az egyházfiak, ha az önként felajánlott összeget kérték, úgy nyilatkoztak, „hogy inkább vallásukat elhagyják, mintsem megfizessék,“ s sokan mégis tették. A consistorium ily helyzetben isteni tisztelet végével a népet a papok által benmarasztja s körülmények szerint felhivja, „hogy a mire kötelezték magokat megfizessék, ha más vallásra mennek is át, mert úgy irták alá mint reformatus emberek.“

A vallását s egyházát szerető ember, buzát, bort, pénzt, kinek milyen nélkülözhető s becses értékű ékszere volt, a kirováson kívül, hozta collectába „hogy az ekkla nyomoruságos szegénységből szabaduljan, s ezen collectákat a curatorok gondozzák gyümölcsöztessék tegyék pénzzé s évről évre számot adjanak.“

A kirovás minden hét évben 1791-ig ismétlődött. 1767-ben 5742 frt alapja lett az ekklézsianak, melyhez a városi egyháztagekon kívül több megye és magyarországi ekklézsia is hozzá járult adományaival. Itt Váradi György tette emlékeztessé nevét, hogy önként ajánlkozva magyarorszá-

ról 160 frtot hozott s kéregetett az egyház számára.

1745-ben Dioszegi Mihály és Teleki Ádám gr. által képviselteti magát a szebeni országgyűlésen, s kéri, hogy eszközöljék ki valami képpen a camer. benef. folyóvá tételét, „mert az ekklézsia oly-szegény helyzetbe jutott, hogy mindeneknek köz példabeszéddé vált.” Megváltatott ezután, de 1500 kősóért alig adtak valamit s ezt is 1779-ben 15 frttal, a katonaság felállítát hozván fel okul-, megesonkitották. E kevéshez is nagy ügygyel bajjal juthatott; évenként agenst kellett fizetni, hogy a beneficiumból valamit kapjon.

Az egyház vagyonának megesonkitása után a város azon kedvező határozatot hozta 1761 szept. 5-én, hogy mind a két ekklézsia számára külön külön 300 frtot „oly véggel kíván adni profundo lignorum, foenilium elocalni, hogy annak Titulussa ne csak nomino, Parochorum legyen az elocatioban, hanem titulo Ecclesiae számára, hogy érdemes curatorai lévén, úgy egyikben mint a másokban, ezen fundus elocatioja erigaltassék. stb.”

18. században két malma is volt az egyháznak. 1741-en innen egyből kitudták, s csak a csatánival maradt; 1749-ben ezt az óvár alá hozzák s később három székes malommá építik fel. *)

Az egyház, iskola és ispotály földeit s összes fekvősegeit MDCCLXXX-ban Kádár Mózes és Bonis kir. táblai assessorok összeírták; 7 kérdő pontban 11 tanut kérdeztek ki s minden darabjának szereztetési módja felől megkérdez-

*) Salanki és Mozsá.

tettek, akkori szomszédjai s terjedelme megnevezésével úgy találák:

Belső örökségek:

1.) Két parochialis telek, melyek közül az óvárbelit két részben vette az egyház, a templom mellett levő parochialis telken alól 3 jorzág, egyiken a kántor lakik, **) másik részét kis pusztá pincével Vince Györgytől vásárolta; a harmadikat, Debreceni Kata, Gencsi Péterné, hagyományozta.

2.) A piacon levő nagy pusztá templom, s körüle levő iskola.

3.) A piacon egy kis domboeskán levő templom és kastély.

4.) A Révutczában egy majorház csinos kertjével, melyet Kauba Borbára Istenes jó indulatjából kötött az eklézsia számára 100 mfrtig.

Kaszálók, rétek s kender nyilak darab száma összesen 42. †)

1740-től „az eklézsia kiváltképen való szűrségeire minden ujhó vasárnapján a hívek ada o-
zásra szolittassanak fel s adományait a templom ajtaiban levő perseybe tegyék“ vették fogad-
natba s azóta gyakoroltatik.

10. AZ EKLÉZSIA JÓLTEVŐI.

A kegyelet az egyház iránt hönbuzgó jóltevők neveit a feledékenység homályából kira-

**) Losonczy Gr. Bánfi György legatumából vette az egyház 240 frt.

†) Lásd az összes kimutatást részletesen: „Dengelegi egyház fekvősegei czim alatt levő negyedréti bekötött jegyzőkönyvben.“

gadja, hogy az utódok őseinek példáin okulni s nevőket kegyelettel emlegetni ne szünjenek meg soha, kik jó és balsorsban „Isten dicsőségére“ az ekklezsiát adományaikkal oda segítették, hol ma áll.

1.) Vinci György, ki 1713-ban testált egy házat az ekkla számára.

2.) Kodácsi István 1730. A Szentpéterhegyen egy szőlőt s hatvan forintot testált, „mely az egyháznak reménységén kívül lőtt.“

3.) Ráckövi Jánosné Tiszabecsi Mária drága köves ezüst parta övét, egy türkést, egy aranyat, egy ezüst poharat.

Nanási Szabó Mihály 1724-ben a kis király-utcában lévő házat.

Rettegi Kata 6, Daroci Mihály test. 60 frt. Érsekújvári Gergely egy tallért 1740.

Guti Ferenc a Cichegyen egy szőlőt. Zilahi István test. 30 frt.

Antos József egy belga aranyat.

4.) Sövényfalvi Mátyás hadnagy és curator Isten és ekklezsiájához való buzgó indulatjából b. Szolnok megyében gyűjtött 60 mfrtot, melyet maga 2 arannyal pótolta.

Acél Gábor egy hordó bort (ért. 34. f. 84 denár.)

Mosa László több alkalommal 180 frt.

5.) Doboka-, Közép-Szolnok-Krasznamegye 25, 15, 5 frt. conferáltak. 1749.

6. Bethlen Pál gr. 100 frt. Irsai Zsigmond 20 forint.

7.) E. Ujvári Samuelné Balogh Erzsébeth 60 frt; Tollas István 3 aranyat.

Fazékas céh 10 frt. Musnai József a nagy-réten egy rétet testált.

Törő Erzsébet Batka Jánosné a közép Cicegyen hatember kapáló szőlőt.

Kádár Kata a kisszekeres utcában 300 frt. értékű házas telkét, melyet az egyh. 1768-ban eladott cath. iskola mostani helyiséggel cserélték ki. **)

8.) Barants Mihály „Szalka patak” s vármegye börtöne közt levő. Márki István téle telkét testálja ide. Vay Borbára gr. Teleki Jánosné 10 aranyat. Butyka István és neje 70 frt (1760.)

9.) Salanki Gábor és neje Kabos Judit, magyar-ujfalvi jóságuknak egy évi összes dézmáját 1764.

10.) Csertatoni W. Péter püspök 102 frt.

11.) Kádár Mozes testált (1780–91) az ekklézsiának mikor és mennyit az nem tudható, de összege tett 1823-ban 2400 frtot. *)

12.) Mathényi József 100 frt. Türi Sámuel kettős cs. aranyat. Kosa András 20 frt. Bányai István 20 ft

13. 1791. március 7-én kelt végrend letében Irsai József az ekklézsia számára a papi bér emelésére 400 frt a kántó fizetésre 300 ft, hogy interesse e célra fordíttassék.

14.) Sebestyén János 1793-ba 200 frt. Porhalmi Ferenc 40 frtot testált. Gecse Kára 200 frt. szintén testamentaliter.

15.) Dobalyi Mihály az egyháztól az Ajtai féle házat kéri 200 frtéért 1806-ban, hogy használja életéig s ezután az egyház számára maradjon, kérése teljesítve lőn s így 1833-ban a jóság és

*) Lásd. Deési H. István pénzt. jelentését ez ügyben, testamentum levél a fő consistoriumhoz lett felküldve.

**) Lásd. Város jegyz. 1768. ápril. 27. 83-ik jk. alatt.

telek az egyházbirtokába jött hozzá tartozóival.

16.) Csernaton V. Péter 1836. 100 frt érő vagyonát az ekklának hagyta.

Ezekon kívül többen; az egyház majdnem minden tagját ide kellene soroznunk 1711-től 1791 ig, kik kisebb, nagyobb összeggel járultak egyház alapjának neveléséhez. Az így ajánlat utján gyűlt egyházi vagyon 1770-ben tett: 5142 frt. 34 krt. *)

II. AZ EGYHÁZ LELKÉSZEI.

Uj korszak áll bé az egyház életében, mely ezt a szenvedések tűzén próbálja meg. Lelki pásztora az Ur szőlőjének igazi munkásai; valódi apostoli hivatással bírtak, kik hiveikben a remény magvait hintegették, a balsorsban vigasztalás égi csepjeivel enyhítették fájdalmaikat. Elragadó szónok, nagy tudományu férfiak valának, kik az egyházi méltóság legmagasbb tisztével, püspökséggel, lettek megtisztelve.

Pap marasztást, bucsuzást minden évben megtartotta az ekklézsia s e jogáról 1818-ban sem mond le. Pappait többnyire hívás folytán nyerte.

A papok sorát megnyitja:

i.) Almási István, ki már a mult század végéu fiatal lelkesedéssel hirdette a szabadság igéjét. Város pusztulása idején, hallgatóival együtt, osztozott annak keserves sorsában. Intve, óva, gondosan munkált egyháza helyreállításán. Ő volt ez egyháznak és mint esperes, e kerület-

*) Egyh jegyzőkönyv. 170-ik l.

nek: szeme, szíve, szája; keresztelő könyvet először ő és paptársa vezetett 1712-től fogva; meghalt 1725-ben január 24-én. „tempore quo ex mortalitate ad immortalitatem tansit.” Egyh. kerületi jegyz.

2.) Deáki Filep József. Apja, János, pap volt S.-Szentgyörgyön, hol 1681-ik évben született, itt kezdte tanulását; 1692-ben a kolozsvári iskolába ment, hol mint egyik legjelesebb képzettségű ifjat a szigeti iskola igazgatójává nevezték ki, két évi működése után iskoláját hiressé tette. Akademiára ment, tanult Belgiumban, Frannekkerában és Utrechtben, vissza jöven, Deésre hivatott papnak 1712-ben „az holott az eddig egybe gyűjtött kincseit okosan és hasznosan szükség szerint osztogatta s azzal a Krisztus nyáját építette. De e jó hire mint drága kenetnek illatja elterjedvén,” 1715-ben Kolozsvári papságra hivatott. 1737-ben generalis notarius, 1740-ben püspök lett; meghalt 1748. Számos munkái, különösen halotti beszédei maradtak. *)

3.) Kamarási György 1715;—helyette a város:

4.) Dézsi Ferencet 1711-ben hívta meg papjának, ki 1727-ben szigeti pappá lett.

5. Tiszabecsi Tamás 1718.

6.) Köpecsi János 1718-ban Deáki F. József ajánlatára választja meg az egyház papjának; **) köztisztviselőben álló pap. 1743-előtt egyh. kerületi jegyző, ekkor esperes lett; meg-

*) Bod. S. sz. Polikárp. 181—190. l. Almási S. jegyzeti.

**) Városi levélt.

halt 1748 október 2-án; az ekklezsia nagy ünnepek közt temetteté el, s az ünnepélyre megjelentek élelmezésére nagy mennyiségű gabonát stb. ad. *) Két halotti beszéde ismeretes. Egyik: Orvosolhatatlan gonosz gr. Teleki Pálné felett; Istennel járó Noé, Várad Zsigmond felett. Sirkövén: Biblia s a következő epitaphium van: 1747. „Preclari cineres hec continet Urna Joannis Köpetzi novit Qui daretur a Deo, — Desiacus tanto grex Christi sidere fulsit — Et logum felix hoc Seniore fuit. Inter iris virtus mens alto vivit olympo. Quo sibi commissas ante vocavit oves. E hat sorból álló hexameter eléggé jellemzi. **)

7.) Kamarási László 1720—1734 egy évig Almási alatt káplán is volt, ennek halála után rendes pap; egy emlék beszéde ismeretes, melyet Várad Zsigmond felett tartott: „Igaz szolgálata cimen,

1734 január 6-án a városi tanácsgyűlésből az egvház neve alatt „Tiszteletes papjaitól a t. ref. ekla T. Köpeci János Kamarási László urainktól eő kegyelmektől szükséges képen megkivántatandó pretensioit küldötte eő klmeknek írásban e szerint:

A T. Ref. ekla pretensioi:

1.) „A könyörögtetésben és predikációkban nyárban is de kivált télben hosszások ne legyenek eő kegyelmek ha ugyan lehet annál is serényebben gyakorolhassa az Isten házáat.“

Az könyörögtetésben azt a methodust kivánjuk praetisálni, melyet practisáltak néhai

*) Egyh. jk. **) Sirja a Nagytemetőben van, megérdemelné, hogy a kegyelet jó karba helyezze.

boldog emlékezetű ref. fejedelmek idejében az akkori idvezült lelki tanítók ugymint: az elvőtt jókért hálákat adni az elvejendőkért esedezni, és hogy ne csak egy szokott könyörgést, hanem ujabbakat is tegyenek elő kegyelmek.

2.) Szokott idejében a biblia olvasást a régi szokás szerint annak magyarázatát úgy a Soltárokból is hogy elő kelmek véghez vigyék meg kívánjuk egy héten kétszer, tavasztól őszig.

3.) (4.) 5.) Alatt levőt lásd a leány isk.)

6.) „Az ekklezsiát semmi nemű dologért elő kelmek keményen ne tractálják mint eddig szoktak, hanem csendesesen igazítsák a consistoriumban.”

7.) „Halott felett egy prédikációtól az eddigi usus szerint 3 márvást, 2 predikacioért egy tallért vegyenek, ha ki többet akar adni szabadságában áll.”

8.) A templomban copulálандoktól 3—3 márvás fizettetik mint eddig, ha háznál 1 tallért.

Melyre Kamarási László így tette feleletét:

1.) „A mi a könyörgést, predikációt illeti az ekklezsia kívánságához képest conferaltam.

2.) A biblia olvasáshoz hozzá kezdtünk de azt mondták: nyáron könyörgés is elég, mivel a biblia olvasás sok időt igényel, némelyek azt, hogy Szerdán és Szombaton nem kellene olvasni; látván, hogy unalomba ment a miatt cassaltuk. Mi Soltárokat is olvasunk, csak legyen a ki halgassa. stb.”

„Köpeczi János Resolutioja a Tanácshoz és Universitashoz.”

„En jollehet reversalisos szolga soha sem is voltam, noha a Krisztus szolgálatjában időmet

eltöltöttem annyira hogyha többet ebben a szolgálatban nem cselekedném is az Én Uram Krisztusam nem fogná szememre vetni; könyörgeni, predikálni úgy tanított az Úr Isten hogy valakik más szép ekklezsiában is az urak közül hallhatának nem unalommal, hanem lelkek öröme. Kegyelemtek közt is szolgálatba mit cselekedtem kelmetek lelke bizonyság róla. Én minthogy Isten erőtlenséggel meglátogatott megfelehettek-e nem? Isten tudhatja. Elkeseredett lelkű szolgálja: Köpeczi János.“

8.) Szatmári Pap Zsigmond, fia volt Jánosnak; „ki mind a természetnek, mind a kegyelemnek, kivált képen való szép ajándékaival volt Istentől felékesítve. Külső természetére, tekintetes: ékesen szollására nézve merő Perikles, tanításába a híres Krisostomos,“ szül. 1703. Kolozsvárrt, 15 éves korában már deák lett, akademiára ment *) honnan lejövele után deési pap lett, (mikor?) 1735-ben Kolozsvári pap lett **) 1749 gen. notár. 1760-ban püspökké választatott, de beigtatás előtt elhalt. Számos munkái maradtak, különösen halotti beszédeiből tizet ismerünk, kiadta s újra dolgozta bővítette „Nadudvari Péter 84 prédikációit.“

„E korszak, melyben élt, a halotti szonoklatok gazdag irodalma.“ Ha valaki a főbb rangnak vagy a nép módosabb osztályából meghalt, ha 10 éves gyermek volt is vagy 80 éves agg, két három pap szonokolt felette, sőt a nagyobb halottakat 5—6 helyt is elpapolták s e beszédeket egybe fűzve kinyomatták. A közvélemény azt

*) Bod. S. Polykarpus. 209—212. l.

**) Almási S. alapján.

tartá leghiresebb szónoknak, ki leghosszasabban tudta a dicsőült érdényeit magasztalni, s legérzékenyebben tudta elbucsuztatni. Az egyházi beszéd mellett rendesen oratiót is tartottak a halott felett; beleszőtték életrajzát s egész genealogiáját, úgy annyira, hogy becse alá szállott, nem birt több becseset mint a selyem a koporsón, ez a papságnak egyik jövedelem forrását képezte. Ezek sorai közé tartozott Sz. P. Zsigmond is, kit a többiek felett igen magasztaltak.*)

9.) Dálnoki Demeter 1737—39-ig, ekkor szigeti papságra hivatván.

10.) Beregszászi Mozes 1739-től (?) (68, 72 körül halt meg), 1747 előtt az egyház kerület assessora ekkor jegyző 1757. okt. 30-án esperessé választatott. Hires szónok, egy óratioja ismeretes Acél Gábor felett 1762. Deés.

11.) Simó János, babuci papságról Deésre rendeltetett, 1745-ben akademiára ment.

12.) Szerdai János, Ördög-keresztúrról Deésre lett rendelve hihetőleg Köpeczi káplánja lehetett (meddig?)

13.) Tsomos János „székely származásu akadémista, külföldön léte alkalmával 1745-ben a Szentírás némely helyeire kritikai észrevételeket bocsátott ki.“ Beregszászi mellett káplánoskodott 1765—1768-ig, a nagy tudományu férfi, az ekkl. fájdmára elhunyt. Sirján egy biblia s rajta: zsidó betűkkel Jehova és Elohim: Epitaphium. „Exceipit hac cineres praeciosos Vrnem Ioánvis Tsomos, Qui Christi Preco Fidelis erat. Lustra quide —

*) Szilágyi Erd. irod. tört. Budapesti szemle 6. köt.

— — mentis occidit atque senex.“ Ezután Mihály nevű gymn. tanuló fiának következik sirirata ki atyjával alussza örök álmát MDCCLXVIII.

14. Akosfalvi Szilágyi Mihály hivatott 1767-ben káplánnak, egy évig külföldön járt gr. Bethlen Ádám költségén, visszajön hivatalát lelkiösmerettel folytatta; 1787 január 26-án bekövetkezett halála; az ekklézsia diszes temetést rendel végtisztesége megtételére.

15.) Erdélyi István 1787-ben Szilágyi helyébe hivatott fél fizetésre, felit az özvegy élvezte, az özvegy halála után rendes fizetésben maradt 1810 január 10-ig, mely idő alatt tractus jegyzőségét is vitte, bekövetkezett halála s az ekklézsia saját költségén temetteti el, s árváit gyámolítja.

16.) Csernátoni Wajda Péter, mikor jött (?) 1748-ban *) 1772 előtt az egyház kerület jegyzője, ekkor esperesé lett, 1774-ben püspöki méltósággal ruházták fel. Főpásztori tiszte mellett, megtartván esperesi hivatalát s azt önfeláldozólag gyakorlái; hiveitől nem vált meg, hanem Krisztusi szellemétől vezéreltetve, szava tette által példát adván hiveinek a jó cselekedetek gyakorlására. Szükségben levő egyházat anyagilag is többször segítette. Itt léte fényt vetett az ekklézsiára, mely oly hő szeretettel csüngött főpásztorán, hogy fél papi fizetés élvezetében hagyá meg. Püspöksége alatt ujiták s igazíták meg a templomot, melyre ő sokat áldozott. Hogy ez egyházat több és nagyobb nyomtatás, szorongatás nem érte, azt az ő itt létének lehet tulajdonítanunk. Az egyházi

*) 1748-ra teszi idejővetelét, az egyház kerület jegyzőkönyve. A megkeresztelteket 1766-tól fogva vezeti, a mint a helybeli egyh. keresztelő könyve tanúsítja.

alap megteremtése is az ő műve, nélküle ma hol állana?

Püspöksége ideje alatt M. Therézia megke-re-ső rendelete érkezett hozzá, egy Kolozsvártt felállítandó felekezet nélkül való egyetem szervezése ügyében, hogy adjon véleményt, mely alkalommal a meghagyáshoz képest Deésről 1774 junius 1-ről felterjeszté véleményét, melyen azon kor vallásos viszonya s a tartozkodó féltékenység látszik, de a szabad vizsgálódás, tanítás, sajtó egyenlőség, s több újabb kori magasztos eszmék is feltalálhatók benne. *)

Munkái közül egyiket: „Szélvészes tengeri ha-bok között mondandó Ímádság,“ tartotta gr. Teleki Kata gr. Lázár Jánosné felett. „Szerelmes or-vos,“ Acél Gábor felett 1762. Deésen. Munkás éle-tét bevégezte 1782-ben augusztus 15-én s az ekklézsia nagy fájdalmára s közrészvét között helyezé sirjába.

Családja később sirboltot építtete s felébe helyezteté a nagy kökoporsót, melyen jobb felől a Biblia s rajta zsidó betűkkel írva: Jehovah. A mennyire kibetűznöm lehetett így:

„Pars mea nobillior mundi persvasae labores
Jam probius . lustrat. celsa theatra poli.
Corpori sex v. vias lino . o. Sed grede resurgent
Qum vitae Dominus jusserit hoc finem.“

Bal felől:

E kriptában vagynak porai testemnek
Boldogabb szállása van menyben lelkemnek
Jézusomat hozzám jönni ide várom
Lelkem testem övé, nem lesz semmi károm.

Lásd a szöveget: Erd. Prot. Közlöny 1872. márc. 21. sz. 93 l.

A kököporsó fején:

„Petrus W, Tsernaton Eccle. ref Desiensis ministeri Superintendent. Hoc monumentum vivus sub nat 1717. de mortuus 1782. aug. 19.“

16.) Aboos János 1774 június 5-én hivatott káplánnak, Csernaton püspökké választása után, kinek fiatal nemes keblű leányát vette el. *) Teve hivatása fontosságától és egyháza iránt való szeretettől vezéreltetve, megkissebitett Cameraticum beneficiumnak utánna járván, többel való megváltását eszközölte ki. Tevékeny s nagy szellemű pap hire e tractuson kívül is, melynek 1783-tól fogva választott esperese vala, elterjedt. 1796-ban főpapi méltóságra emeltetett s mint ilyen, mielőtt lakását püspöki székhelyére tenné át, márc 16-án egyháza szeretet hivatól könyek közt vett bucsut. Beszédének alapjául vévén fel: Pál apostol Rom. levél 15 r. 30, 31, 33. verseit: *Kérlek pedig titeket atyámfiai a mi Urunk Jézus Kristusra, és a Szentléleknek szerelmére, hogy én velem ugyan tusakodjatok a ti Isten előtt érettem való imádkozástokban. Hogy szabaduljak meg azoktól, kik Judeában engedetlenek; és hogy ez az én Jeruzsálembelieknek való szolgálatom legyen kedves a szentek előtt.*

A békeségnek Istene legyen mindnyájan veletek, Amen!

Az ekklezsia uti költségül 8 aranyat ada.

II. József alatt 1782-ben a zsinati gyűlések ellettek tiltva. Csernaton esperes és püspök halála után választó gyűlést nem tarthattak, hogy az administratio mégis folyón, az egyházkerület néhány ülnöke az esperesi tisztet reá ruházta,

*) Gyöngyösi János, tordai pap, ezt szépen megéneklé. Lásd. Gyöngyösi versei között.

míg sok utánjárással egy év múlva kir. biztos jelen létében gyűlés lett tartható, melyben, Abacs esperesnek elismertetett. 1784-ben a kolozsvári zsinaton felszentelték. Ő volt első alapítója a deési tractusban az özvegy árvai intézetnek s létrejött az ő munkálkodásának lett eredménye 1792. Távozásával megszűnt minden, nem volt, ki ez ügyet felvegye, 1846-ban újabban megalakult. „Ő készítette ezelőtt használatba volt Confirmatioi Agendát, mely számtalanszor kinyomatott.”

17. Mihályi Mihály, midőn elődét püspöknek választották tordai papságából deésre hívták, mikor Abacs bucsuzóját, 1796. márc. 16, akkor beköszöntőjét — tartotta, alapúl vévén: Pál apost. Eféz. 3 rész. 7-ik versét. Mint pap és iskola gondnoka fáradhatatlan s ügybúzó; a fu-iskola alatta érte el fénykorát, új rendszert dolgozott ki számára. Tudományosan képzett férfit a köztisztlet megyei jegyzőséggel, 1817 ben pedig Seniori (esperes) tiszttel ruházott fel, a következő évben feliszenteltetett (1818) Deésen. *) Azóta az egyház és tractus javára fáradhatatlanul munkált; míg 1830-ban megakadályozta közhasznú tevékenységében a gutta ütés, három évig élet s halál között kinlodott, 1833-ban a halál megszabadította fájdalmaiktól; az egyház temetésére 100 frtot adományozott. Három halotti beszéde jelent meg nyomtatásban: Veér Pál, Keceli Rozália és . . . Farkasné felett.

18.) Ifj. Abocs János, Erdélyi halála után, püspök apja ajánlatára az ekklezsia, mihelyt akademiáról lejött 1810. jun. 10-én megválasztja s a tractus directori tiszti hivatallal ruházza fel; alig

*) 1821-ben M.-Lápos és Domokos egyház községeknél az erdélyi püspökséghez való csatolása végett kiküldött bizottságában mint annak egyik tagja, tevékeny részt vett.

hat évi gondos papsága után 1816. szeptemberben a halál kiszakítja szeretett hivei- és kedves neje karjai közül, ki egy clenodiummal örökíti meg kedves férje 6 évi papsága emlékét. *) Egyház az özvegyet több jóval segíté.

19. Nagy György, nagyhírű és közkedvességű szónokot s kolozsvári tanárt választja 3 candidatus közül, Abocs helyébe 1816—1819; három év alatt az eklezsia határtalan örömeire vitte papi hivatalát, midőn jelenti a consistoriumban, hogy Felvinczre választatott meg papnak, s kéri elbocsáttatását. Az egyház nagy fájdalommal veszi tudomásul, hogy tőle oly hamar megválílik, mert ily hamar egyetlen egy papjától sem vett búcsút s reményteljesen kéri, hogy ebbeli szándékát változtassa meg s bármi teljesíthető kívánsága legyen, megteszi. Midőn kérését a Felvincziek hívása folytán újból megújítá az egyház felírt a főconsistoriumhoz s míg ettől válasz nem jő, nem engedi, hogy elbucsúzzék, mely úgy látszik Deésre nézve nem volt kedvező s papjától meg kellett válnia. Korának egyik legnagyobb szónoka volt; munkái feles számmal vannak, melyek közül egy imakönyve: „Isten én örömem vigasztalásom mindenem“ kiadva: Kolozsvártt 1827. Több egyházi beszédei ismereteseek. A tractusnak aljegyzője is volt. Életrajzát lásd terjedelmesen: Az Erdélyi ref. Anyaszentegyház névkönyvbe 1867 évf. 27—30. l.

20.) Herepei Gergely az elbetegesedett Mihályinak segédje. 1830-ban hivatott meg két negyed papi fizetésre (334 frt 55 kr.) s prédikációival nemcsak a hivek szívét, hanem lelkeit is meg-

*) Lásd a clenodiumok sorában.

nyerte; az egyház költségén akademiára ment, azal a kötelezettséggel, hogy vissza térvén, ez egyháznak lesz továbbra is papja s távozása ideje alatt egy évig a papi teendők végzésével a rektor s egyik deákot bizza meg. 1832-ben jött le Göttingából ékes szolászának s tudományos voltának hire oly nagy leve, hogy 1834-ben enyedi pappá választották meg, hol jövedelmezőbb s tehetségei kifejtésére nagyobb tér nyílt. Az egyház szerette s e miatt megválni tőle nem birt, s midőn szándéka megváltoztatását nem tapasztalta, oly érvet is kénytelen volt felhasználni, melyet az egyház egy könnyen tenni nem akart. Emlékeztette segélyére s iránta való ragaszkodására; ez hatott. De a következő 1835-ik évben Szentgyörgy napkor Kolozsvár hívta meg papjának, mely állást reá nézve is oly előnyösnek talált, „hogy sajnálattal bár, de ily nagy ekklézsiába való meneteltől elzárni mégsem akarja,” eleresztik; emlékezteték arra is, hogy itt szentelték fel s ez egyház volt jó hírének terjesztője s megállapítója; legyen szeretettel iránta tovább is s ha itt marad 600 forint tartozását is elengedik.

Maradandó emléket hagyott rövid itt léte alatt is, hogy az iskolát új rendszerre s jobb biztosabb alapra fektette s annak buzgó gondnoka volt.

Nagy hire s munkásága ismeretes. Adott ki egyházi beszédeket; InceD aniellel Wohlfarh tUjtestamentum magyarázatját kérdésekben és feleletekben. „Isten igéje szószeréből hirdetve.“ Vadas és Nagy Péterrel 1816. Több templom szentelési, temetési beszédet irt és mondott több nevezetes alkalmakkor, melyek közül : „A maga körét betöltött

privát ember,* Veér Dániel felett tartotta Deés 1832. febr. 5-én stb.

21.) Was András b.-váraljai földmives szülők gyermeke nevelősködése után Göttingába ment. 1819 május 9-én választatott 4 jelölt közül s egyház körü jegyző s özvegy árvai pénz alap kezelője 1832—1847-ig, ekkor lemondott; 1846-ban elbetegeedett s alatta többen káplánoskodtak. Sok tudománynyal és szép nyelvismerettel birt, azonban sokoldalú ismereteit s befolyását nem érvényesítette.

22.) Fekete Lajos 1846-tól káplánkodott s 3 jelölt közül választva 3 rész naturale $\frac{1}{4}$ rész pénz fizetés mellett. 1848-ban szabadságért küzdők sorába állt; a b. hunyadi csatában hősileg küzdve esett el, vérével pecsételte meg emlékét.

23.) Mihályi Károly, Herepei helyett 1835 februárban lett megválasztva, nagy tudományú férfi s kitűnő nyelvész; első oktatását apja által jobb karba rendezett, helybeli iskolában vette, honnan Kolozsvárra ment tanulása folytatása végett. 1843-ban decemberben enyedi professorrá lett megválasztva. Tudományos s nagy készséggel irt munkái örökitik emlékét. „A ker. templom mint ész és esinképző intézet.“ M.-Vásárhelyt 1841 jun. 20. „Származtató philosophia tanfolyam. Svadaramana.“ stb. stb,

24.) Medgyes Lajos 1844. télhó 14-én, mint theologiai káldidatust érdemei iránt az ekklezsia 4 egyén közül választja. Fialat lelkesültséggel s pályája, s a nemzeti irodalom iránt való szeretettel; szabadság, testvériség s jogegyenlőség elveinek buzgó hirdetője. Több szépirodalmi s politikai lapokban megjelent cikkein kívül önálló munkái: „Erdélyi lant.“ Kiadta Kolozsvártt 1846. „A szentléleknek az emberi lélekben való munkálko-

dása" 1847. Kolozsvártt. 8 rétt. Életrajza s többi munkálkodása a következő korszakba tartozván ott bővebben látandjuk.

12. A LEÁNY- ÉS AZ ISMÉTLŐ ISKOLA KELETKEZÉSE S TANÍTÓI.

Jollehet az egyház kezdettől fogva nagy súlyt fektetett a tanügyre, s a fiu-iskolára sokat áldozott; elénk figyelmet fordított a fiu gyermek tanítására, de hogy ezt a gondoskodását a leány gyermekekkel szemben is gyakorolta volna, sok ideig nem látjuk.

A protestantismus a világosságnak, a tudománynak nem elrejtője, hanem terjesztője, s mint ilyennek fő feladata volt kezdettől fogva, mind két nem fejlesztése és nemesítése; az elsőbbség a fiuk taníttatását illette, a leányok neveléséről csak másod sorban gondoskodhattak. A 17-ik században s a 18-ik elején csak azon vagyonosabb osztály gyermekei részesítettek rendszeres oktatásban, kik házuknál tartottak tanítót, vagy járattak be. A polgárság módosabb része, részint magán iskolába járatta, melynek létezése 1730 előtt való; semmi kétséget nem szenved, hogy ez az egyház nemes és nem nemes osztályainak elkülönítésére is szolgált. A leányok taníttatására nézve ma is az azok példáit követik.

Idegen vallásu magán tanítók és tanítónők oktatása alól egyházunk leányait kiveendő a zsinati főtanács 1730-ki határozata szerint a deési egyházi tanács is, „a leány gyermekeknek Isteni félelemben való neveltetésére akarván gondot véslni végezi: hogy az Isten házában való publi-

catio után, minden emberséges ember, a kinek az Ur Isten oly leány gyermeket adott a kántor Gál István őkegyelme keze alá adja taníttatás végett, városunkban senki leány gyermeket ne fogadja, se ne adja ő kegyelmén kívül, mert a ki a consistorium engedélye nélkül fogadja vagy adja ekklézsia büntetés alá vettetik s megbüntettetik. Kántor Gál Istvánnak fizetése egy leánytól 3 márvány, egy véka buza, s egy szekér tűzi fa, mely fizetést, ha valakitől meg nem vehetnek hadnagy atyánk fia vegye fel. Ha pedig nem taníttatja egy évig, mivel nem a gyermek az oka, hanem szülei, akkor is tartoznak az egész bért megfizetni."

Itt és akkor kezdődött tulajdonképen a leányok rendszeres taníttatása, mely kemény, de jótékony intézkedésnek az a hatása lett, hogy a leányok tanításra tömegesen jelentkeztek.

Szokásban volt 17-ik században is az, hogy a papok nagyobb s iskolákat végzett gyermekeket, — kiket ma ismétlő iskola kötelesek névén, nevezünk — vasárnaponként tanítsák, a vallásos nevelésre, hit cikkely magyarázatokra fektették a fő súlyt. E rendszert vasárnapi iskola tanításnak nevezik. Ez a tanítás mód 1734 előtt kevésbé gyakoroltatott a 17-ik században felvett szokás szerint. Ekkor a városi tanács feleleveníti, a multak hiányait helyre hozandók, Köpeczi János és Kamarási László akkori papok részére „szükséges képen megkivántatandó pretensioit“ küldi meg, melynek 3-ik p. értelmében felhívja s rendel: „hogy a leány gyermekek annak idejében a délyesti alkalmatossággal feljárjanak s maradjanak a templomban s ott taníttassanak, de nem csak 2-szer, 3 szor, hanem május 1-től szeptem-

ber végeig, a régi usus szerint, nem bizván, hol egyre, hol másra ő kegyelmek tanítsák."

Erre feleletül írják: A leány gyermekeket tanítjuk, csak a jó atyák adják fel, bár úgy lett volna ezelőtt is.

Ez időben felelevenített vasárnapi iskola lassan kiment szokásból s mikor szűnt meg? többé emlékezet nincs róla.

Előbb említett felhívás alkalmával a papokat bizzák meg, mint az egyház- s az urnyjának őreit a fiu- és leány iskolákra való felügyelettel, mint szólnak: „Megkivánjuk, hogy ő kelmek közül egyik héten egyik, másik héten másik, csak kétszer is egy héten bejárjanak az iskolába inspicciálván arra, hogy a tanítók, mint tanítanak nehogy egy néhány becsületes ember gyermekei taníttassanak szorgalmatosan, hanem mindenike. Minthogy a mester fizetése a gyermekektől kinem telik a közönségtől vétetik consensum. Az eddig reájok nem lött ügyelet miatt majd nem teljességgel elpusztult iskolánk."

Erélyes intézkedés áldásos hatása nagy lelkesülést, eddig szokatlan iskolába való járást, idézett elő. Dicséretére legyen a consistorium felvilágosult szellemének, 1747 szeptemberben a leányiskola tanítást sikeresnek csak úgy látja, ha a kántortanító mellé tanítónő is jó; „Kolozsvárt lakó becsületes tanító asszony ide hívassék a leány gyermekek tanítására" elhatározta.

A nőtanító megjöttével új korszaka kezdődik a leányiskolának s e tizedben délpontján állott. A tanítás állott: a parancsolatok, írás, olvasás megtanulásából, 2-ik osztályban a kis káté, a 3-ik osztályban a nagy káté, ének, írás, olvasás, kevés

történelem, geographia és számtanból s mind a három osztály taníttatott női munkára.

Kevés ideig maradt fen e rendszer, mert 1762-ben tanítóváltozás történt, az elhalálozott jó tanító helyett, Deák János ujtórdai kántor jő, ki már csak egyedül folytatta tanítását. *) Minden igyekezete mellett is az iskola hanyatlásnak indul; a szülőknél a taníttatás iránt való közönység folyton növekedik, melyet megváltoztatnia nem sikerül, se az 1782-ben kántorra választott Rákosi Jánosnak, se a consistoriumnak úgy hogy 1808. nov. 13 án a szülőket kül erőszakkal kell gyermekeik taníttatására kényszeríteni. De ennek a kényszerrel együtt megszűnt hatása is; 1828-ban a papok panasznak, „bogy negyven confirmationa feljáró növendék közül 9 sem tudja még az Ur imádságot se.“ Melyre a consistorium házaunként való összeírást rendel el s külhatóság-hoz fordul, a nép idegenkedését mégis folytatja, mert a tanrendszert a korkiválmalmihoz megfelelőnek nem tartja Albisi Dani, ki a nevelés ügy egyik legbúzgóbb embere 1818 tól fogva minden tehetségét erre fordítja s a feljáró tanuló leánvokról rendes jegyzéket vezet, a lancaster elsajátítása végett 1833 ban Kolozsvárra megy, innen tanszerekkel iskoláját elátja, uj lelkesedéssel fog munkájá oz, mely sikerdusabb leve minden elődeinél; hiányzott mégis oskolájából a nőtanító, ki oktatást adhatott volna a női munkában s délutánonként, mikor temetéssel levén elfoglalva, tanított volna.

*) Fizetése a leányoktól mint eddig, 40 frt; a várostól 40 véka buza, 12 szekér fa, temetésért 18 denár.

E század elején a tanítás hanyatlásának, a szülők, részvétlensége mellett oka abban keresendő, hogy az egyház oly tanítókkal birt, kik hivatásukat feledve, családi és társadalmi életökkel nem hogy buzdítói lettek volna, sőt rontására dolgoztak az iskolának. Az egyházi tanács intései, feddései nem soknál használtak, miután minden intése s figyelmeztető feddései sikerteleneknek bizonyultak, s a tanító oktalan magaviselete közbotrányá vált, csak akkor bocsátotta el szolgálatából s akkor is, mint jó atya, tékozló fiáról, gondoskodott.

A kántortanítói fizetésre, miután a várostól elkeltt szakadnia, alap nem volt, nagyon szükön segíeyezhette s fizette tanítóit, vagyon arányában róván meg az egyház saját magát. Jóltevője, az egy kegyes emlékü Irsai Józsefen kívül, senki sem akadt.

M e g j e g y z é s. A kántor tanítófi zetése 1740-ben 30 frt, 30 véka buza, 12 szekér fa, halott felett való éneklésért 18 denár. Leányoktól első évben egytől 24 denár, 2-ikban 36 denárt, egy szekér fa s egy véka buza. 3-ikban azaz mikor a nagy katekismust tanulják 60 denár, buza, fa, mint a 2-ik osztályban. 1782—90-ig Rákosi János a kántor; ekkor Bálint András leve 1802-ig. Ezután Nográdi András 1803—12-ig, úgy maga, mint családi élete belső emberekhez nem illő, példátlan rosz, miről tanuskodik az ellenők beadott sok panasz s cons. végzés. 1812—1817-ig Fekete Lajos, kinek kevés idei kántorsága alatt panasz nem merült fel, Deés-Aknára ment. 1817-ben a Vásárhelyi collegiuból Albisi Dánielt hozzák, kinek működése eddig példátlan jó. Tanítósa ga kezdetétől fogva a növendékekről rendes jegyzéket ő vezetett. 1853-ban fia Ferencz 3 évig káplánoskodott mellette.

13. AZ ISPOTÁLY VAGY AZ ELAGGOTT
SZEGÉNYEK MENEDÉK HÁZA A 17-, 18-, ÉS
19-İK SZÁZADBAN. 1603—1882-IG.

Az ispotály felügyeletével a kegyes alapító királyné a városi tanácsot bizta meg, ki a mennyire a körülmények engedték megis felelt. Keresztül érte és szenvedte a várost sanyargatta kinokat. A 17. században, mikor a város a ref. egyház hitelveit elfogadta, magával vitte vagyonával együtt az ispotályt is. Sok háboru, gyakori szerencsétlenség érte s minden vagyonukat elveszített egyháztagoknak ez nyújtott elhagyott voltukban ápolást és menedéket.

A város megtette kötelességét hiven gondozta őket az adományozott alap jövedelméből. Birtokait dízma alá adván, a város magáéval együtt szedette fel az egyházfiak által s fordította kívánt célra.

1697-ben pusztulás szélén állott, s felis hívta a várost akkori pap, „hogya az ispotályról, mint a régi boldogságos időkben, gondoskodjanak.”

A 18. század elején az ispotály is fellett égetve s lerombolva; a szegények hajlék nélkül maradtak. A város 1705-ben Miszti János, — ki a revolutio alkalmával táborozásra N. bányára ment — révutcai házat kibírná nincs, az ekklezsia számára ispotálynak adományozta s mint ilyent használta az egyház, mig utódainak az ujonnan adományozott helyiség visszaadatott.

1720-ban forduló pont állott az ispotályra nézve, eddig a város, ezután az egyház gondozása alá jut, de sok fekvő birtokai huzamos használat folytán a haszonbérlőké maradt; határai fele-

dékenységbe mentek, elvesztek. Ekkor az ekklézsia, új gazdához illően birtokait s hozzátartozóit kikerestette, felmériette s ujlag dézma alá adta, meghatározván, hogy egy egy véka alá való földből egy polturát fizessenek. 1758-ban oda módosították, hogy egy kalongya után 1 kr. taxát adjanak. S ezután többször ujiták meg, hogy birtokai elne züllödjének. Mindezek mellett is régi helyiségét az ekklézsia, s a nagyszigetet a város foglalta el. Sok Consideratiokra nézve s jövőendőben megtörténhető prejudiciumra nézve, melyet az mostan 1752 fenforgó mostoha időnek ábrázatlyából s más helyiségekbeli példákból is könnyen provideálhattya az ekklézsia azért determináljuk, hogy a mostani ispotály helyház adassék el s annak árából más szereztessék.* 200 magyar forint ért elis adják és építtetnek. 1764-ben a templom kerítés éjszakkeleti oldalába 2 szobával s egy pitvarral bíró házat, s rendeltetése célját, fel is irták, de az idő olvashatatlaná tette. Az ispotály helyiség 1705-től 1764-ig a Rév-utcában volt, mely helyiség Farkas János halála után ujlag az egyháznak maradt.*)

A mult században rendesen 5 szegény van, kik közül 3 egész, kettő fél adományt élvez; e szám marad mind végig, férfiak, nők vegyesen. 1792-től fogva, az erőtelyesebbeket az ekklézsia templom seprésre kötelezi s azóta folytatják; templomozás idején annak ajtajánál várják keresztény feleik könyöradományait.

18-ik század mindenkit katolisálni s mindent beolvasztani szerető szelleme 8 ízben

*) Lásd az egyh. jöltevéi között. 1827

rohanja meg a várost és egyházat az ispotály-ért,*) melynek minden-áron való elfoglalását kíséri meg a gubernium útján. Investigatio, vallatások egymást érik, hogy valamiben alapot nyerjenek céljaik kivitelére. De az erőszak oly nemét, — mint ott, hol a protestansok valának kisebbségben, — nem használták fel s így maradt meg hogy az ármány ellen csellel élnek, minden fekvőségeit az egyháznak vallották, adományait elhallgatták, jövedelmét mindazon által a kegyelet iránt mindig határtalan tisztelettel viseltető egyház a kívánt s hagyományozott célra fordítá. Midőn 1796-ban Teleki Károly gr. a rom. kath. és reform. egyház közt lévő, „egyenetlenség s többféle differentiák eligazítására exmittáltatván“ többek közt az ispotály ügye is vizsgálat tárgya volt, hogy minémű jusból tartja azt kezei között mutassa ki. 1755 a dec. 14-én megteszi tanács feleletét az ispotályra nézve így: „Az ispotály földek koránt sincsenek oly feles számmal, mint ő kegyelmek gondolják és feladták, de mivel azok is inere a reftus atyafiak fundatiojuk reftus, szegények számokra, valamint szintén, ha eő klmek közül valamelyik az maga religioján levő szegények vagy ecclesiá számára teszen fundatiot, részt nem kívánhatunk belőle, úgy eő klmek sem praetendalhatnak hozzá,“ így válaszolnak kérésők 6-ik pontja szerint. Azon kívül az egyház a fő consistoriumhoz folyamodik s mindannyiszor előadja megtámadtatása okát s következménye mégis az lett, hogy kikellett mutatni, hogy megmentse, régi alapját elhalgatta, s csak azon adományokat mu-

*) 1726, 32, 34, 55, 69, 83, 1807, 1811-ben utoljára.

tatta ki, melyeket ez időben adományoztak, el kellett hallgatniok azzal, melyeket még a kat. Izabella kath. egyház birta fundusból adományozott, nehogy fogantyuúl használják. Sok zaklatásnak csak az újabb idő vetett véget. *)

Mint a szükségben levő egyháznak, úgy ez emberbaráti intézetnek is megvoltak pártfogói, jóltevői, kik az ekklézsia nyomorult szegényei számára hagyományoztak. Farkas Dávid a kis-szeres utcában egy házas telket hagyományoz.

1. Csonka Borbára (1740) 30 magyar frtot.

2. Muzsnai József a Cichegyen egy szőlőt (értéke 20 f) 1749-ben az ekklézsia papi fizetés emelésére fordította.

3. Szőke Erzsébet, Érsekújvári Gergelyné 200 frt. 1776.

4. Irsai József 1792. március 7. kelt végrendeletében az ispotály, különösen ¹⁾ a deési reformatus valláson lévő házi szegények részére, hogy 200 frtnak interesse évenként osztassék ki, hagyományoz.

5. Makkai Péter 1798-ban 6 mfrt.

6. Ajtai Krisztina 1803-ban oly feltétel mellett ad 20 frtot, hogy kamatja a házi szegények között minden Áldozócsötörtökön osztassék ki.

Megjegyzés. 1764-től birt ispotályházat a városzépíttatése céljából kisajátították, szegények menedék házaul a templom kerítés nyugati végénél levő kis házat mutatták ki. E régi ispotály házat, 1881. októberben lebontották, köveiből több, azelőtt a templom mennyezetében volt kö, került ki.

*) A jegyzőkönyvekben bővebben nem mertek írni a feliratok párja sem maradt meg, mint az újabb időben tenni szokták

¹⁾ E végrendekezés tételében később püspökké lett, Abocsot illeti a dicséret, mint a ki ennek fő eszközlője volt.

7. Bartok Kata 1805-ben 30 frt.

8. Péchi Ádámné 1812-ben 100 mfrt.

Ezen kívül 1811-ben az ispotály vagyona megtámadásakor készített kimutatás szerint gr. Bánffy György gubernator 500, Bartok Kata 500, Kertész Pál 14 frttal szerepel, de ez adományra e kimutatáson kívül sehol nem akadhatni. Földbirtoka 1780-ban készült egyház birtokairól való kimutatásban, részletesen felvan említve 8 drb. föld, mind a Szamos, inenső részében, a Somkuti völgyön. 6 drb pedig a vizentúl. M. l. 1785.

14 AZ EGYHÁZI TANÁCS ÉS TISZTVISELŐK.

Az ekklézsia mióta a ref. egyház hitelveit fogadta el s ennek kebelébe tért, mindig püspöki visitatio (vizsgálás) alatt volt s így maradt napjainkig. Oka leginkább abban rejlik, hogy mint népes s vagyonos egyház, vizsgálat-díj címen többet fizethetett, mint a kevésbé vagyonos ekklézsia, s ez a pénz a püspök jövedelme szaporítására lett fordítva. Hivei közt sok, nagy tekintélyű s állásu egyéneket számlált; sőt fejedelmeket is, kik talán tekintélyük fentartása végett hatottak oda, hogy ez egyház a püspök felügyelete alatt legyen. Papjai, külföldi egyetemeket látogatott nagy tudományú híres szónokok s irodalmi téren működő férfiak valának, kik falusi társaik mellett, mintegy elsőséget, tekintélyt vivotak ki s többen közülök az egyház kerület esperesei, jegyzői valának. Papjai leginkább a kolozsvári ekkléziához hivattak meg, mely mintegy lépcsőül szolgált magasabb egyházi hivatal elnyeréséhez. Lelkészei közül négy az egyházi hivatal legma-

gasbb polcára, püspökségre, jutott s egy közülök itt is lakott s mint ilyen lakta egyházban egy alantasabb hivatalnok, mint az esperest is, nem tarthatott visitatiót a püspöki főnöke ekkleziájában.

E népes egyház ügyeit a consistorium vagy magyarosan az egyházi tanács vezette. Főfelügyeletet gyakorolt az egyház és iskola szellemi, erkölcsi s anyagi helyzete felett. A mi a szív az állati testben, az a consistorium az egyház életében. Keletkezése ideje az ekkleziia alakulásával egykorú. 17-ik századbeli intézkedései jegyzőkönyveivel együtt elenyésztek.

Első intézkedésének nyoma 1705-ig vihető vissza, mikor Istent káromlók s más erkölestelen életet folytató emberek ellen hozza azon kör jellemzésére, szigorú rendeleteit, s ezek felett bíraskodik. Bűn ismétlése esetén reversalist vesz, s ezt a tanácsnak, illetőleg a főhadnagynak — mint akkor nevezték — bejelenti, hogy a bűnös harmadszori ismétlés esetén reversalissa értelmében halállal sujtassék. *)

A consistoriumban intéztetett el a házasságok közt felmerült perpatvar a válási esetek; az egyház és iskola ügyei sőt még a megkereszteltettek nevei is e jegyzőkönyvbe lettek beírva 1726-ig mikor a consistorium elhatározza, hogy

*) Dozsa István, Isten ellen való káromlásba elegyítette magát az elmúlt évben (1704) a revolutiokor intézze el ügyét 8 nap alatt különben az egyház kemény fenyítését el nem kerül. Nagy István ördög attáért, teremtetéért, reversalist ad s ha többet mondja halállal büntetessék, 1819 jegyzőkönyv szerint stb. stb.

ezután úgy a való perekre valamint az anyakönyvek vezetésére külön jegyzőkönyv készítettessék.

A tanács egyházi és világi tagokból állott a legrégebb időtől fogva s ennek feje volt a főgondnok, mely hivatalt Bod. Sz. Polikarp. 149. l. szerint 1713-ban kezdték életbeléptetni, holott ez egyházban már 1711-ben megvolt, mely mellé az egyházi tanács ugyanez év június 7-én külön számadó gondnokot nevezett.

Üléseit jegyzőkönyve s egyéb irodai szereit levéltárát mindig egyik pap házánál (fiatalabb) tartotta, hol e végre egy szoba volt fentartva. 1839-ben Vas András, megtagadta fűttetését ez időn túl 12 frtot fizetett évenként fűtéseért. Most az iskolában tartja rendszeren.

Az elnökséget rendszerint a főgondnok vagy akadályoztatása esetén az algondnok vitte, de sokszor az idősebb pap. 1817 febr. 16-tól fogva a főconsistorium a paptól az elnökséget elveszi s azt a curatorra ruházza, ki távollétében a helyettesítést egy idősebb s tekintélyes világi assessor (tanácsosra) bízta s ez a rendszer maradt fen 1849-ig.

Az egyházi tanács állott:

a.) Főgondnokból, b.) két algondnok, c.) egy jegyző, d.) több tanácsos, é.) egy ügyvéd (fiscalis,) f.) két egyház férfiből. S tagjaik voltak hivataluknál fogva a két pap, rektor s kántor s később a tanítók.

A főgondnok.

Az egyházi tanács ajánlatára a főtanács nevezte ki. Ő volt az egyház mindennemű ügyeinek fő őre s vezetője. Kiknek nevét a jegyzőkönyv megörökítette, így következik:

1. Kuppán Miklos, 1711 jun. 7-től—1714-ig.	9. Kismarjai Gábor, 1764.
2. Irsai István, 1716.	10. Salánki Gábor, 1765—68.
3. Zöldi László, 1717. 18.	11. Szacsvai Ádám, 1768—91.
4. Kereszturi István, 1730.	12. Mozsai József, 1791—1807.
5. Bikkfalvi Imre, 1738.	13. Katona Zsigmond, 1807—22.
6. Sövényfalvi Mátyás, 1739. 1747.	14. Veér György, 1835.
7. Érsekújvári László 1747.	15. Veér Farkas — 55. ki országgyűlési képviselő is lévén helyette Mozsai József és Ungvári vitték a főgondnokságot.
8. Mozsai László, 1748—64. *)	

B. Algondnokok. (Curator domesticus, preceptor, inspector stb.) Az algondnokok hivatal körét 1711 június 27-én így írja a jegyzőkönyv, hogy Kuppán Miklos Uram mellé a nemes universitas Dálnoki Dániel, hadnagy ő kegyelme kezében obremiálható bonumairól (ecclesia) annak idejében perceptioiról, erogatiojáról helyes registrumot készítsen. Az egyház gazdasági ügyét viszi gazda, pénztárnok egyszemélyben, s így folytatják hivatalukat 1807-ig, mikor Mozsai József halála után külön választanak Domesticus curatort és preceptor — curatort a főconsist. rendeletére, kinek fáradságáért 50 frt járt; ezt megelőzőleg a kamat jövedelem 2 percentje. A domesticus curatornak 3 szekér szénára való rét, néha több is és 8 vékás földnek taxa nélkül való használata.

1. Dálnoki Dániel 1711—15.	3. Makkai Mihály 1717.
2. Pap Dániel 1715—17.	4. Dioszegi Mihály 1718—47.

*) Kővári alkapitánynak hasonnevű fia, sz. 1710-mivelt férfiú, gubern. Cancalista tevékeny férfiút sok megbízás érte; 25 éves korában Bels. szolnok jegyzője, később bírája lett, majd követ. Két művet írt, melyek kéziratban maradtak. Egyik: Erd. története, másik Erdély egyházainak története. Megvannak-e ezek s hol? kíváltk ez utóbbi az egyháza, melynek oly buzgó kuratora volt, megbecsülhetetlen lenne. Acél G. felett tartott emlékbeszéde nyomtatásban is megjelent. 1763. Lásd Benkő Trans. 616. l.

- főcurator is.
5. Dadai József.	körüle levő kaszálót kapja ezután a gondnok fáradságáért.
6. Dobolyi Márton 1739.	
7. Salánki József 1740—	19. Deési H. István 1807—
8. Kovács Pál 1740—	pénzt. 1817.
9. Kismarjai Gábor 1747.	20. Keczei István 1810—18.
10. Kismarjai Albert 1748.	gondnok.
11. Dobolyi János. 1759.	21. Bányai István 1817-ben
12. Érsekújvári Gergely 1764.	lett perceptor curator s ekkor elhatározzák, hogy ne így, hanem csak perceptoroknak neveztessék. 1818.
13. Buzás Ferencz 1766 admistrator — curator.	22. Keresztes Farkas 1825-ig.
14. 1768. Deák András és Illés György, harangot vásároltak.	23. Ungvári György 1825.
15. Majtenyi József p. c. 1791.	24. Eszenyei János 1826.
16. Mihályi Mihály 1799.	26. Szarvadi Dániel 1827—30.
17. Alsó László 1803	26. Roth Károly 1831—33.
18. Sofalvi István 1807. D. c.	27. Czakó József 1836. 2 izb.
ki 1810-ig. 16 vékás földet a somkúti völgyön s	28. Mosa József. 1837
	29. Szarvadi Sámuel 1838—48.
	30. Nagy Farkas 1848—55.

C. Jegyző. (Notarius.)

A consistoriumban a jegyzőséget a város jegyzője vitte, hadnagy lévén többnyire a gondnok és elnök. 1743-ban a fő consistorium azt rendelte, hogy a jegyzőséget ezentúl ne világi, hanem egyik pap rendszerint a fiatalabb vigye, mert mindig jelen lehet; valódi oka pedig abban rejlett, hogy a világi jegyző, kinek kezénél voltak az egyház minden értékes levelei, cím- és ranggal kísértettek meg s könnyen más vallásra állhattak volna s többet árthattak vala, mint a papok, kik állásuknál fogva is ekklezsiájukkal összeforrvá voltak s a legnagyobb küzdelmeket állották ki; egyházuknak kiprobált vitézeiként harcoltak szóval, tettel, mint a szükség mutatja vala. 1790-ben a 2-ik pap a jegyzőséget elfogadni nem akarja míg hivatkoznak a 43-ik évi ha-

tározatra, mely után 1815-ig maradt érvényben e szokás. Ekkor állandóul határozzák: „hogyan pap, hanem világi vigye a jegyzőséget“ s ezt két év után szintén így ujították meg: mindig külső hivatalbeli tétessék notariusnak.“ Ugyanez alkalmával két jegyzőt választ, egy fő- és aljegyzőt s így maradt 1849-ig.

Jegyző fizetése.

A jegyzőnek fizetése a 18 század elején nem volt csak tiszteletből s egyháza iránt való szeretetből vitte; 1780 körül 5 frt adnak írószerekre, a 19. század első tizedében már 20—25 forinttal jutalmazák; 1815-től fogva rendszerint 50 frtot adnak.

Jegyzőséget 1711—1816-ig a papok s kánorok viszik. (Lásd ezeket előbb) ezek nevei így is említve vannak.

Főjegyző: Bikkfalvi József 1816—26.

Aljegyző: Somkádi Mihály 1816—35. *)

Főjegyző: Szilágyi Imre 1826—35,

„ Veres Lajos 1835.

„ Szentiványi Ferencz 1836—44.

„ Pap József 1841—51-ig.

D. Tanácsosok (consistor, presbiter, assessor.)

A tanácsosok nem voltak bizonyos számhoz kötve; számuk 15—20 között változik; nem köszöntöttek le évenként s bucsuztak, mint az egyház többi hivatalnokai, tisztókat halálukig viselték.

E. Ügyvéd (fiscalis.)

Kezdetben nincs nyoma e hiválnak, az egyház későbbi peres ügyeiben egy-egy buzgóbb hivatalbelit biz meg. Ilyenek:

*) Lásd a tanítók sorában.

Simó Ferencz 1803—36. Majthényi József 1844—46.
 Ungvári György 1836—44. Brassai Károly 1846—55

F. Egyházfiak.

Ezek hivatala a legrégibb s legnélkülözhetetlenebbek egyike, ők voltak a consistorium végrehajtói, bér, dézma s egyéb jövedelmekre ők ügyelnek fel. Számuk mindig kettő, melyekközül egyik a számadást vitte, ennek számadó- vagy fő egyházfi volt a neve. Templom s iskolaépítés idején stb. hivataluk sok fáradsággal járt; ezért az egyház földeket s rétet adott, hogy használják, melyeket mai napig egyházfi földeknek hívnak. 18. század elején a várostól rendes gabona fizetésök volt. *)

Ok ügyeltek fel 1818 előtt, kik nem járták a templomot s ezeket megintés vagy megbüntetés végett bejelentették; továbbá az Isten káromlót, az innepeket meg nem tartó s korcsmába járó embereket felírták s ezekből bejövő pénzt kezelték. Régen ők adtak cédulát a harangozónak, halott felett való harangozásért.

Évenként bucsuztak.

Ezek rendje:

Pap István, 1711—17.	Szőcs Mihály 1740—46.
Vinci György 1711—13.	Letenyei István, 1740—46.
Gy. Szabó István, 1713—17.	Szigyártó István, 1746—52.
N. Szabó Mihály, 1717?	Vince István 1746—52.
T. Kibédi Márton, 1717?	Pataki Daniel, 1752.
T. Gombkötő Miklos, 1730—?	Prágai János, 1752.
Varró Mihály 1738—40.	Márki István, 1753.

*) 1708-ban a város $4\frac{1}{2}$ köböl búzát, a dézmából 6 köblöt, egynek egynek 59 frt pénzt ad, hogy ne fogyatkozzanak meg ökemék, a csatáni határból adjanak annuális (évenként való) fizetésökben. L. a v. jyz. ez évből,

- Sz. Gombkötő István, 1753. M. Nagy András, 1770—2.
 F. Kovács Samu, 1754—56. Mihályi György, 177?—87.
 Ajtai György, 1654—56. Tólas István, 1787?
 Balog István, 1756—60. Kis János, 1787—90.
 Gál István, 1756—60. Bányai István, 1790—1816.
 Prágai János, 1760—64. Vas János, 1812—27.
 Engi Gergely, 1760—64. Vas András, 1826.
 Vince György, 1764—65. Fodor Mozes, 1812—24.
 Tőkés József, ... 1768. Turbuc János 1827—46.
 Bányai András, 1768—70. Gy. Bányai Mihály, 1827—38.
 Nagy István, 1772—87. Compo István, 1826.
 Asztalos György, 1772—87. Modí György, 1838—46. *)

Az ekklezsia pecsétje.

Az ekklezsia 1753 előtt használt pecsétje ismeretlen, ekkor határozza el készíttetését. A pecséten: folyandárral körül font, fészében figyelő állásban álló s az áldozatkész felebaráti szeretetet, egyház iránt éber figyelmet jelképező pelikány, melyet gyűrűben: „SIGIL. ECCLE. REF. OPPIDI. DEES. 1753.” veszkörül. 1846-ban magyar felirással ellátott pecsét csináltatását határozzák el, az egyh. tanács azonban most is ezt használja.

A deési egyház kerület 1614-ben oly nagy lett, hogy két részre kellett osztani, egyik a Szamoson innen Deésről, a másik a Szamoson túl Rettegről lett elnevezve; az első ma is e néven neveztetik. Deésen ez időtől fogva minden 13-ik évben zsinatot tartottak ha a körülmények, háboru vagy kolera nem akadályozták.

Részletes zsinat (partialis) szintén mindig itt tartatik egy évben kétszer, tavasszal (régén Urnapkor s azért urnapinak nevezték,) ősszel (?). Mint püspöki vizsgálat alatt levő egyház nem

*) Az összes egyháztanácsosok, s egyházi hivatalnokok eskü mintáit és kötelességeit lásd. 1743-ik évi jegyzk. 79—81. sz. a.

fartozott esperesi vizsgálat alá, papjainak a püspök volt közvetlen előjárója, mégis tagjai voltak az egyház kerületnek, sőt majdnem mindenike hivatalt viselt esperese, jegyző-, közügyigazgatója vala s székbírákká választattak s ezek közül kivételt egy pap sem tett.

Az egyházkerületnek 1631-től 1880-ig 21 esperese volt, kik közül 11 deési pap viselte e megtisztelő egyházi hivatalt.

AZ EGYHÁZ URASZTALI KÉSZLETEI.

Midőn az egyház a vallás-változtatás után a protestantismus kebelébe tért, áthozta magával mindazon arany- és ezüst készleteit, melylyel azelőtt birt. A vallás változván, szükségessé tette az egyház szent edényeinek átalakítását, a régieknek ujakkal való felcserélését. Ujitottak, reformáltak itt ben, ép úgy, mint kün az egyházi élet terén gyorsan, visszavonhatlanul.

Vágyódó lelkök a hit szárnyán azon kis oázshoz, az Urasztalához, kívánczozott, hogy részt vegyenek azon kegyeletes szent vendégségben, melytől nincs elzárva senki, hol táplálékot, kielégülést talál lélek és test egyaránt.

A forró vallásos kebel átlátta egyházának szükségét s becses urasztali készletekkel gazdagította azt időnk folyamán. A reformáció első korszakából azonban semmi ily nemű kegyeletes emlék nem maradt s nem is maradhatott meg, mert rabló kezek elorozták, kirabolták; az Isten templomát pusztává tették.

A kurucvilágkor 1706 februárban egy labanc sereg, német katonaság, e várost rabló módra kifosztotta, s így összegyűjtött rablott vagyont sok

biztosságot ígérő templomba hordták össze. Az eklézsia, itt tartotta ősidőktől, a templom sekrestyéjében, összes urasztali készleteit. Gombkötő Péter, ki szintén a megrablottak közé tartozott, kinek fehérneműit ide hozták, melyet valahogy megtartani kívánt — s úgy érte el célját, hogy a rabló katonaságnak elárulta az egyház clenodumainak, — melyek a secrestyében földbe ásva voltak, — hollétét. A németek kiásták a ládát, az arany-, ezüst- és ruhaneműt utolsó darabig elvittek a többi rablott vagyonnal együtt. 1707 aug. 8-ára Kuppán Miklos, hadnagy, Deési Végh István által a felfedezőt és árulót megidézeti: „Super eo miokból viseltetvén kegyelmed in anno 1706 midőn Isten ő felsége itéletiből az Német ellenség ide Deésre beszálván, kegyelmed velők együtt itthon lakván, velők correspondealván az eccla bonumait pro conservatione az segrestyében régtől fogva eltévén az város, mint fejebb is van írva az ellenséggel correspondealvan az elásott bonumokat maga kötelességéről az mi nagyobb Istenhez való buzgó szeretetről elfeledkezvén inkább az ellenségnek akarván jót kívánni, mint a maga ecclésiájának, hová elvult téve onnan kiásatta, kivötte s az ellenségnek conferalta“ Fejérvári György assessor aug. 23-án 4 kérdő pontból való esketést viszen végbe, melyben az Isten káromlókra is kiterjeszkedik. 18 tanu vallomása nehezedett az áruló ellen, *) de az egyház clenodumok nélkül maradt.

Elvettek mindent, ruhát, ércneműt, de nem foszthatták meg a legybecsebb, a lánglelkű, ihletett és keblű áldozni kész egyháztagot attól, hogy

*) Város levélt. 488 sz. a.

ne áldozzon. A mily mértékű volt a pusztítás, oly mértékű lett a megrablott egyház iránt való ragaszkodás, búzgóság. Állottak elő újra kegyes lelkek, kik felékesítették a szeretet asztalát.

Megérdemlik, hogy nevöket szent kegyelettel megőrizzük, már csak azért is, hogy vallásos búzgóságban lankadó jelen fiai és leányai, tőlük ihletve, róluk példát vehessenek.

Elősoroljuk időrendben a kegyes adakozókat adományaikkal úgy, mint azok az egyházi jegyzőkönyvben feljegyezve találatnak. Gondatlanság okozta soknak órvkezek által való eltűnését; más részét az idő acél foga megemésztette, elenyésztek minden nyom nélkül.

1. Az egyház legrégibb kegyadománya egy vert ezüst pohár felül kereken ily felirat van rajta:

A. 1632 * K:W:R:T:O:S * M:I:H:A:L:I * C:I:-
N:Á:L:T:A:T:A * I:G:E:K:E:G:I S: S: S:Z:I:G:E:L:-
B:E:L:Ö:L:E. Alatta koszoruba: N: KEREZTES
AND'AS: V: A:T:T:A:A:Z DES A EKLESIANAK
A. D. 1675. *)

2. Egy vékony nagy len asztaltakaró, közepén arannyal himzett fészében fiait saját vérével tápláló pelilán, körbe arany fonallal a következő írást tünteti fel: CHRISZTUS AZ ÉN REMÉNYSÉGEM NAGYBÁNYÁN LAKO DEESI MIHALYNÉ NEMZETES KOVÁCSI BORBÁRA CONFERALTA AZ DESI ANYASZENTEGYHÁZ TISZTESÉGÉRE ANNO DOMINI négy

*) Annó 1632. Kürtös Mihály csináltatta; ígyék egészséggel belőle. Ez az egyháznak legrégibb s most is jó állapotban levő clenodiuma, különös módon maradhatott meg.

szélén egy egy száma a következő: 1650. évet tünteti fel. ¹⁾

3. Egy nagy kenyértartó ontányér felirat rajta ez: JEL: 3, 20. VALAKI HALANDGYA AZ ÈN ZOMAT ÈS MEGNYITANDGYA AZ AJTOT BEMEGYEK AHOZ ÈS Õ VELE VACSORÁLOK Õ IS ÈN VELEM! A szélén kereken: IN DICSŐ-SÈGÈHEZ VALO BVZGOSÁGOKBOL A ZENT VACSORÁK KISZOLGÁLTATÁSÁRA CSINÁLTATTÁK A DESI REFOR. EKLA ZÁMÁRA NEMZETES VITÉZLŐ KISMARIAI ALBERT VRAM ÈS Õ KGLME HÁZASTARSA NZTS SZENÁSI MARIA AZZONY MELY ALTAL AKARNAK EŐ KGLMEK AZON SZ VACSORÁBAN RÈSZESVÉLNI IN DICSŐSEGÈRE S MAGOK LELKEK IDVESSÈGÈRE 1706. Rajta két szív között egy angyal látszik.

4. Egy hosszú másfélkupás oncsatlos, rajta felül ez a felirat:

A KOR. 10. 16. AZ HALADATOSNAK POHARA MELYLYEL MEGKENETVŒNK AWAGY NEM A CHRISTVS VERÈVEL VALO KÖZÖ-

¹⁾ 1706 február havában Deésvárosát rabló s fosztogató német katonaság felverte, széthasogatta a templom sekrestyéjében urasztali ruhákkal tömött ekkla ládáját is, s elrabolta minden ruha neműit. 1712-ik évben „Bucsi István kereskedő a Duna mellett valamely helységben reátalált, 10 frton vissza váltotta s Istenhez való szép buzgóságból minden díj nélkül az ekklezsiának vissza ajándékozta.” 1711-iki egyh. jegyz. könyv 2. l.

Ez időben szokásba jött az egyházaknál az áldozatkész felebaráti szeretet jelvénye gyanánt: pelikánt folyandárral körül fonva használni. Pesti napló 1880. évf. 116. sz,

ŠVLESVNK E. Közepén két szárnyas angyal közt:
IN: DICSŐSEGÉHEZ VALO BVZGOSAGOKBOL:
A ZENT VACSORÁK KISZOLGÁLTATÁSARA
CSINÁLTOTÁK EZ KANNÁT A DESI REFOR.
ECCLA SZÁMÁRA NEMZETES VITÉZLŐ KIS-
MARJAI ALBERT VRAM ÉS EŐ KGELME
HÁZASTÁRSA NEMZTS ZENÁSI MARIA I:
AZZONY: MEIYÁLTOL AKARNAK EŐ KGL-
MEK AZON SZENT VACSORÁBOL RÈSZE-
SVLNI. IN: DICSŐSEGERE S' MAGOK LELKEK
IDVESSÉGERE. 1706.

5.) Aranyozott ezüst talpas pohár ilyen felirattal: DÉSI KAMARA ISP. K. MARJAI ALBERT VR ÉS SZRM'S TÁRSA N. SZENÁSI MARIA A: V: V: ISTENHEZ VALO SZ'RETBVL CONFERRALTÁK E POHARAT A DESI SZT. ECCLÁNAK. DI 28 FEBRIS. 1706.

6. Kenyértakaró a következő felirattal: DEESI ECCLA SZÁMÁRA KÈSZITETTE SZENÁSI MARIA ASSZONY. 1706.

7. Vastag len virágokkal himzett nagy abrosz, közepén koszorú s e felirat benne: A DESI ECCLA SZÁMÁRA KÈSZITETTE N. SZENASI MAR. ASSZONY. A 1706. DIE. 28. 9BRIS.

8. Egy kétkupás csatlós onkanna e felirattal: A DÉSI EV. REF. SZENTEGYHÁZNAK ADOMÁNYOZTA KISMARJAI ALBERT. 1706. UJBOL ÖNTETETT. 1856.

9. Vastag felül aranyozott vert ezüst kenyérosztó tányér ily felirattal: EZ TÁNGYÈRT CSINÁLTATTA * N* KOPÁN MIKLOS URAM

ÉS ASZTALOS BORBÁRA ASZONY A DESI*
R* ECCLESIANAK. ANNO. 1711.

10. Felül aranyozott ezüst kenyértartó tányér szélén égőszívet ábrázoló pecsét van rajta minden felírás nélkül.

11. Gazdagon aranyozott ezüst félkupás bortartó, oldalán férfi és nő alakok látszanak. Semmi felírás nincs rajta.

12. Egy vékony patyolat kenyértakaró két szélén valódi aranyfonallal gazdagon kivarrrva. Írás nincs rajta. 10—12 arany súlyu. *)

13. Kétkupás oncsatlos fenekén e felirat:
KÉSZITETTE A DEESI REF. EGYHÁZ.
1711. UJBOL-ÖNTETTETI. 1856.

14. Ugyan ily ürmértékű hasonló felirattal mint az előbbi.

15. Különböző színű viráglevelekkel selyemmel igen szépen himzett len abrosz, közepén körbe ez van írva; ISTEN DICSŐSÉGERE A DESI R. EKLESIANAK AJÁNLOTTA DÉSI, BAGOCSI BORBÉLY JÁNOS ÉS FELESÉGE K. BORBÉLY ERSÉBETH. A. 1712. alatta két galamb közt lángoló szív szárnyakkal van kihimezve.

16. Ez időből való egy vékony len takaró közepén koszoru s felirat is volt benne, de ez teljesen kivan szakadva.

17. Vékony len négy szegletén virágokkal himzett kenyértartó közepén: SOMAI BORBARA. ADTA EZ KESZKENÖT ISTENEHEZ VALO

*) 11. 12 és 19. számok alatt levő clenodiumokat 1753 márciusban ajándékozta gr. Bethlen Ádám özvegye, Bánffy Klára grofnő, az anyaszentegyházhoz való buzgó indulatjából; „melyet örök emlékezetére és háládatosságunk megbizonyítására ezen protuculumban consignálni szükségesnek tartottuk a posteritásnak hálával való emlegetésére.”

BYZGOSÁGÁBOL ISTEN DICSŐSEGERE AZ
DÉSI ECCLESIAK. 1719 ESZTENDŐBEN.
E nő Soti János, pap, özvegye volt.

18. Vékony len-keszkenő négy szegletén
rozsa van himezve. Felirat nincs rajta.

19. Egy nagy patyolat abrosz csipke koc-
kákból összevarva s szépen kihimezve, fehér csip-
ke szegélylyel, felírás nincs rajta.

20. Nagy csatlos onkanna fenekén e felirat-
tal: A DEESI EV. REF. ANYASZENTEGYHAZ.
NAK ADOMÁNYOZTA SZIJGYÁRTO MIHÁLY.
1718. UJBOL ÖNTETETT. 1856.

21. Nagy len asztaltakaró közepén végig
széles virágokkal himzett csik van. Felírás nincs
rajta.

22. Egy hosszú nagy lenkendő kétvégén ó
germán selyem himzéssel ily felirattal: A DESI
REFORMÁTA ECCLESIA SZÁMÁRA N. DA-
DAI JOZSEFNÉ OLASZ Mária ATTA ANNO.
1732.

23. Zöld selyemmel himzett nagy lenkendő,
felirat rajta: A DESI REFORMATA ECCLESIA
SZÁMÁRA ATTA BUZÁS GYÖRGYNÉ KAMA-
RÁSI SÁRA. 1731.

24. Világos kék selyem takaró ezüst csipke
szegélylyel. Felirat rajta: A DEESI REF. EK-
KLES. NEMES AJTAI KRISZTINA ADTA
1704-ben.

25. Zöld tafota selyem takaró közepén
himzett aranyrózsa, aranycsipke szegélylyel, négy-
szegleten: B.D.I. B. CK. ANN. 1749. *)

*) Bárá Dioszegi Istvánné Komáromi Kata.

26. Egy felül aranyozott vert ezüst tányér ily felirattal: A. D. R.SZ. E. SZ. C. K. M. G. A. 1742.

27. Csatlós keresztelő onkanna, felírás rajta: A DESIREF. ECCLESIA SZÁMÁRA E KERESZTELŐ KANNÁT KESZITTETTE SZACSVAI ADÁM REGIUS PERCEPTOR ANNO MDCCLXV n. Szebenben.

28. Fehér lenabrosz aranyvirágokkal hímezve: ISTEN HÁZÁHOZ VALÓ JO INDULATUNKBOL A DESI REFORMÁTA NEMES ECCLESIA SZÁMÁRA EGYKOR A MI FOGADÁSUNKAT MEGADJUK AZ URNAK AZ Ő EGÉSZ NÉPE ELŐTT. Solt. CXVI. vers. XI. XVIII.

TEKINTETES NEMZETES KISSOLYMO SI KERESŐ LÁSZLÓ és TEKINTETES NEMZ. MAGYAR-PÉTERLAKI KÖRÖSI SUSANNA. MDCCLXXIX-dik Esztendőben.

29. Zöldes égszínkék selyemtakaró, közepén két cimér, fehér selyem himzéssel, bárány jobb lábában veres zászlót tart, felette ez van felírva: JÉZUS BÁRÁNY VÉRE MÁS ÉRDEM ÁLLY FÉRE. Alatta pedig ez: A ISTENHEZ VALÓ KÖTELESSÉGÉNEK ESMERVÉN VARRATÁ SZENTPÁLI THERESIA A DEESI REFORMÁTA ECCLESIAÉNAK. 1791.

Szembe e cimerral egy más cimér, melyben lángoló szív földet elhagyva ég felé szárnyal a kékfelhő.

ből kinyújtott kéz brilliantos arany gyűrűt tart.
E cimer felébe: DRÁGA SZENT SZÖVETSÉG.
Alatta ily felírás: ELJEGYZETT MAGÁNAK
DRÁGA VÖLEGÉNYEM KINEK SZERELMÉ-
BEN VAN MINDEN REMÉNYEM ÉG SZIVEM
FELKÉSZÜLT SZÁRNYAL IGYEKEZIK ÉDES
ÖLEIBEN OH MIKOR ÉRKEZIK.

30. Zöld, vastag selyem atlasz kenyértaka-
ró arany csipkézettel, közepén koszoru, benne égő
szív szárnyakkal van kihimezve, alatta ez irás :
SZÁSZCZEGŐI BALOG JULIÁNNA VARRTA
1808(?)-dik esztendőben.

31. Sárga szegélyű kékes zöld selyem ta-
karó négy szegletére arany zsinorral: A. D. R. ECC.
SZMR. ATTA DÖMSÖDI MARIA 1811-ben.

32. Kenyérosztó felül aranyozott ezüst tá-
nyér folyó irással ez van reá írva: „*Néhai fér-
jének Ifj. Abats János Urnak 6: esztendőig tar-
tott Papi szolgálatjának emlékezetit e Tányérral
örökösíti özvegye Takács Rachel 1816.*“

Az elősoroltak után vannak még olyanok,
kiknek, ha adományaik nem is maradtak meg,
megérdemlik, hogy nevöket hálával megemlitsük.

a.) Kismarjai Albert s neje Szenási Máriskó
adtak egy kívül belül aranyozott ezüst poharat
és tányért; két onkannát, egy tálat és két tányért;
két onkannát, egy tálat és tányért, a prédikáló
székre s Urasztalára egy egy díszes terítőt arany-
nyal gazdagon kivarrva és egy selyem pohárta-
karót. 1711.

b.) Gál István az Urasztalára egy sáhos abroszt; 3 drb. aranynyal himzett fehér selyem csipkézettel ellátott keszkenőt; az éneklő székre egy aranyos varatú és egy fehéres csipkekendőt. 1711.

c.) Irsai István a szószékre való drága szőnynyeget; Vajda Kata egy ontányért.

d.) Végh Anna Pap Dánielné, aranynyal varrott pohártakarót.

e.) Demeter Erzsébet, Kenyeres Jánosné, az éneklőszékre tarkás selyem keszkenőt; Makkai Mihály és társa, Dobolyi Mária, egy-egy keresztelő onkannát 1717.

f.) Buzás Györgyné két selyem varratú éneklőszékre való keszkenőt. *) Horváth Zsigmond egy sávos abroszt; Kismarjai Gábor egy aranyozott tányért.

g.) Alsó István a szószékre 7 sing fekete posztót és ugyanannyi fátyolt; Száva Mihályné két abroszt, közepén pelikány volt himezve; Pekri Rozália egy aranynyal himzett urvacsorai pohárra való takarót.

ÉRKÖLCSÖS-VALLÁSOS ÉLET A 18-IK SZÁZADBAN.

A nemzeti függetlenség és szabadság szeretet, mily mértékben volt meg e város lakosai között, eléggé mutatja a szenvedés, melyért a szabadság ellenes labanc fegyveresektől szenvednie kellett. Hazafiságért otthonját s mindenét kirabolták, felégették. Hontalanokká lettek, fé-

*) Egyiket 1730-ban a templomból elvitték.

lelem s nélkülözések között menekültek, ki hová tudott, erdőkbe, rejtett völgyek- vagy megkiáltott községekbe. A hazafiasabb rész a kuructáborban villogtatta kardját; csákányát az ellenség ellen fordítá. Sokan elveszének jobbaink közül, a hosszú harc alatt a csatamezőn, a szabadság elleneinek fegyverei által.

Majdnem 9 évig tartó háboru alatt, sok nélkülözést szenvedett családtagok emberiesebb érzelmöket lassanként kezdék levetkőzni, elhagyni s helyette kevésbé szeliddel cserélék fel. A szükség bűnre csábította, s a ki ezért büntesse nem volt s így a roszban tovább menve, mélyebben süllyedtek a bűn fertőjébe. Az ifjabb nemzedék ez idő alatt megvult fosztva attól, hogy oly intézetbe járjon, hol az erkölcsösség, tudomány, vallásosság ígéit hirdetik s tanítják, tudatlanul nőtt fel. Rosz sorsban elsajátított szokása megmaradt a férfi korban is, így nem csoda, ha nem tudta tisztaltnban tartani a másét s ezt magáévá tenni törekedett. Rablás, orzás s gyilkosság napirenden lévő dolog a 18. század elején, nem is említem a sok verekedést, mely oly emberek között közönséges volt, kik az elpusztított városba a „kurucvilág“ után minden felől özönlöttek be. S e részben a város oly hírnévre tesz szert, hogy körmössége közmondássá vált. *) A lakosság a könnyű életmódhoz volt szokva, szorgalmas nem volt, a dologtalanság pedig a bűnt szüli. Így gondolkozhatott a gubernium is, midőn a város tanácsának — sok panasz miatt — 1771 október 14 ről rendeli s szigoruan meghagyja: „hogy ne csak az leány, hanem még a fiu gyermekek is fonásra

*) Dugonics Andr. Magyar péld. gyűjteménye.

taníttassanak mivel a téli hónapok alatt az téli hosszú éjszakákat csak heveréssel és hivalkodással töltik a fiu gyermekek, s az ilyeneknek eltávolítására és azért is, minthogy némelyek különben is nem épek, egészségesek és az nagyobb terhebb dolgok tételére alkalmatlanok lévén magok élelmek megkeresésére, azért némelyek terhes dologi fonással megkereshetik.“ Ugyanakkor felhívja a várost, hogy a méhészet tanulásra küldjön be gyermekeket. *) Küldöttek- é nem-é, nyomát sehol nem láttuk.

A nép vallásos volt, s hogy az legyen, a törvény is gondoskodott róla. A ki templomban nem volt, különösön vasárnap, az egyházi feljelentette megbüntetés végett. Minden családtag köteles volt járni s mindeniknek megvolt szabva, ülő helye, melyért, kik hiuságukat is az Isten házába vitték — több botrányt csináltak. **) A helyek kiosztásában, a rang születés, vagyon vitte a fő szerepet. Az imádkozó nép akkor imádkozott legbuzgóbban, midőn ifju, öreg, leány és nő s a tanuló ifjúság összhangzó éneke tölté be az imaházat. Templomozás nemcsak innep, hanem mives napokon is kétszer volt, s addig senki mezei munkájára ki nem ment, míg korán reggel az Istennek hálát nem adott, munkáját végezvén este ujjalag kérte Isten áldását napi munkájára. „Tiszteletes atyánk fiai igyekezzenek jókor reggel harangoztatni, hogy a dologtevő emberek mielőtt napi munkájokra kimennének az Isten tiszteletén jelen lehessenek.“

*) v. j. k. 1771. 365 l.

**) Egyh. j. k. 1711. stb.

Igy folyt ez rendes időben, de ha elemi csapás sanyargatta a várost, akkor szigorú böjt-tartást is rendel el a tanács a templom járason kívül, mint tette ezt 1718-ban és 1742-ben, mikor oly epemirigy (colera) dult, hogy nem győztek elég koporsót csinálni és sokan e nélkül temették el. E siralmas esetet október-ben szerk. jegyz. k. 156 jp. alatt így örökíti meg: „Siralammal szemléljük Istennek mindennap az mi bűneinkért ellenünk felgerjedt és sebes lánggal égő haragjának tüzeit és minden reggel újabb újabb ábrázatban megjelenni szokott, keserves kemény itéletét s mikor akár mely felé fordítottuk a mi szemeinket nem látunk egyebet sűrű gyászos koporsonál és akár mely felé hajtjuk a mi fejeinket nem hallunk egyebet utcáinkon és házaikban keserves jajszónál úgy hogy az Isten kegyelemmel nem fordul hozzánk netalán egészen megemésztetünk, hogy még emlékezetünk is eltöröltessék e föld színéről és mégis az Istennek ilyen súlyos és nehéz ítéletei között is nem hogy magunk meghunyászkodásával az Istennek ellenünk égő haragjának tüzeit kívánnok megengesztelni, sőt minden tartozkodás nélkül nagyobb mértékben cselekedszük a gonoszt és isszuk az álnokságot, mint a vizet, melyel nem hogy az Istennek ellenünk felhuzott karjait megfogunk, sőt mintegy megkötjük az Isten ezen itéletének helységünkben való tovább gyakorlására. — Ezokért, hogy Isten Ő felsége megelégtvén, már egyszer a maga itéletit kegyelemmel fordulván hozzánk és szűnjék meg helységünkben ezen keserves kemény iteletinek tovább való gyakorlásától, ezen mi Istenünk megharagudott orcájának megengesztelésére s mintegy

áldozatunk jeléül concludaltuk de voto unanimi anno:

1.) A kik Isten és haza törvényeivel ellen való szitkokkal élnek.

2.) Büntetés után is halállal büntessenek.

3. Az innep és vasárnapok megtartassanak a mikor semmi munkát tenni, az idegeneknek a városon keresztül menni, korcsmákban részegítő italt árulni, nem szabad.

4.) A ki három vasárnap nem megy templomba nyakvasba veresse a hadnagy, akár férfi, akár asszony ember.“

A nőnem túlvallásos volt. A mily mohó vágygyal sietett élni s meggazdagodni a férfit s mint nem törődött a jövővel, oly vallásos rajongással csünört a tulvilági élet elnyeréseért az a nő, ki e korban a lelkészek sentimentalismussal teljes predicacioit hallgatta. E földet siralom völgyének tekintette, mely számára csak bünt terem, vágyódó lelke esengve várta az örök hazát. Ez érzelgős valásos nézetnek még az ajánlékozott clenodiumokon is kifejezést adtak.

Multság, tánc, különösen a belső renden levőknek, deákoknak nem csak hogy szigoruan tilalmazva volt a mult században, hanem még a jelen század elején is, két deákot, kik husvét másodnapján táncolni merészeltek, az iskolából kitasították. Belső emberek, deákok minden öltönydarabja az egyház szabálya szerint volt csak viselhető; hajzat, szakáltalanságra stb, is kiterjedt, melyből még a papnénak is kijutott, hogy mindig fehér fátyol kendőben járjon a templomba.

Rendkívüli dolgok, rendkívüli intézkedéseket kívánnak, s így hozták divatba a jó rend s erkölcsösség előmozdítása végett a mult század-

ban az esti dobolást, mely után mindenkinek családi tűzhelyéhez kellett mennie. Reggel 3 órakor a dobot újra megverték, hogy a mives emberek keljenek fel, s fogjanak munkához,

Sötét este, akár éjjel, ha valakit jární láttak az örök az utcán, lámpa nélkül, azonnal elfogták; ezt az intézkedést szülte az, hogy a város gonosz kezek gyújtotta tűz által már igen sokat szenvedett.

Bár mily féltékenyen őrködött a város jó hire érdekében, a tanács még sem akadályozhatta meg, hogy több tekintélyes állású polgár családjánál tragoedia ne történjék. Ha békétlenség volt itt, milyen lehetett a kevésbé mivelt osztálynál; minél szigorubb volt büntetése, annál gyakoribbá vált a családok felháboríttatása. Anynyi panasz s oly sok elválási eset talán sohasem fordult elé a város fenállása óta, mint a múlt században. Nevelte a közerkölcstelenséget az itt állomásozó féktelen katonaság. A büntetése mindennek kemény és szigorú volt, heti vásár alkalmával való nyilvános megcsapatás, pellengére való állítás, kiseprűzés, a vétkes homlokának tüzes vassal való megbélyegzése, a káromkodónak tüzes fogóval való megcsipetése stb, stb, melytől ma elirtozik a finumabb erkölcshez szokott ember, akkor napi renden levő közönséges esemény volt s a nyilvános téren gyönyörködhetett végrehajtásában. *)

*) Ki e korszak erkölcsét bővebben ismerni akarja, a város jegyzőkönyvén kívül ajánlom az 1771.2. 234. jk. pont értelmében végrehajtott, 479 iv lapból álló esketést, mely így következik: „Eláradván városunkban a mindenféle Isten és Hazánk Törvénye ellen való tetemes vétkek.“ stb. stb.

A város nagy része, mely ez időben ref. vallású lakosokból áll, szegény volt, tudatlanságban nőtt fel s így könnyen hajlott a babonára, hitte az ördögök létezését, kik vén, javasasszonyok képében intézik az emberek sorsát, megtudják akadályozni a természet rendjét egy szóval, csodákat mivelnek. Egyesítik azokat a bűbájjal, kik soha egymáséi nem lettek volna. E korhoz nem illő tévhitet nevelte még az is, hogy a betelepített oláhság különböző változatban hirdette magával hozott tanait. A nyugati egyház, tért foglalandó, terjesztette csodatevő képeit, melyek hitelre találtak s ezek sokasága ellen még a város is felszólalni kénytelen. A nép mindig vonzódik a misticushoz, az olyan valláshoz, mely telve van csodával, hol annyi szent van, kik képesek minden kívánságot betölteni, minden bajt, nyomort, betegséget elenyésztetni, megszüntetni, melynek csodás erejét oly kézzel foghatólag mutatgatják és hirdetik.

Az a nép élt itt, mely őszintén hisz az alvilági hatalom e földön levő képviselőiben, az ördögben, ki őt nyavalyákkal győtri, kit már látott több vénasszony, boszorka képében skiket sok kínzás után itt borsószalmával megégettek (1726-43) s hamvait szét szorták.

Hiába imádkoztattak s imádkoztak szárazság ellen esőért, dögvész idején ennek megszűnéseért, mert azt az itt levő egy két boszorkány tartotta — hitők szerint — megkötve. S a hívő, mely — állítása szerint — szemeivel látta, hogy azok majd békává, kutyává stb.-vé változnak át, — mint egy leány saját anyja ellen vallotta — e szerencsétlen asszonynak tulajdonították az ég csatornáinak bedugását. Miután a sok kínzás kö-

zött meghalt, kiásatták sirjából, szívéet karóval ütötték keresztül s koporsójában megfordítva tették vissza. Ezek látásától senki sem vala elzárva, intő például alkalmazták, hogy a sokaság okuljon rajta.

Némelyekben akkora volt a szentjelekben való hit, hogy kimondhatatlanul örült, ha az Ur-vacsorai kenyeréből egy kis morzsát elrejthetett betegsége esetére. Ha ennek nem volt foganatteljes hatása, a kath. egyházhoz fordult, hogy üzze ki onnan a rossz szellemet, mely nem engedi, hogy megjavuljon. Süketséget, vakságot a csecsemők keresztelésénél használni szokott szentelt olajjal gyógyították. Ezeken kívül betegségekben még mennyi minden józanész ellenes orvossághoz fogtak és használtak, melyek közül még ma is sokat megtartottak. A protestans vallás papjai nem bírtak azzal a csodatevő erővel — hitők szerint — mint e korban élt más felekezetek lelkészei. A kedd, szerdai, vagy a melyet legközelebbesében mindenki tartott, a pénteknap i böjtöt fogadták fel, hogy valamely egyeseket és családot ért szerencsétlenség megszűnjék. A ref. papok ily üdvös orvosi szerrel nem bírtak, ördögöket üzni nem tudtak, vagyha igen, nem volt az a foganatteljes hatása, mint másoknak. Csoda-é, ha ily nézettel bíró ember a más felekezet tanára állt?

Az egyház vallásos erkölcsére rontó hatással volt az is, hogy a szerencsétlenségben hitőket megtagadott, áttért, és a megmaradottak közt felmerül egyenetlenség, surlódás, élesekké lettek s a nagy pártfogásnak örvendező hitcserélők büntetlenebbül üzhették és folytathatták üzelmeiket, mint a „tövisek között“ levő ref. vallásbeliek.

Ezeknek minden elejtett szavuk, vagy a más felekezet külső jelei iránt a kellő tisztelet meg nem adása, nagy véteknek, Isten káromlásnak nyilvánított, melyekért kemény nyakvasat, piacon való megvesszőztetést stb. kellett szenvedniök, mire elég példát mutat a város 18. századbéli jegyőkönyve.

A halottaknak nagy pompával való eltemetése divatozott; a kevésbé érdemes halottat is a templomba vitték, mely felett két három prédikációt tartottak s keserves bucsuztatót prozában, az érdemes felett versben siratta el a kántor az idvezültet. Elészámlálták családja eredetét, minden valaha viselt címeit. Az eltakarítás után nagy torozást csaptak, mely szokás csak az újabb időben maradt el.

A nagypénteki passio fuvást, a kath. egyháztól vették át, melyért akkor a város 3 márást szokott fizetni. Az érzékeny s lamentatios dolgokban gyönyörködő vagy bánkodó egyháztag minde-nike megjelent hallgatására.

1740 után, divatba jött, minden újév reggelén a nagyharangot reggel 3 órakor meghúzatni, mely után az összes polgárság a város házához gyűlt hadnagy választásra. Ennek megtörténtével a volt hadnagy háza előtt levő kerekeken álló deszkasátrat felcifrázott ökrökkel, nagy díszmenben, ujongások között vitték az ujonnan választott lakása elé, abba lakott s időzött a város szolga. A hajnal sötéte alatt e szokás még arra is kiterjedt, hogy a papok háza előtt lámpásokkal megálltak éneklés után, az újév szerencsés megérhetéseért hálát adván, üdvözölték az egyház fejét, a pap e szíves megemlékezésért, az egyház kiválóbb férfiaiit megvendégelte.

Mindezek mellett is az egyház tagok — tekintve a terméketlen éveket s mostoha viszonyokat, midőn az ekklezsiát majdnem minden vagyonából kiforgatták, — áldozni tudó készségének oly jeleit adák, minővel nem találkozunk többé egyházunk újabb történeteig. Templomot, iskolát építenek, orgonát, harangokat s urasztali készleteket szerzenek, s papi fizetésre oly ekklezsiai alapot teremtenek, melynek gyümölcsét élvezni igen, de ez alapot, — mely a mai viszonyhoz mérten nem elegendő — szaporítani, növelni, nem kísérté meg 1881 szeptemberig senki sem.

V-ik Rész.

A VÁROS ÉS EGYHÁZKÖZSÉG ÁLLAPOTA. 1848 – 1882-IG.

Európa nyugati felében 1848-ban kezdődött szabadabb irányú eszmék s ezeket követő események, országreszünk e félreeső kis helyén sem zajlottak le nyomtalanul, sőt ezen és a kebelében levő egyházon oly mély sebet vágtak, melynek gyógyulása csak több évtized tappintatos kezelése után vált lehetségessé. E város értelmesebbjei élénk figyelemmel kísérték a külföld és testvér hazánk nemesebb irányú s korkiválmalmához méltó mozgalmait és ez irányban való fejlődéseit. Elvoltak reá készülve, hogy ősapáink járta utról lekell térnünk, ha akarjuk hazánk, nemzetünk uj alapon alkotmányos szabadságban való virágzását. Saitó utján értesült a párizsi, bécsi, pesti majd a kolozsvári márciusi eseményekről. A nép határtalan lelkesedésben tört ki. Kolozsvár példáját kétnappal később követte; március 23-án kétszeres örömnappal viradt, e napon tartá fényes világítás s fátyolás zene mellett a király születés napját, az első magyar miniszterium kinevezése felett való örömének, e napon adott kifejezést.

Nagy nép-gyűlésben először egy közszereteten álló orvos *) emeli fel szavát, hazafias szellemtől áthatott indítványában, Kolozsvár példájára

*) Feuregger Károly, dr.

egy polgári őrsereg felállítását, org. gyűlés összehívását, melynek tárgya legyen az egyenlőség, nemzeti képviselő, közteherviselés, mindenek felett az *Unio* indítványozza. Ehez járult a népgyűlésben március 23 ról szerkesztett hazafias hangú felírás, melyben mindaz, mi egy nemzetet alkotmány korlátai között szabaddá, felvirágozóvá tehet, elő van sorolva s így kezdődik: „Miért is mű alólírtak ezennel ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, sőt becsület szavunk alatt kötelezzük magunkat arra, hogy mi az *Uniot* politikai hitvallásunk egyedüli ágozatját ez napságtól kezdve testestől lelkestől utolsó lehetetünkig eszközölni s ennek létesítésére minden igyekezettel fogunk törekedni, a *Magyarok Istene* és nemzetünk *Átka* sujtja azt, ki e szavát bármi okból és szín alatt megmásítja.“ Ezt március 24-én tartott gyűlésben felolvasták s egy bizottság által a kormányshoz küldik be, mely országrészünk fővárosát eddig soha nem látott lelkesedésben találta. A várost követte március 25-én a megye s kimondá, hogy ezentúl csak a m. felelős minisztériumtól fogad el rendeleteket.

Hozzáálltak a nemzetőrség alakításához, *) mihelyt március 31 én a közgyűlés határozatára a válasz megérkezett. Április 3-án városi orátor élénk színekben tárja föl az eseményeket, az összes polgárságot a nemzeti őrseregben való beiratkozásra hívja fel, **) s ugyan e gyűlés kimondja a lotteria eltöröltetését s e városban örök időre való megszüntetését.

*) Makrai L. szervezte.

**) 258, jk. sz.

A nemzetőrség szervezésére vonatkozó munkáját a kiküldött bizottság még be sem fejezte, s már a nemzeti lelkesültség oly tömegesen jelentkezék a háromszinű zászló alá ápr. 12-én a ref templomba tartott népgyűlésen, hogy 500 drb. lőfegyver, 6 rézdob megszerzése vált szükségessé. A város az őrhely felállítására 2000 frtot ad, s gyakorló térül az Óvárt jelöli ki. Sokat járt utánna a város míg, Naszodról 220 drb. szuronyos fegyvert kapott, Gy.-fehérvárról 6000 drb. töltényt vásárol.

Mig e városban ezek történtek, azalatt az események rohamosan fejlődtek; kimondották az Uniot, jogegyenlőséget; jobbagyságot felszabadíták. A vidék nemmagyarajku lakói élénkebben kezdenek mozogni nemzetiségünk ellen. Naszodról kapták a biztatást, „pazsurát;“ császár hűségére ott esküdtek fel, a magyar kormány rendeleteinek végrehajtása elől erdőkbe rejtezett, ujoncok adását megtagadták. Ellenségeskedések naponként ijesztőbbekké váltak mindenfelé. A kamarilla barátai külföldre kezdi küldeni fegyvereket; július 10-én nemzetőreink városunkban Gy.-fehérvárról Bukovinába szállítani szándékolt 10 katonai podgyászszal terhelt szekeret foglala le. Később midőn a naszodi határőrök I. zászlóalja a fellázadt rácok ellen indított, — honvédeink a legnagyobb ünnepélyek közt várták — magyarellenessen tüntettek s július 23-án, midőn felakarták esketni, a magyar alkotmány védelmét kihagyva, csak a császár hűségére esküttek. Ez, és a megyében itt-ott történt vandalizmus által meggyőződtek, hogy városunk — megyénkben szétszortan lakó magyarság, maga erején nagyszámu elleneinek ellenállani nem bír. A közbiztonság erősbi-

tésére szeptember 14-én Dobai Károly ezredes vezetése alatt I. század önkéntes (100) Kosuthhuszár jő. A békés egyetértést még kieszközölhetni hívó főispán Urbánt és a félrevezetett nép főnökei szeptember 21-re Rettegre hívta meg tanácskozásra. S Urbán, a helyett, hogy megjelent volna, folytatta a hozzá toduló népnek a császár hűségére való felesketését. Az élet s vagyon — bátorság fentartására jött honvédség láttára Beszterce megijedt, honvédek által való megtámadtatástól félve Urbánhoz folyamodik segélyért, ki ennek megadása után felhívja Weér Farkast, hogy az itt levő katonaságot küldjék vissza, különben ezredbeli katonaságért jót nem áll. A katonaság eltávozása után a megyebeli Naszódon felbujtogatott nép garázdálkodásait megkezdette; Debreket felprédálta; hasonló sorsból való féltében Deés is, miután elég löfegyvert nem kapott, lándzsákat csináltat s Kolozsvárral védszövetségre lép; a megyebeli magyar érzelmű lakósokhoz felszólítást intéz „hogy itt koncentrálák magukat ellátván 5 napra való élelemmel.“ (okt. 18.) A félelem alapos volt, b. Vay által ígért Turszkiak nem jöttek el s mégis Puchnernek a kormány átvétele iránt küldött nyilatkozásra: „az országot újabb zavarokba dönthető fellépése ellen a Haza nevében ünnepélyesen tiltakozik.“ (okt. 23.) Ez nem sokat változtat sorsán, mert az idő kereke sebesen közeledett, tragikumává vált. Ez országrészt éjszak felől fenyegető cs. hadsereg, Wardenner tábornok és Urbán vezetése alatt Rettegről 1848. nov. 9. déli 12¹/₂ órától keltezett német szövegű felszólítást intéz a városhoz, melyben tudatja, hogy hadteste előőrsei ma este Kozárvárnál lesznek, miután a Deesiek a cs. sereg iránt rosz indulattal vannak,

a hidat felszedték ma este 8 órára elvárja a lakóság békés nyilatkozatát, a császár jogainak org. paracsnoknak elismerését, ki az országot hadi törvényszéke alá helyezte. A hidat haladéknélkül állítsák helyre; kezesekül este 8 óráig 6 előkelő polgárt kíván, kik közt főbiró Patakiak is kell lennie, a nemzetőrség ma estig fegyverét tegye le; a hí helyre állítására másnap reggelig időt enged. „Ha ezen pontok nem teljesítettnek s ha az én benyomuló sergemre, csak egy lövés is történik, úgy Deés holnap elfog hamvasztatni.“

Védelem nélkül maradt városnak nem volt mit tennie, megadta magát. A felhívást a polgársággal közölték; a honvéd. bizottmány a kijelölteken kívül 7 kezeset küld, *) kik a város ellent nem állási szándékát megvigyék.“ A küldöttség Kozárvár innenső végénél a hadsereget letelepítve találta s kijelenti: „hogy a cs. kir. katonaság ellen ellenséges indulattal, — mint a kinek jövetelét nem is tudta — fel nem lépett.“ Erre rövid volt a válasz: a hidat reggel 6 óráig állítsák helyre s hadi költség címen 10.000 frtot másnap déli 12 óráig fizessék le, különben a várost összeledőzik. A küldöttség szomoruan tért vissza, este 6 órakor közölték a lakósokkal; nov. 10-én az összeget lefizették s a tábor bejövetelekor eleibe mentek.

Wardener ezenkívül még 1000 frtot kívánt fizettetni a várossal egy k. i. ember meglővetéseért. Urbán Formacher paracsnoksága alatt őrséget hagyván, a Réterdő alatt szállott táborba,

*) Ujfalvi S. Kozma J. Szöcs S. Nagy Farkas, Vajda P. és Roth. P. a polgárság kívánatra még Ferenci Károlyt nevezték ki.

honnan Szamosujvárra vette útját, melyre 40 ezer ezüst frt. sarcot szabott.

November 19-én a város helyzete kinossá vált. Nagy-bánya felől jövő mozgó hadsereg vezetői Teleki Sándor főkapitány és kormánybiztos, Katona Miklos őrnagy a kackói főhadiszállásról felszólítja a várost, hogy f. hó 21-re huszezer drb. két fontos kenyeret, 14 ezer ice bort és félannyi pálinkát adjon kész pénz fizetés mellett s azon kívül nyugnapra való szállással lássa el, ismert hazafiúi érzettől indítatva, egyszersmind az ittlelvő katonaiparancsnokságot is felszólította, hogy fegyverét tegye le. E kérdést tárgyaló közgyűlésből egy bizottságot neveznek ki, Formachertől megkérendő, mit válaszoljanak a magyar hadsereg kérésére. Még megállapodásra sem jöhetnek, megjelenik a gyűlésben F. s felolvassa a magyar hadsereg számára irt válaszát, mely után határozattá emelték; „hogyanov. 19-ről kelt rendeletét az itteni katonai parancsnokkal közöltük, mivel katonai törvény alatt vagyunk, az Onnét kapott rendeletet, ennek következtében nem teljesíthetjük.”

21-én vitte el a választ egy küldöttség; a magyar hadsereggel szemben tanusított magaviseletének igazolására magával vitte Urbán e tárgyban irt felszólítását is. Ezek története alatt F. segítséget kért e nap estéjén a Bélahegy alá feljött magyar hadsereg ellen, mely estétől reggelig folytonosan lövöldöz, míg ezalatt a határőrök a várost ide hagyják. Másnap a lakosok a hidat helyreállíták s maguk hívák be 28 század sz németi, 2 sz. önkéntes gyalog, 140 Vilmos huszár, 5 ezer nemzetőr, 80 főnyi bécsi legioból álló, 17 ágyuval bíró hadsereget, értesítvén a németek távozásáról.

Négy napi pihenés alatt, mintha ellenség nem is volna — mullatsághoz fogtak, a helyett, hogy az ellenség üldözésére siettek volna. Ezalatt Urbán értesült a dolog állásáról, nov. 25. reggelén a veszélyt még nem ismerő tábornok meglepi. Maga a Haller házba szállott vezér, Katona Miklós, háló köntösben szalad Alórfelé, míg a kevésbé fegyverzett nemzetőrök vonulását a kevés számból álló huszárság s bécsi legiobeliek fedezték, mindezek mellett sokan lelték itt halálukat, mások elfogatván, felakasztattak.

A város újra ellenség kezébe jutott s tornyára a nemzeti tricollor helyett sárga fekete zászlót tűzének. Elbizakodottság s vétkes hanyagság szülte ok miatt Katona a várost oly veszélynek tette ki, minőt a tatárjárás (1717) s Basta féle pusztítása idején szenvedett. A győzelemittas Urbán katonái számára jutalmul oly Katalinbált rendezett 48 órai szabad rablás engedélyezése által, hogy utó izét mai napig is érzi egyes deési polgár. Rabláshoz értő bukovinai katonaság neki esett a békés polgár házainak s kereskedő boltjaiból azt vitte, rabolta, a mi neki tetszett. Sirva nézett a polgár kifosztott házára. A veszteség sok ezerre ment. Az ekklézsia csűrőskertjét, gazdasági épületeivel együtt felégették, a bástyát lerontották s 370 forint pénzét rabolták el. Egyesek vesztesége bizonytalan.

December 5-én a templomban kihirdették, hogy minden polgár fegyverét adja bé; hazánk nagyrésze ellenség kezébe, karhatalom alatt nyögött s vele e város is. De karácson közeledtével eljött a szabadító; Bém a híres lengyelhős seregével a Bélahegy alatt állapodott meg; három ágyu lövést tesz, melynek elsője a tornyon levő két-

szinü zászlót szakítá le, 2-ik a várost tartó ellenséges hadseregnek porondon levő ágyuját tevő tönkre; dec. 20-án az ellenség elszaladása után polgári ruhába öltözött tábornokot a lakosok megszabadítójukként üdvözlék, e seregben volt Petőfi, a nép kedvelt költője is. Kevés pihenés és őrsereg hátrahagyása után Kolozsvár felé vette hódító utját, ezt karácson első napján a németektől megtisztította. S miután innen egy békitő kiáltványt intézett Erdély népeihez, Deésen keresztül Bethlen felé huzodott, rövid ütközet után Urbánt az országból kiűzte. A magyarság ismét erőre kapott. 1848 jan. 9-én Beöthinek s a kiraboltattak kárait megtéríteni ígért bátorító levele olvastattott fel a közgyűlésben. Mennyire megörvendeztette a polgárságot e levél, annyira leverte Enyed pusztulását vevő hír s a félelem, midőn febr. elején elterjedt, hogy e város is Enyed sorsára van ítélve. Kétségbe esetten menekülnek, nem hallgatnak Csányi szavára, ki a város fedezésére katonaságot ígért küldeni. Febr. 11-én tartott ülésben elkeseredve szólnak az elköltözők és kiköltözni akarók ellen: „A terület egyaránt kötelező emelni mindenki s az elmenekültek itt hagyják azt az itthon maradtak vállain, ki tud erősebb, biztosbb helyet Deésnél, küldje oda nőjét s gyermekeit, de a családapák, — férfiaknak, kik erő ellen erővel is képesek ezt védeni — elköltözésök meg nem engedtetik. Ha öröm vár reánk élvezzük együtt, ha ellen közelit városunkhoz oltalmazzuk magunkat.“ S foganatja lőn. Ez allatt az itt levő őrsereg parancsnoka Toth Károly százados és Bauer őrnagy térparancsnok rendeletére s utasításai alapján, nehogy a császári sereggel egyesült muszkák e kulcsul szolgáló várost elfoglalhassák,

megkezdék a Nagyszamoson túl levő hídfőnél redoutcot hányatni s eleibe oly mély sáncot, melyben 1500 ember és 3 üteg ágyu elhelyezhető legyen.

A nemzeti lelkesültség készült a két hatalmas császári sereg által való megtámadtatás esetére; 18—30 évesig való férfit a rendes, 30-tól 50-ig a nemzeti örseregbe soroznak. Ezalatt elkövetkezett magyarországnak az osztrákháztól való elszakadása vagy a függetlenség kikiáltása, melyet e városban május 2-án tartott közgyűlés határozata folytán tudattak a piacon egybegyűlt néppel. E napon vették le 9 mázsát nyomó ev. ref. egyház nagy harangját, s áldozta az egyház a haza ol-tárára, hozzá adván összes on- és cinedényeit.

Bel- és kül ellenség által megtámadott magyarságba Horváth Mihály kultusz miniszter hitet öntendő, június 6-ra országos böjtöt rendel, hazafias imát tesz közzé, hogy ezt a papok három hétig hetenként kétszer imádkozzák el, hogy a fenyegető vésztől a Magyarok Istene szabadítson meg.

A vészfellegek tornyosulva valának, a katastropha gyorsan következé; jun. 20-án orosz, német egyesült sereg átlépte Beszterce felől Erdély határát; mieinknek tulnyomó erő ellen, habár vitézül küzdöttek, hátrálniok kellett. 21-én Bethlenig, 23-án Dobay hat ezer emberrel 14 ágyuval a hídfőnél levő sáncban foglalt állást. Itt találta őt Kosuthnal értekező Bém tábornok január 24-én; Dobayt a messze vonulásért Bém haditörvényszék elé akarta állítani; magához vévén e sereget másnap, harmadnapon már Jádnál — mielőtt megütközött volna, imádkoztatta seregét — napestig folyt a harc, másnap újra, de siker-

telen. Az ellenséget augusztus 11-ig tartóztatták fel, ekkor lépett Pawloff, muszka tábornok, seregével a város Szamoson túllevő területére. A város a tábor számára mindennemű élelmet, italt s azon kívül 2500 darab husvágó marhát adott. S ez második sarcként nehezedett kisajtott pénztára terhére. Több napig kellett tartani a katonaságot anélkül, hogy ezért kárpótoltatott volna. Ezalatt megtörtént a világosi fegyver letétel (aug. 13); az oroszok Kazinci tábornok megsemmisítésére Deésen keresztül Sibohoz indulnak; 26-án a magyar sereg összes fegyverét, 56 ágyut, 76 társzekeret átadá. Itt áldozott le országrészünk szerencse csillaga!

„Deésnek hazafiasságaért lakolnia kell“ így gondolkozhatott Wollgemuth polgári és hadi kormányzó, midőn szept. 2-ről rendeli, hogy a város hadisarc fejében 8 nap alatt 30 ezer ezüst forintot fizessen s e mellett a katonaság számára: 1000 drb. köpenyeget, ugyannyi nadrágot, fehér ruhát, ezer pár bakkancsot, négy izben, 10—10 napi időköz alatt, a helybeli katonaságnál találató minta szerint, saját költségén csináltasson. Ez több volt, mennyit egy kirabolt s megsarcolt város megbirhatott volna. Szept. 10-én tartotta a polgárság utolsó közgyűlését, melyből bizottságot küld Szebenbe ezek elengedéseért. Sok fáradság után jutott a bizottság azon helyzetbe, hogy meghallgassák; panaszuk siket fülekre talált; később ígérték elengedését, csak hogy pontos legyen, de nem engedtek el semmit; fizetni kellett. Pontos ily nagy összegnek, ily rövid időn való kifizetésben nem lehetett, büntetésül az itt levő katonaságot kellett saját költségén tartani s a mellett a sok fuvarozás terhe alatt majd nem leroskadt. Végre, decemberben a város összes javainak, korcsmajoj-

gainak zálogba adása árán a sarcot kifizette, de 18 ezer forintot a ruha árába nem volt honnan vennie, az egyes lakósokra rották ki, s midőn a kiszabott időre kinem teremthették, reáadásul a Rettegen levő katonsságot kellett tartani; hozzájárult a katonai korház — s lakok költségeihez az oroszhadereg részére adott 6 ezer forint árú ital megtérítése is. Lőfegyvereket, magyarpénzjegyeket összeszedték. A gyűlésezéseket 1849 októberben beszüntették. A helybeli társalkodó egyletnek mint célra nem vezető egyleti épületnek továbbra való fenállása károsnak találtatván, „bezáratni parancsoltatott.“ Mindenkiről titkos jegyzéket vezettek, megkezdődtek az elfogatások. A honfi szív néma keservében elborulva töredezett sohajjaiban adott kifejezést bánatának.

A kamarilla zsoldjában álló idegen ajkú hivatalnokok népesítik be a tért; jó érzésű magyar kevés vállalt gyűlölt kormányzás alatt hivatalt. Némettisztviselőket eddig a város kebelében meg nem tűrt orthodox zsidóság követte, mely külfországo kból bejövő elemmel folyton növekedvén s ma tekintélyes számu egyházközséget alkot. Kevés számból álló görög egyházak tagjai nagy pártfogás következtében újabb települők által gyarapodva egyházukat virágzóvá teszik. *)

*) *Ma, a város lélek száma összesen: 6363. Ebből férfi 3248, nő 3115.*

R. kath. férfi: 619. R. cath. nő: 637; Ev. ref. férfi 1345. Ev. ref. nő 1323. Görög kath. férfi 629. nő 553. Görögkeleti férfi 218. Görög keleti nő 210. Lutheranus férfi 25. Lutheranus nő 22. Unitarius férfi 27. Unitarius nő 10. Izraelita férfi 385, Izraelita nő 360.

Megváltozik a város képe, szelleme. A pezsgő társas élet megszűnt; nők férfiak a haza ellenének elnyomóival való társalkodást kerülik. Némán engedelmeskednek a hivatalnokok parancsainak, kik a kórház, — s a piacon levő régi városházának lerontása, — s a mostaninak felépítésével örökitik meg nevőket. Ötvenes évek végén Olaszország felől jövő szellő lengedezésére, mint a nagy aszály után a jótékony eső következtében megújul, megfrissül a mező; úgy ébred fel most a város lankadtságából; tiz éven át énekelni, megtiltott hazafias irányú dalok töltik be most a téreket. Politikai életre hivatottak szerepköre megváltozik, az egyház és tanügy eddig elhanyagolt ügyére fordítja figyelmét; felejtí a multat, szebb jövő reményében, szegény, gazdag versenyez a jótékony-ság terén. Gyárak, pénztári intézetek s jótékony társulatok alakulnak; ipar kereskedelem virágzásnak indul. Alkotmányunk nyerése folytán az ide átültetett hivatalnok sereg sinyli a talajt, megtisztul tőle a város; helyét hazafias szellemű egyének foglalják el. Átalakulás, fejlődés követi az intézők lépteit. A város visszanyeri régi előnyeit, két megye egyesülése folytán, ennek főhelyévé lesz; minden hivatal ide őszpontosíttatik. Tanintézetéibe javulás áll be; polgári fiu- és leányiskola felállítása által lehetségessé vált a növendékeknek magasabb fokú képeztetése. Könyvnyomdát állítanak fel, melyben két hirlap lát hetenként napvilágot; gazdasági kertje mintaszerűleg berendezve; a város szépitése s fejlesztése érdekében a legnagyobb tevékenység mutatkozik. S végre Bánffy Dezső báró, főispán, a jóban lankadni nem tudó ügyszeretete által létesíti a közlekedési eszközök koronáját, a vasutat, mely

által Deést a nagyvilág piaccával összeköttetésbe hozta. Minden jó s nemes irányú cél iránt lelkesülni tudó népén áll e városnak tovább fejlesztése; Segélje az ég az intézőket, hogy e polyglott országrésznek ma már haladásnak indult városát minél nagyobb mértékben virágzóvá tephessék!

1. TANINTÉZETEK.

A.) A fiuiskola.

A békés viszonyok helyreálltával a tanítás ügye is új lendület vett. A gyermekek iskolába való járásra szorították, a tantervet megváltoztatták a város lakoinak kívánalmai szerint, a célszerűségnek megfelelően, osztották be. Ennek folytán az iskola naponként népesebb lett s a régi szállás szűknek bizonyult, míg 1868-ban — miután az ide tervezett reáliskola építtetése, az érdekek, szikláihoz üttödvé, hajótörést szenvedett, — egy tantermet s felébe két tanító számára lakást építének. Az így megbüvölt iskola azonban sem a rohamosan fejlődő idő kívánalmainak, sem a folyton növekedő tanulók számához mérve, megfelelő nem volt; gondoskodni kezdettek a régi helyett egy új iskola építtetéséről, de erre sem az egyháznak, sem az iskolának alapja nem volt. Az E. K. Tanács a kormányhoz folyamodik 12 ezer frt kamat nélkül való kölcsönért, 1871-ben, de ez csak azon feltétel alatt igéri ha az egyház tanintézetét úgy mint van az állam számára átadja magasabb tanintézetté való emelés feltétele mellett. Jogait féltő egyházfő, — a püspök, kihez e részben habozó intézők feliratak — azt írja: „hogy

ígéretetek által vagy annyira emlegetett szabadelvűség által magunkat elcsábíttatni ne engedjük, hanem a mink van tartsuk meg, s őrizzük azzal a féltékenységgel melylyel azokat őseink a mi és nemzetségünk számára megtartotta."

Megillető sajnálattal veszik a kormány tagadó válaszát tudomásul. „E fájódalmas meggyőződés azonban felnyitotta egyházi tanácsunk szemét, hogy helyzetünket a csalódás és ábránd ködeiből tisztán lássuk; soha sem feledve nagyháznkfának bölcs szavait: A mit az erőszak elvett tőlünk azt visszanyerhetjük, de a mit magunk önként feladunk azt örökre elvesztettük.“ 1872. jan. 7 én 8. jk. sz.

Csak önerejében bizó egyház a segély megtagadása által nem veszttette el a tanügy iránt való szeretetét, hanem azt megkettőztette, fokozta; az egyháztagok vetélkedve ajánlák fel állam kölcsönbeli s korcsoma jövedelemből illető részeket, melyhez hozzá járult a félben maradt reáliskolai alapnak ez iskolai alapba való beosztása, s a folyton emelkedő bérletjövdelem s így 1877. nyarán a régi isk. helyiség alapjára 3 tanterem és 3 szóbából álló diszes iskolát építették fel.

2. A FIU ISKOLA TANTERVE ÉS A TANDIJ.

Nevelés terén felmerült újabb s a régieket jóban jóval fölűlmuló tanítási rendszert 1852-ben ültették át az iskolába. Fösúlyt kívántak fektetni a gyakorlati életben szükségeseknek mutakozó tantárgyak tanítására. E szerint tanittatott:

- 1.) Vallás, szentttörténet, vallástörténet.
- 2.) Természetrájj (historia) állat,- növény- és ásványtan, természettan röviden.

- 3.) Magyar nyelvtan.
- 4.) Német nyelvtan.
- 5.) Magyar- és egyetemes történelem.
- 6.) Földirat, ötvilágrész röviden; Erdély, Magyarország és az Osztrák monarchia részletesen.
- 7.) Számítan. 8.) olvasás, szavalás. 9.) Szép- és helyesírás, fogalmazás. 10.) Vallásos ének,

Más iskolákban is bevett szaktanítási rendszer szerint való tanítást honosítják meg oly formán, hogy három tanító mindenike 3 szakot tanítson, egymást felváltva, négy év alatt végezzék el; ki tovább akar tanulni ezután menjen felsőbb iskolákba. *).

E rendszeren négy év múlva változtatnak a kimondják, hogy a tanintézet mindig 4 osztályú elemi iskola legyen, melynek két osztályát a rektor, más kettőt a két tanító tanítsa cserélő tanfolyammal. 7 évestől 14-ig köteles minden ref. szüle gyermekét iskolába járatni. 20 pengő krajcár beiratási díj összege fordítsassék a szegény gyermekek részére, író eszközök vásárlására. A tanítók, míg kötelességeiket helyesen végzik, nem fognak elmozdítottatni. Különös figyelmet fordítsanak a számítan-, olvasás- és írásra, s a tanítókat nem zárják el a gymnasiumra készülőkkel kötött magán szerződéstől. Temetésre való járást nem szünteti meg, de díjját magasabbra emeli. Szünidőre nézve a kolozsvári f. tanoda törvényei irányadók. **) Az isk. felügyelőség két világi és legifjabb lelkészre bízott.

1863-ban úgy a fiú, mint a leány iskola

*) E tantervet Ungvári Gy. Kovács Samu dolgozta.

**) Medgyes, Roth Pál, Kovács Samu, Nagy Farkas javaslata.

számára dolgoztak ki egy módszert, melyben a tanítóknak olyan elveket írnak elő követés végett, minőt csak egy Pestalozzi s Disterwég teremtettek meg s ezáltal megelőzték minden országrészünkbeli hasonló tanintézetet. Rövid kivonatja ez: „ajánljuk az értelem fejtő tanmódot meggyökereztetni s terjesztetni igyekezzenek a tanítók; az értelem nélkül való emlézést memorisálást ki kell irtani; nem sokat, hanem keveset s jól; jól értett s assimilált tanulás ad a tudományos és iparos pályának hasznos egyéneket. A tankönyvekre különös gondot fordítsanak, kísérik figyelemmel az irodalmat s a legjobb tankönyvekkel lássák el az iskolát s azokat ítéljék és bírálják meg. Jutalom osztáskor a legszigorubbán járjanak el s még árnyékát is kerüljék a pártfogásnak. Az erkölcs magvait, milyenek: szeretet, szánalom, igazság stb. gyökereztessek meg. A kedély nemesebb irányával párhuzamosan gyakoroltassék az értelem önművelődésre, mert, ez ad a gyakorlati életnek szilárd jellemet, erős akaratot. Szoktassanak rendhez, pontossághoz; tisztisztaságra serkentsenek mindenkit, mindenkor; ügyeljenek az egészség kimélésére, ismertessék meg ennek fontosságát, az előforduló betegségi esetek magyaráztassanak meg, melyek keletkeztek vigyázatlanság, könnyelműség stb. által, melyek az emberek önbibája miatt gyakran előfordulnak.“

Ezek után a felekezet mindkét iskolájának megvizsgálására 10—10 napra 3 felügyelő kinevezését ajánlja s hogy ez az iskolában tapasztalt észrevételét minden félév végén írásban tegye meg, hogy az egyház célszerűbben intézkedhessék.

A 11-ik pontjában a leányiskolára fordítja figyelmét, „melynél eddig a tanítást csak mellé-

kes dolognak tartották holott a nők a társadalomra nagy befolyást gyakorolnak, minél fogya-
 úgy a házi életre nélkülözhetetlen oktatásban, ne-
 mes, bígadt kedélyü s minden ábrándozástól
 ment jó erkölcsök képzésére legfigyelmesebb gond
 fordítottassék.“ *)

Mód szertanilag helyesen kezelt iskola tan-
 terve — csak az 1868 XXXVIII. és 1872 XXVII.
 t. c. alapján — a ref. egyház minden iskolájára
 kötelező erővel bíró szabályzat készítése után —
 szenvedett változást. Hat osztály helyett most is
 csak 4-el bír, mivel a két felső osztálybeli tanu-
 lók a helybeli polgári iskolába mennek át.

A tanítókat az egyház még az ötvenes évek-
 ben is prédikálásra és temetésre való járásra
 kényszeríti, azonban ez alól 1858-ban az anyagi
 és miveltségi viszonyok változtával felmenti s az
 ekklézsia által adni szokott 30 frtot a legatus
 számára ajánlja, mely szokás 1878-ig volt gya-
 korlatban s azóta megszűnt.

Tandíj különböző változásokon ment át,
 1872-előtt takarítást, fűtést s vízfordást a gyerme-
 kek teljesítették s kevesebbet fizettek, ma min-
 den szüle, ki gyermekét iskolába adja, egész éven
 át 3 frt 50 krt. fizet, melybe minden tartozás
 bele van számítva. Felekezetbeli szegények csak
 1 frt 50 krt. fizetnek.

3. TANÍTÓK.

I.) Kovács Samu igazgató vezette az iskolát
 1856-ig; igazgatása alatt az iskola két tantervet

*) Dolgozták: Dr. Szócs, Kovács S. Szarvadi Pál, 1863.
 május 16.

kapott, melyeket maga az élet embere készített, s ezáltal oly alapot tett le, mely a tudománynak és életnek egyaránt szükséges; ő a tanítók folytonos változásában az iskola romlását látja. 1856-ban Vas András mellé káplánnak és isk. gondnokává választották.

1.) Albisi Ferenc 1850—59-ig tanítóskodott, ekkor besorozták.

II. Kovács Ferencet igazgatóvá választották 1856-ban, ki már 5 évvel ezelőtt tanítói jóságának fényes tanújeleit adá. 1849-előtt Bethlen grófok nevelője volt. Közszeretnek örvendő, jeles tanító végévei felé a körülmények oda fejlődtek, hogy állásától 1868-ban megkellett válnia. Meghalt 1879-ben, örökösei alapítvánnyal örökölték meg emlékét.

2.) Szabó Gergely, theologus 1856—59-ig katona lett s később visszakerül 1866-ig tanít ekkor meghalt.

3.) Gergely Lajos, 1859—60-ig ekkor szász-régi pappá lett, jeles tanító, az ellemi oszt. számára írt Magyar nyelv-tanát több intézetben sikerrel tanítják.

4.) Domján Ferenc, (1860—62 theologus az egyház úgy választja, hogy évről évre elbocsáthatja, bikali pappá lett.

5.) Macskási Sándor, (1862—63-ig) az I. ső osztályt tanította; tanító képezdei tanár lett s ma tanfelügyelő.

6.) Szatmári Sándor, (1863—66-ig.) Első oszt. tanította. alsó ilosvai pappá lett.

7.) Csinádi István, 1866-ban felállított előkészítő osztály tanítására hívták meg. 1871-ben Bornemissza családhoz ment nevelőnek; ma a d. szt.-mártoni felső népiskolánál van.

8.) Nagy Miklos, 1866-ban jő tanítónak. 1870-ig. Később ügyvéddé lett.

9.) Sárkány József, 1867—70, aszkorban halt meg.

III. Baló László, 1868-ban jul. 28-án lesz igazgatóvá, ezt megelőzőleg határozták; „hogy a kihez ezentúl minden évben a téli vizsgakor írásbeli marasztás nem küldetik elbocsátottnak tekintheti magát.“ (80 jk. sz.) 1871-ben Kézdivásárhelyre ment tanítónak.

10.) Vas Imre, 1870. márc, három havi tanítása után lemondott.

11.) Biró József képezdei növendék kezdi meg a tulajdonképeni tanítók sorát, jeles és kedvelt tanító volt. Az előtte való tanítók papjelöltek voltak; 1871-ben tanfelügyelői tollnok lett, ma a b. füredi szeretettház igazgatója.

IV. Szentesi Aron papjelölt 1871-ben jő egy évig a 3-ik oszt. tanítja, ezután igazgatóvá lesz.

12.) Ince Ferenc 1871 márciustól fogva.

13.) Debreceni István, 1871. szeptembertől fogva.

14.) Keresztes Károly, (1871) rövid idei tanítoskodása után lemond, helyébe Simkovits József jő; 7 hó mulva 1872 szept. Szatmári Elek, ki szintén 7 hó mulva távozik.

15.) Budai Elek 1873 tavaszán az első oszt. tanítását veszi át.

A tanítói fizetés 1825-ben az igazgató részére 220 frt; más két tanítóé egyenként 160 frt tett. Az iskolai alap gyarapodtával a tanítói fizetéseket is emelték s ma a nevelésügyi törvényeknek megfelelő szállás és pénz fizetésben részesíttetnek.

★ FIU ISKOLÁRA TETT ADOMÁNYOK.

A jöltevők száma e korszakban mintha fokozódott volna. A nemzeti elnyomatást mélyen érző egyháztagek és honfiak a nevelés oltárára annál nagyobb mértékben áldoztak, minél nagyobb volt a nyomatás ereje. A jöltevők sorát megnyitja:

1.) Alőri Sipos Péter, ki azon feltétellel hagy 200 frtot, hogy ennek kamatja az ovodában tanuló tiz oly gyermek közt osztassék ki, kik a magyarnyelvben legkitünőbb előmenetelt tesznek; s jó igyekezetők által a többiek közül kitűnnek; hapedig az óvoda megszűnnék, ez összeg a hagyomány értelmében szálljon a fiuiskola részére. 1857. julius.

2.) Mozsa Ferenc, 30 frt és 27 kr. államkölcsönbeli részét oly feltétel mellett adja a fiuiskola részére, ha az elemi osztályok felibe gymnasium is állittatik fel, ha pedig ez nem létesül, úgy évenkénti kamatja a leányiskolabeli legjobb tanuló jutalmazására fordíttassék. 1864.

3.) Bájó Istvánné, Albert nevű fia saját vagyonából 100 frtot ad, hogy ennek évi kamatja „Bájó Albert alapítvány“ címen szegény de szorgalmas tanulók részére jutalomkönyvek vásárlására fordíttassék. 1867. 169. jk.

4.) 1868-ban egy évi korcsma jövedelembeli illetékeiket úgy állam kölcsönbeli részöket többen ajánlották fel a tanintézetek számára, melynek $\frac{3}{4}$ a fiu, $\frac{1}{4}$ ta leányisk. alap gyarapítására fordították, melyhez járult később az építeni szándékolt réalisk. alap is 1874—5, 21. jk. sz.

5.) Tokai Pálné, Vajda Lidia, kaszárnautcabeli házastelkét hozzá tartozó javaival együtt a

fiuisk. részére hagyományozta. 1871. 142. jk. sz.

6.) 1875-be a m. kir. Vallás- és közoktatásügyi miniszterium 400 frtot ad az isk. felszerelésére. 10. jk. sz.

7.) Deési Károly, 200 frt alapítványt tesz, hogy ennek kamatai a városi szegény tanulók tandíjja fedezésére fordíttassék. 1881, 35. és 1872. 59. jk. sz.

8.) Kovács Ferenc örökösei 100 frt alapítványt tesznek, hogy ennek évi kamatjából a szegény és jó igyekezetű tanulók részére „Kovács Ferenc alapítvány” címen jutalom könyvek vásároltassanak. 1880. 58. és 48 jk. sz.

9. Biró Sándor, monostorszegi birtokos végrendeletileg 100 frt alapítványt tesz, hogy kamatjából a szegény tanulók részére tankönyveket vásároljanak. 1879. 67. jk. sz.

10. Özvegy Simó Ferencné, 1872, dec. 5-én 500 frt urb. kötvényt tesz. Az egyh. az adományozó kamatait címén kezeli s az isk. javára fordítja 115. jk. sz.

11.) Cserényi Károly, 1880-ban egész életén át külföldi jelesebb írók műveiből gyűjtögetett 492 műből, 1557 darabból álló könyvtárát és 800 o. é. frtot hagyományoz, hogy ennek kamata évenként a könyvek vásárlására fordíttassék, hogy ezáltal könyvtár folyton gyarapodjék. A hagyományozó édes anyja: „Sombori Juliánna Cserényi Ferencné emléke” címen kezeltessék s a könyvszekrények felébe is ezt írják fel. *)

Jutalmakat szoktak kitűzni s tűztek ki több ízben: A deési fiatalság (1875—77.) Boér K. Torma K. Dr. Szócs. Czecz Deodát. Kovács Samu. Ríppel V. Lajos, stb. stb. s magok a jutalom osztó tanítók is.

*) A fiu isk. könyvtárát gazdagították: Dr. Szócs. 32. Vas András utodai 103, Nagy Miklos, 12 kötet munkával.

12.) Mozsai László 1879. nov. 13-án kelt végrendeletében 500 frtot hagyományoz, hogy „Mozsai László alapítvány” címen évi kamatait jutalom könyvek vásárlására fordítsák, osszszak ki a szegény és jó tanulók között minden vallás különbség nélkül.

A jutalmak kiosztására nézve mindig a leg-humanusabb elvet követték s midőn ettől két részben eltérni akartak 1868-ban 65. jk. sz. alatt kimondották: „hogy csak az egyház felekezeti-beli kapjanak ösztöndíjat, nem osztjuk, s az ösztöndíj kiosztásában csak az érdemet látjuk mérvadónak a keresztényvallás alapelvétől s testvéri szeretetből kiindulva, kivéve, ha az alapítvány így volt hagyva.”

5., B.) *A leányiskola.*

Huzamos időn keresztül a leányiskola csak mostoha gyermeke volt az egyháznak; becsét fel-fogni nem tudták vagy nem akarták; azonban a lelkes tanító életet tudott bele önteni s ez iskolát, — melybe csak a szegényebb sorsú szülők küldötték gyermekeiket, virágzásra emelte. De a mint fogott a tanító életereje s kedve, azon mértékben hanyatlott az iskola jó hírneve is. Régen megelégedtek azzal, ha egy tanteremben 70—100 leány gyermeket bezsufolva az egyedülvaló hagyományos tanító, a kántor, tanította annyi időn át, (7—12-ig délelőtt,) mennyi az Istenitisztelettől, temetés s egyéb hivatalos teendők teljesítésétől fenmaradt, vagy a mennyire munkaköre engedte sokszor unottan, kedvetlenül, súlyos anyagi helyzetben, hogy őket az ősi rendszer szerint sillabissal, szorzótáblát bemagoltatni, legfőlebb kevés

számtani ismeret mellett a tíz parancsolatra vagy ha a kátéba annyira vihette, hogy urasztalához bocsáttassanak. Kézi munka s más nőknek is szükséges dolgok tanításáról szó sem lehetett. Elégnek tartották sok időn át, ha a lányok annyit tudnak, hogy az énekes könyvből olvasni tudnak, vagy a ki módosabb volt gyermekét idegen ajkú és szellemű nő magán intézeteibe járatta, hol sok olyant sajátítottak el, melyeket a gyakorlati életben, mint haszontalan mázt, elkellett dobniok. Ezen nincs mit csodálkoznunk, így volt ez majdnem országszerte.

A nemzet ujja ébredésekor (1860—8) széles látkörű egyének vették kezükbe a leányiskola ügyét. Eddig az iskola az anyagiak hiánya miatt nem volt kielégítő. Aldozni tudó példaadásaikkal s lelkesítő szavaikkal megnyitatták szegénynek és gazdagnak erszényét s a leányiskola számára oly alapot teremtenek, melyek folytán lehetségessé vált 1863-ban egy tanítónő hozatala: „a ki délutánonként a leányokat nőimunkára is tanítsa.”

Egy év múlva a tanítónőt, kinek 100 forint fizetése volt, elkellett bocsátani, mivel a felajánlott, de hiányosan fizetett összeg kamatja elégséges nem volt. Társadalmi uton, közlelkesítés folytán újabb adományokkal gyarapították. 1865-ben ideiglenesen a női tanszéket megint beállítják azon reményben, hogy így talán az iskola népessége növekedni fog, s a bejövő tandíj fedezi még a potolni valókat. Úgy is lett. Gondos kezelés az alapot megsokszorozta, a tanítványok száma megkét-szereződött, hogy ma már (1880 szept. 23) az I. II. osztály tanítására második nőtanítót hívhatott meg.

6. A LEÁNYISKOLA TANÍTÓI.

Ez egyházközség tanügye terén kitünő érdemeket szerzett Albisi Dani vezette be növendékeit, a jelen korszakban is, a szükséges tudományok csarnokába. 1865-ben „erőtlen gyengesége miatt” magát nyugalmaztatja, helyettesítik őt Füzesi Lajossal.

2.) Adorján Miklós képezdét végzett tanító 1866-ban lép szép készultség- és ügyszeretettel pályájára, „s az egyházat nemcsak mint tanító, hanem mint annak jegyzője is hiven szolgálta” 1870-ig, ekkor a dévai tanítóképezde gyakorló iskolájához neveztetett ki. Helyét Kolozsvári Miklós b.-hunyadi kántor 1871-ben foglalja el; kitünő énekes lévén, pályáját 1875 októberében világgal cserélte fel.

3.) Nagy Benedek 1876 áprilistól fogva.

4.) Tanítónői minőségben 1863-ik évben Szeremlei Esztert alkalmazták először, kit egy év után Balog Amália vált fel s azóta oktatja délutanonként a leányokat nőimunkára.

5.) Turbuc Mari 1880 szept. 23-tól az I. II. osztálybeli növendékeket minden tantárgyra tanítja.

7. A LEÁNYISKOLA VAGYONI ÁLLÁSA.

Ez intézetnek alapja 1863-előtt nem volt; ekkor Dr. Szöcs Sámuel, ki ez ügyet szíven hordozá, nagy lelkesültséggel veszi kezébe, felszólításokat intéz, fáradoz az isk. alap megteremtésén s oly eredménnyel, hogy a nevezett évben 1877 frt alapot jelent be az Egyh. K. tanácsnak, melyeket

áldozni tudó lelkes tanügybarátok adományoztak. *) Idő folytán ez alap folyton neveltetett az egyesek által felajánlott államkölesönbeli kamat s korcs-majjvedelembeli részletek hozzá kapcsolása által. Ez évben külön választák ez alapot is minden más alapoktól, s önálló kezelés, folytán ma nem sok, de tekintélyes összetre növekedett.

Jutalmakra hagyományoztak:

Bodola Sámuel, püspök 100 frtot, kamataiból évenként a szegény tanulók közt kiosztandó vallásos könyveket vásároljanak. 1863.

Mozsa László, 1879. nov. 13-án kelt végrendeletében 500 frtot, hogy ennek kamatai — azon szegény leánytanulók, részére, kik magukat a számtanban és énekben leginkább kitüntetik — könyveket vásároljanak s ez összeget „Mozsa László alapítvány“ címen kezeljék.

Az iskolai felügyeletet egy választott tanodai bizottság gyakorolta, mely ez ujabb időben törvény által szabályoztatván, „iskolaszék“ nevet nyert..

8 AZ ÓVODA.

Ez intézet iránt való buzgalom a ref. egyháztagjaiban mutatkozott először. Innen indult ki

*) Ez alaphoz járultak: Pataki Dániel neje és menyje 200 frt. Dr. Szöcs Samuné, Ungvári György, Szarvadi Dani, Gyarmati János, Roth Pál, Vajda János, Dr. Szöcs, Bonis Rozália, Naláci Farkasné 100—100 frtot. Veres Józsefné, Veres Imre, Osváth J. Bátorosi Andr., Szarvadi Pál, Bonis Elek. Tokai Pál, Peielli Otto és Bajnoci Gyula 50—50 frtot. Beregszászi S. 40 frt. Naláci Károlina 150, műkedvelő társ, 34. Pécsi Imre 20, Medgyesi L. 10 évig évenként 2 frt kötelezettséggel, Kovács S. Csákány K. Turbuc F. Dezsőfi Zulejka, Fazekas Iván és Simó Ferencné, Bako K. Ezen kívül: Kovács Mozsi, Róth Bórcsa és Kata, Vékony Ferenc, Dezsőfi Matild. 1863. 28 jk. sz.

a lelkesedés, mely magával ragadta felekezeti külömbség nélkül a város és vidék értelmiségét. A legnagyobb áldozatkészségét ez egyház tanusította, ki a telket s felépítésére pénzt adományozott; az óvó fizetésébe, felállításától (1843) évenként 105 frtot ad s 1856-on innen kodori utról jövő vámfát, mely a fuiskola tulajdona vala. Felügyeletet az egyház vitte, s ügyelt reá, mint tulajdonára; 1877-ben kiveszik felügyelete alól, Fröbel féle intézetté változtatják át s az ekkélsia visszavonja ekkor pénz- és fa-adományát. A helyiséget csere utján az egyház visszakapta. *)

9. VASÁRNAPI ISKOLA.

Régi időkben szokásban volt, hogy az iskolából kikerült tanulókat a papok szerdán és szombaton délutánonként tanították. Bővebb adatok e részben nem maradtak, hanem annyi bizonyos, hogy ez nem az úgynevezett confirmatioi tanítás féle volt, hanem másféle erkölcsös oktatás, mit a helyi viszonyok szükségessé tettek. E szokás még a mult század végén megszűnt.

1850-ben rendelet utján a város felállítja a vasárnapi iskolát, mely lassanként iparostanoncok tanításává fejlődött. Város választotta tanítóit minden felekezetből, ő ügyeli fel a tanítást.

A felekezet növendékei oktatásaikat nyerik még 1875-ben létesített VI. oszt. polgári fu. és

*) Ez intézetnek az ujabb időkig Turbuc Ferenc volt rendes tanítója. Több hirlapi humoros cikkein kívül írt ABC-és könyvet, Szenttörténetet szemléltetési képekkel. Kereskedők számára számtant; a nyelv fejlődéséről jeles értekezése kéziratban.

IV. osztályú leányiskolában melyekhez járul az 1879-ben létesült két községi iskola. Ezek mellett a felekezet mindkét iskolája ma sokkal népesebb, mint valaha; most is, mint régen, számos vidéki s idegen ajku és felekezetű tanuló látogatja.

10. JELEKÉSZEK.

1.) Vas András, már a mult korszakban nyugalomba lépett, alatta többen káplánoskodtak. Meghalt 1868 jun. 28-án.

2.) Medgyes Lajos, sz. 1817 nov. 17-én S. Berkeszen, hol atya, Sándor, Katona Zs. gazdatisztje volt. Tanulását szülői háznál kezdette s a m.-vásárhelyi ref. Collegiumba végezte; jogi pályára lépett, később ezt a theologiaival, melyhez különös előszeretettel viseltetett, cserélte fel; latin és francia nyelvet már kora ifjúságában elsajátította. Költeményei folytán neve korán ismertté lett. Theologia pályájának végeztével külföldre indult, de nem ereszték ki Bécsből, itt hallgatta a theologia mellett, s philosophia s természet tudományi előadásokat is. Haza jövéen, ide választották meg papnak; 1849-ben szabad szellemű beszédeért elfogták, csak betegsége miatt ereszték szabad lábra, de hivatalától eltiltották. 1852-ben állását vissza kapta, s ez időn innen pályájának és a költészetnek szenteli életét. Előbb említett művein kívül jelentek meg: *Egyházi beszédei* 4 kötetben. (1849—58). *Egyházi imakönyv. Eredeti halotti imák.* *Növendék ifjúság imakönyve hymnussokkal a fiuk és egy ily című a leányok számára* (1861. Kolozsv.) *Protestáns családok imakönyve.* Pest. 1868. 8. r. „A jó családfő.” Veres

F. *Hivatását betöltt keresztény. R. P. A szépség szelidség példányképe. G. A. felett tartott halotti beszédei.* Ezenkívül több halotti beszéde jelent meg nyomtatásban. Versei több szépirod. lapokban jelentek meg. Jelenben 3 kötet köztök több igen szép verse vár kiadásra. Kemény Zsigmond társaságba „Apor család versét“ olvasta fel, nagy teszéssel fogadták. „Fibán“ című balladája a K. társ. által dicséretre méltatott még 1847-ben, azóta sok gyönggyel szaporította irodalmunkat. Nép dalai közül a nép többet elfogadott,

3. Kovács Samu szül. 1819 jun. 19-én Deesen polgári szülőktől; tanulmányait itt levő hitfelekezett iskolájában kezdette, később Kolozsvárt végezvén tanulmányai öregbités- és tapasztalás szerzés végett B.-pestre, Bécsbe huzamosb idei tartozkodása után éjszak Németországba is egy kis körutat téve 1845-ben félévig Berlinben a természet-tudomány tárgyak hallgatása mellett a nevelésügyének tanulmányozására fordítá idejét, ebben a híres Distirwég segítette elő, kinek előadásait hallgatta s ki a magyarok iránt nagy előszeretettel viseltetett. Haza jövé, a fiuisk. igazgatójává lett, s itt az oktatásrendszert, átalakítá, felvév a természet tud. tanítását is. 48-as események itt találták, melynek mozgalmaiban élénk s tényező részt vett, bekövetkezhető szomorú eseményektől békélyos emberek menték meg. Az ostromállapot megszűntével folytatta működését. 1852-ben „Egyházi beszédek“ adott ki Kolozsvárt. 1857-ben, kiadta *Gyakorlati magyar nyelvtanát*, németek számára mely az ilyenmü művekközt az első oktatásra legelőnyösebb. Több halotti beszédei jelentek meg nyomtatásban. 1867-ki kiegyezkedés után, azon meggyőződésben, hogy azt az akkori viszonyok

szerint hazánkra nézve előnyösebben is létesíteni lehetett volna, határozottan a közjogi ellenzékhez csatlakozott s midőn ez a párt került a kormányra a közéletben is tágas tér nyílt közhasznú működésére. Mint a Deési Takarékpénztár megalapításában főtényező, megyei gazd. egyesület s a Szamosvölgyi-vasút alelnöke, a megyei heti lapnak szerkesztője tüntette ki közhasznú munkásságát. Mindezek mellett az egyház és nevelés nemzetgazdaság ügyének emelését hivatásának tartja, ki mint az egyházmegyének is 4 ízben megválasztott közügyigazgatója folytatja munkás életét,

II. JÜRASZTALÁRA TETT ADÓMÁNYOK.

Az újabb időben az egyháziránt való kegyeletüket becses adományaikkal megörökítették:

1.) Négy szögbe arannyal himezett világos kék selyem takaró. AJÁNLOTTA BOÉR GYÖRGYNÉ SZÜLETETT SZABO ESZTER. 1863. FÁRADTTESTEM E VÁNDOR PÁLYÁN NYUGALMAT NEM TALÁLVA SZENVEDŐ LELKEM ÁHITATTAL REMÉLLI AZ ÖRÖK HAZÁT. Közepén arannyal himzett buza koszorú s benne selyemmel himezve Jézus kinzó eszközei. Egyik szegletén fehér bárány jobbájában zászlót tartva felírával: „Jézus bárány vére váltságunk bére,“ másikban Jézus kinzó eszközei, lángoló szív felette: ÁLDOTT SZENT SZÖVETSÉG, 3-ik, Hit, remény, szeretet, jelképe; LELKÜNK ÜDVE UJ TESTAMENTUM EMLÉKE E Pohár. 4. Angyal kezében mérleg, alatta: „Szeressük az igazság mértékét;“ az egész fehér selyem támbor himzés.

2. A deési nők *) a szószékre aranyrojtos veres bársony takarót adtak. Ily felírás van rajta: ISTEN DICSŐSÉGÉRE KÉSZÍTETTÉK A DEÉSI EV. REF. NŐK 1864-ban.

3.) Nagy, fehér selyemtakaró szélén aranyrojtal, zöld selyem szőlőfürtökkel s levelekkel szépen kihimezve. Ily felirattal: A TELJES SZENT-HÁROMSÁG TISZTELETÉRE AZ ANYASZENT EGYHÁZ ÉS A SZENT ECCLESIA DISZÉRE AJÁNLOTTA BOÉR GYÖRGYNÉ SZÜLETETT SZALACSI SZABÓ ESZTER, BOÉR JULIÁNNA KEZE MUNKÁJA. 1864. **)

4.) Fehér selyem pohártakaró közepén különböző színű selyemmel himzett virág levelekből álló koszorú; felirat benne: „Isten Dicséretére légy készen, Deés, 13-ik máj. 1866. Unger Amália tanítónő által.“

5.) Aranyozott ezüst talpas pohár öblözete kívülről szőlő levélkoszorúval körülvéve 21 lat sulyú, 13 probás ezüst, talpán felírva: „Özveggy Bonis Elekné, Cakó Borbára 1868, a deési ev. reform. Egyháznak ajánlja.“

6.) Nagy Farkasné, zöld selyem takarót aranyfonallal kivarva. Egyik szegletén: N. F. másikon: „NAGY FARKAS EMLEKE.“ 1869.

7.) Foglár Juliánna, Gircsis Ferencné, 1858-ban ígérte, hogy a míg él az Urasztalát kenyérrel látja el.

*) Katona Istvánné, Veres Józsefné, Fazakas Ivánné és Roth Pálné.

**) „Kilenc sing fehér első rendű selyem 140 frt értékű az ajánló 12 kath. gyermek és édes anyja kik közül 6 élő magzatja dicséri az Úrnak szent nevét.“ 1865. febr. 9. L. u. e. jk számát.

8.) Keresztési Kata s férje Bakó Károly ígéretet tettek, hogy 1862-től, míg élnek minden pünkösztbe ellátják borral az Urasztalát.

12. AZ EGYHÁZI TANÁCS.

Alkotmányos szabadság kivívása érdekében vívott harc után minden ügynek, mely azelőtt haladásnak indult, kivitele félbeszakadt. Az egyház jóllétét előmozdító intézménynek gátot vetettek. Tárgyaiknál fogva békés természetű gyűlésezéseket is betiltották. Az egyh. tanács kebli ügyeit 1849. aug. 5-től 1851. május hóig tanácskozás tárgyává nem tehetette, mivel ennek tartását, minden nemzeti ügyet elfojtani szerető politikai hatóság betiltotta. Ezután gyűlés csak egy politikai tisztviselő jelenlétében volt tartható. Zsibbasztólag hatott ennek látása az egyh. tanácsra s midőn 1854-ben hírül adták, hogy politikai biztos ez időn túl nem küldetik, öröm sugárzott minden tanácsos arcán. Ez idő forduló pontot képez az egyház életében. Politikai térről leszorított egyháztagok egyházuk alkotmányos szabadsága érdekében küzdenek az itt is előforduló önkényű kormányzás ellen. Az érdeklődés nagy; a gyűlések folyton népesek; hatalmas szónoklatokat tartanak, versenyezve ragadnak meg mindent, mi által az eddig üldözött egyház javát előmozdithatják. *) 1856—70-ig terjedő időközkhöz hasonló egyházi élet páratlanul áll történelmében.

Innen indult ki egy Deesen közadakozás útján felállítandó reáliskola megteremtésének esz-

*) Lásd az egyház jegyzőkönyveit ez időből, sokat mondó feljegyzéseket tartalmaz.

méje. Egyesek, társulatok nagymérvű adományokkal járulnak hozzá; az anyag is beszerezve már, de az érdek, féltékeny irigység s rossz akarat felépítésének útját állotta. Elfordultak tőle, hogy az ekklezsia, fiu- és leányiskola ügyeit annál jobb karba helyezhesék. Az alkotmányos élet hajnalának derültével régi alapon nyugvó egyházi szervezet is 1862-ben megváltozott. — Kiket a közbizalom az egyház ügyeinek vezetésével megtisztelt ezek:

A.) Főgondnok. Weér Farkas, kit több ízben Ungvári György helyettesített; mind kettő 1855-ben lemond. Helyökbe az egyházi fő tanács az itt levő egyh. tanács beleegyezése nélkül s törvényes szokás ellenére Pataki Dánielt nevezi ki, mely intézkedés ellen a tanács oly mértékben kel ki, minő többé jegyzőkönyveiben elő nem fordul. (1855. 6. jk. sz.) Patakiban azért az egyház egy nagy befolyásu, erélyes és tapintatos, egyházát szerető főgondnokot nyert. 1866 decemberben bekövetkezett halálakor emlékét jegyzőkönyvileg örökíti meg. 182 jk. sz.

Dr. Szöcs Sámuel 1867-től már előbb kiérdemelt főgondnoki tisztét páratlan-, odaadó buzgalommal teljesíti.

B.) Kebli gondnokok. Ungvári György 1855-ig. Roth Pál 1864-ig. Telegdi Zsigmond 1866-ig. Pétsi Imre és Pataki Gyula 1874-ig. Beke Sándor és Dézsi Károly 1875-ig. Vékony Ferenc ifju. 1880-ig és Sofalvi Lajos — .

C. Jegyzők. Veres Lajos 1852—62-ig. ekkor lemondott. Az egyház tiszteletbeli jegyzőjévé választja. Turbuc Ferenc 1865; Szarvadi Pál 66; Csákány Dani 68; Adorján Miklos 70;

Körösfői József 74; Debreczeni István 76-ig Nagy Bendek.

D.) Pénztárnokok. Nagy Farkas 55; Roth Pál 56; Vékony Ferenc id. 1856—71-ig és Turbuc Ferenc.

E.) Ügyvédek. Deési Károly több ízben, Brassai K. Fodor Antal, Hollaki A. és Deési Dezső.

F.) Egyházfiak. Turbuc János, id. Modi György 1862-ig. Alpári István 1862-től, Kraszka Mihály 76-ig, ekkor Jakab Imre lett.

13. AZ EKKLÉZSIA VAGYONA, BELSŐ EMBEREK FIZETÉSE, ÉPÍTKEZÉSEK.

Mult században gyűjtögetett alap e korszakban az egyház fentartására alig elégséges. A szükség nagy és sokoldalú. Az egyháztagok bármilyen megterhelést magokra venni nem akarnak s annyi felől igénybe vett pénztára majd nem üresen állott; az ekklézsia szükségait időnként az iskolai alapból fedezgették. Még a jelen század elején indítványba hozott egyházi alapok elkülönítése, csak 1863-ban létesült. 1868-ban az egyházi pénztár csak 12.748 frt felett rendelkezhetett, melyből a három belső ember fizetése — s egyházi épületek fentartására keveset fordíthattak. Hozzá járult 1857-ben készített a város szépítését célzó terv, mely szerint a templom keleti, főter felől való részén levő mészárszékek — négyszegletű emeletes bástyát, iskola tulajdonát képező Muzsnai féle bolt helyiségnek kisajátítása, melynek következtében e helyre tervelt reáliskolai alapépület felemelése elmaradtával, az egyház

ezen fekvősegeiért 9.100 frttal kárpótoltatott a város által oly formán, hogy ez összeg után 456 frt kamatot fizet évenként, s az egész összeget tíz év múlva törleszti. 1871. 174. jk. sz. Ehhez járult az újabb időben — 1764-ben a templom kerítés éjszakkeleti részéhez épített ispotályház, emeletes kerek bástya s azzal szembe levő Gencsi-féle — továbbá az Ovárbeli majorházas-teleknek az óvoda helyiséggel való kicserélése, melyet az egyház ezer forinttal pótolta.

1849-ben a dézmaadás megszűnt s félreértések következtében 1852-ben készített kimutatás szerint oly keveset számítottak fel s tüntettek ki, hogy a papok ebből alig kaphattak valamit. Ez ügyben újabb összeírást rendeltek el egyes buzgó tagok közbenjárására, melynek igazolása, midőn munkába vétetnék s az egyház által e tárgyban kiküldött bizottság valódi értékét megközelítő összegnek bejelentését kívánta, az egyház némely tagjainak felhozott azon aggálya következtében, hogy az talán a tagok által lesz kárpótolandó, oly csekély összegre szállították le, hogy a végleges kiutaláskor az állam által csak 169 frtot kaptak. Cameraticum beneficiumért (1500 drb. kőszó) kárpótlásba csak 156 frtot kapnak a papok évenként, az újabban eszközölt kiegyezkedés szerint ezutánra javulás remélhető.

Belső emberek fizetése e népes egyházhoz *) mérve csekély. Egy-egy pap összes fizetése pénzbe számítva: 746 frt 31 kr, a kántoré 337 frt 50 krt tesz. 1869. 8. jk. sz. szerint.

Az egyház nagymérvű építkezést nem tett,

*) A családtagok száma 650.

miután vagyoni helyzete sem engedte meg. 1863-ban orgonáját igazíttatja meg az akkor tartott zsinatra. 1869-ben a tornyot bádогоztatván, villámhárítóval látta el. Haza oltárára 1849-ben felajánlott nagy harangját, két év múlva össze hasadozva kapja vissza s újra öntette, a kis haranggal együtt.

Harangozásra újabb meg újabb határozatokat állapítanak meg, hogy újólág elrepedt nagyharangot újból öntethessék. Várost szépítő bizottság a templomot faragott kövekből épített kőfallal kezdé körül vétetni 1875-ben s így az odon gothstylu templom is igazíttatást kíván; e végből a mult év végén elhatározták hogy minden egyháztag, jelen évtől kezdve minden egyforint egyenes adója után az egyház pénztárába két krajcárt fizessen. Gazdagnak hirdetett egyházközség nem bir olyan vagyoni állással, hogy egyházi épületeit a mai kor igényeihez mérten fentarthassa. Bir azonban vallásos egyházitagokat, kik valamint eddig, úgy ezutánra sem fogják áldozataikat megvonni, hanem azt időről időre nevelni megnem szűnnek.

Ez önkéntes megadoztatás által e sokat szenvedett egyházközségünknek jövője biztosabb alapra van fektetve, s e reménytől eltelve, ohajtjuk, hogy bérceş hazánk éjszaki részén századokon át legyen a vallásosság, világosság s a magyarnemzet ügyének hű őre s világító szövétneke!

V É G E.

Keresztényvallás állapota országrészül
előtt.

A dócsi ev. ref. egyház történetének fe

I-ső Rész. Az egyház keletkezése Sz.
király idejétől a vallásujításig általa.

Az egyház megalapítása —

A szent Ágoston-szerzet keletkezése —

Kápolnák s azokra tett adakozások — — — — 28.

Iskola — — — — — 30.

Tized (dézma) — — — — — 32.

Az egyház papjai, szerzet főnöke és az egyh. tanács — 34.

II. Rész. A vallásujítás megkezdésétől a város és
egyház romlásáig; a helvéthitű és unitárius
egyházba való átmenet korszaka. A város
és ekklézsia állapota a vallásujítás korában — 40.

Az unitárius eszmék terjedése és elfogadása — 43.

Iskola — — — — — 51.

Az elaggott szegények menedéke, vagy kórház (is-
potály) alapítása — — — — 53.

Az egyházközség lelkészei — — — — 56.

Az ekklézsia vagyona és adományozói — — — — 61.

III. Rész. Az ev. ref. egyházközség megalakulása
a város és ekklézsia feldulásáig azaz
1603—1703. A ref. egyház keletkezése — 66.

A ref. egyházközség lelki pásztorai — — — — 83.

Papbér s az egyház vagyona — — — — 90.

Urasztalára tett adományok — — — — 95.

Az iskolák állapota — — — — — 96.

Templom, torony, harangok s a kastély, vagy
cintereu — — — — — 99.

A város vallásos-erkölcsi és társadalmi élete — 105.

IV. Rész. Az egyházközség nyomtatása és önfentar-
tási korszaka 1703--1848. A város állapota
tekintettel az ekkléziára — — — — 110.

Kath. egyh. község keletkezése s ennek a refor-
matusokkal való viszállya . . . — — — — 115.

Templom és környéke, harangok, feliratok s ezek-
re tett adakozások — — — — — 129.

	156.
tanítói fizetés — —	157.
nyezete s ez iránt való köz-	158.
vői — — — —	161—65.
— — — —	168.
tló iskola keletkezése s tanítói	181.
napota a 17—18—19-ik században	186.
tanács és tisztviselők — —	190.
ra tett adományok — — —	198.
Erkölcös vallásos élet a 18-ik században	207.
V. Rész. A város és az egyh. község állapota	
1848—82-ig — — — —	217.
Tanintézetek. A fiu-iskola — — —	229.
Fiu-iskola tanterve és a tandíj — — —	230.
Tanítók — — — —	233.
A fiu-iskolára tett adományok — — —	236.
B. Leány-iskola — — — —	238.
Tanítók és az iskola vagyoni állása — — —	240.
Óvoda és vasárnapi-iskola — — —	242.
Lelkeszek — — — —	243—2.
Úrasztalára tett adományok — — —	245.
Egyházi tanács — — — —	247.
Az ekkl. vagyona belsőemberek fizetése, építkezések —	249.

JAVÍTÁSOK.

6. lap felülről 5-ik sor így CVM LYCAS D
OVILLE DEI.
9. lap alulról 5. sor. VI. helyett V. olvasando.
46. lap " 3. sor Groi helyett Gróf olvasandó.
48. lap " 7. sor ELFOGAGÁSA helyett ELFOGA-
DÁSA.
49. lap " 8. sor hegyetlenség helyett kegyetlenség.
83. lap " 12. sor részt helyett részt.
89. lap felülről 12. sor papok, ugy, hogy helyett papok,
hogy stb.
89. lap alulról 9. sor papok csak helyett papok közül csak.
94. lap felülről 14. sor poeták helyett poeták.
100. lap alulról 1. sor ellednünk helyett ellenünk.
108. lap " 16. sor megcsapatásal helyett megcsapatásra-
110. lap " 9 sor vishangra helyett vizhangra,
112. lap " 11 sor fejtő helyett fejlő.
125. lap felülről 8 sor elvélő helyett elévaló.
127. lap " 16 sor szabadon helyett szabadon
133. lap alulról 6. sor vér helyett rév.
352. lap felülről 8. sor precepator helyett preceptor.
162. lap alulról 8. sor kegyelete helyett kegyeletes.
184. lap alulról 17. sor Uri imádságot se.
193. lap felülről 11. sor precept helyett preceptor.
199. lap alulról 2. sor és ihletett keblő.
208. lap alulról 2. sor mgé helyett még.
218. lap felülről 8. sor kezdődik helyett végződik.
220. lap. alulról 7. sor tragikumá vált h. o. tragikumával.
221. lap felülről 8. sor hi helyett hid.
229. lap alulról 1. sor feliratak helyett felirtak.
244. lap felülről 1. sor betöltt helyett betöltő.
- " " " 1. " nyomtásban helyett nyomtatásban.

334.409

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
ȘI MUNICIPALĂ, HARGHITA*
MIERCUREA-CIUC